

1889. JUN. — JUL.

XIII. ÉVFOLYAM.

VI—VII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1889.

TARTALOM.

Erdélyi Pál, Adolf levelei.

Hegedüs István, Bevezetés Aischylos Orestióájához. III.

Fialkovszki Lajos, Honosodó idegen szók irásáról.

Moravcsik Géza, Obornyik Károly. II.

Pruzsinszky János, Horatius-e vagy Horác?

Márki Sándor, Perecsényi Nagy László naplója.

Vende Ernő, Részlet a Waltárius-ból.

HAZAI IRODALOM. Ploetz-Salamin, Elemi francia nyelvtan, **Bartos Fülöp**.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Schwicker, Geschichte der ungarischen Literatur, **Háhn Adolf**.

PHILOLOGIAI PROGRAMMOK: 17. Gärtner, Chateaubriand és művei. **Jancsó Benedek**. — Gretcs, Egy német nyelvi házi dolgozat, **Heinrich G.**

NYILT TÉR. Dr. Csengeri János és dr. Weiss Rezső ellenbirálatai.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállításai arai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reklamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztármokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, var, Verböczy-utca 17. sz. küldendők.

ADOLF LEVELEI.

Adolf Leveli (Adolfs Briefe), a német regényirodalomnak egy csekély jelentőségű terméke, a múlt század végén két átdolgozásban fordított magyarrá. Ezek egyike meg is jelent, s az eredeti címet elhagyva *Bácsmegyei Gyötrelmei* néven lett ismeretessé, fordítója Kazinczy volt, kinek e munkája a magyar regényirodalom történetére s fordítójának írói fejlődésére egyaránt fontos volt. A másik kéziratban maradt, s így jutott el ránk, *Adolf Leveli* címen, s a nemzeti muzeum könyvtárában van.

Kazinczy átdolgozása sokkal ismertebb, jelentősége jobban van méltatva, az eredetihez való viszonya behatóbban feltüntetve,*) sem hogy arra ki kelljen terjeszkednem.

Hanem a második, kéziratos átdolgozásról még eddig senki sem emlékezett meg, talán ki is kerülte figyelmét mindenkinek, a kinek kezében esetleg megfordult. Arról szólni, szerzőjét (fordítóját) fölkeresni, czélja az alább következő néhány sornak.

A kézirat címlapján szerzőül Tejfalusi Csóka József van megnevezve. Semmi több, sehol egy szó, sehol egy megjegyzés, mely útba igazítana. Csóka család van Komárommegyében, Aranyoson, Ekelben, Szakállason és Ekecsen; ez a család Aranyosi előnévvel birt, s a mi írónk előneve Tejfalusi. Tejfalu Felső-Csallóköznek egy kisebb faluja, melynek vagy hatszáznyi lakója katolikus vallású, Csóka család abban nem is volt, nem is él. Armálist, nemes levelet nem találtam, s a névtől kiindult kombinációim megfeneklettek.

A tavaszon, hogy Ekecsen jártam, eszembe jutott az én Csóka

---

*) Olcsó Könyvtár 60. sz. Bácsmegyeinek Gyötrelmei. Németből átdolgozta Kazinczy Ferencz. Bevezetéssel és jegyzetekkel Heinrich Gusztávtól. Budapest, Franklin-társulat. 1878.

Józsefem — s rájöttem, hogy egy Alsó-Aranyosi Csóka József a század elején ekecsi lelkész volt. Ez vezetett nyomra. Az én kéziratom szerzője Alsó-Aranyosi Csóka József, ki Ekecsen 28 évig volt lelkész s ott 1826-ban halt el.

Egyetlen érvem az a hasonlóság, mely a regény és az ekecsi anya- és jegyzőkönyvek írása között van. Ez valóságos érv, s negatív érvem, hogy más Csóka Józsefet nem ismerek.

Az ekecsi egyház könyveiből és leveleiből Csóka József életrajzát a következőkben állíthatom össze, s azzal együtt az eklezsia történetét röviden így vázolhatom.

Ekecs és Szakállas alig egy negyedóránnyira fekvő két község, a reformácziónak Komárommegyében történt elterjedésétől kezdve 1789-ig egy egyházat tett, melyben a filia Ekecs volt. A hivek szaporodásával ketté vált a két község s a filia külön templomot épített (alapját Tóth szakállasi pap idejében 1788 máj. 22-ikén tették le, s 1789-ben szentelték fel Halász József superintendens jelenlétében), miután 1787 ápril 22-ikén az első isteni tiszteletet az új iskolaházban megtartván, a két egyház megválása csakugyan megtörtént. Anyakönyvét már régebben (1783-tól) külön vezette Tóth János, a két egyháznak akkori papja. Az ekecsi egyháznak első papja (vendég-prédikátor) Biró Mihály volt, kit a rétei gyülekezet papjával meghíván, Ekecsre odahagyta. Második papja Aranyosi Csóka József lett, ki 1798 márczius 28-án köszöntött be a délutáni isteni tiszteleten. Ekkor javították ki a parochiális házat, mely padlózva, berendezve s megnagyobbítva 28 éven keresztül Csóka lakása volt. Ugyanebben az évben október 30-án állapították meg a lelkészfizetést Horváth Ferencz senior és Tóth János, szakállasi pap, a nótárius és visitatorok ajánlatára az ekecsi hivek. Az ajánlást a tractus könyvébe is beirták,*) s azt Vály István főkurátor, Tóth István és Érsek Pál presbiterek is megerősítették.

Ilyen javadalmazás járt az ekecsi papnak, a ki 28 éven keresz-

*) Nem érdektelen följegyezni, mi volt az akkori pap dotatiója készpénzben és terményekben: Készpénz: 33 rh. frt, tiszta buza 27 $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő, 14 p. m. szántó föld (melynek trágyázását, őszi és tavaszi művelését az egyház teljesítette), három kis kenderföld, 20 széna-boglya, keresztelési illeték 17 kr., eskettetés 1 rh. frt, temetés 2 rh. frt, egyházkező díj 7 kr., fagygyúra 15 rh. frt, húsrá 3 rh. frt, sóra 2 rh. frt, tűzifa 3 öl, nád 220 öl, azonkívül a derékörlöt véghez viszik. Ehhez járult a gr. Zichy István tiszttartója által ajánlott legelő.

tül híven és lelkiismeretesen szolgálta egyházát. Életéről és viszonyairól semmit sem sikerült találnom, hanem annál gazdagabb eredményű az az *Emlékezet*, melyet haláláról a jegyzőkönyv megőrzött.

Ez *Emlékezet* (Pro-memoria) a következő teljes szövegében: «Néhai T(iszteletes) Tudós Aranyosi Csóka József úr az ekecsi ref. sz. ekléziában istentől nyert szép ajándékaival 28 esztendő és 3 hónapok (1798 márc. 28—1826 jun. 23.) elforgása alatt mint valóban hiv lelkipásztor szolgálván, folyó 1826 esztendőben juniusnak 18. napján, vasárnap reggel, épen a templomi tanítás közben, a katedrában hideg borzadást érezvén, s még aznap a délutáni szolgálatot is elvégezvén, kénytelen leve, ellentállván erős testalkotása az öt hazaszóllító mennyei főpásztornak intésére reá ismerni, és 5 nap tartó rothasztó hiüeglelése után, szerelmeseinek, rokonainak és szeretett hiveinek megmondhatatlan keserűségükre ugyan junius 23-án délelött 9 óra tájban csendesesen es keresztyéni érzülettel, 56 éves korában (született e szerint 1770-ben) az Úrban elaludt. Tisztességes temetése vasárnap u. m. junius 25-én délután igen nagyszámú gyülekezet jelenlétében történt. Diszesítették ezen halotti tisztesség-tételt jeles és épületes tanítást mondó T. Tudós Hetényi János (a filosofus) ekeli, s igen Túdós Domján Sámuel (egyháztörténeti kutató) aranyosi prédikátor urak beszédjeik által.

Ezen boldogult tiszteletes úr, mint lelki pásztor az ő utána következő lelki tanítóknak, s a gyülekezet erejéhez képest, tisztességes, nyugodalmas és elég alkalmas lak-helyet hagyott.

A szent ekléziára nézve valóban atyjok volt az ő hiveinek, azoknak ápolgatójuk, tanácscsal, pártfogással, írásaiival, fáradozásaiival, summás pénzével s kenyérral táplálójuk, istápjuk, védangyaluk volt. Megmutatta, hogy Szent Péter és Szent Pál apostoloknak tanításait követte. A nyereségnek nem volt rútol kívánója, nem uralkodott a Krisztus nyáján: példa volt a tisztaságban, nyájasságban és az ő háza népeiről is kívánt gondoskodni, minden iskola rektorának oltalma és barátja volt. Legyen áldott mindenha az ő emlékezete!

E szép sorok a wakefieldi pap temetésén voltak talán először elmondva, és olyan lelkész emlékének szentelve, a ki hozzá, a puritán papok e mintaképéhez, mindenben méltó volt. Soha szebb és egyszerűbb, szivből fakadóbb és nemesebb építhafiumot nem kívánhat magának lelkész, mint a melyet az ismeretlen emlé-

kezet-író Csóka József halála után lejegyzett. Úgy látszik, ez emlékezet olvasása után, mintha felesleges volna minden kutatás, hogy élt, kiket boldogított, kiknek volt védangyala; úgy látszik, ez a néhány sor pótol minden adatot, melyért a kíváncsi utód hasztalan fáradozott.

Írásából semmi más nem maradt ránk egyéb, mint az a kötet kézirat, mely a Múzeum könyvtárában 393. Oct. Hung. jelzet alatt található. A kötet 100 fol. tartalmazó nagy oktáv, melynek címlapja külön van beletéve, s nem függ össze az első ternióval. Jó épségben maradt meg, minden rongálás nélkül. A szövegben javítások és törlések találhatók a szerzőtől, de ezek, úgy látszik, későbbi keletűek. Érdekes, hogy a *Tivadar* név az egész kötetten végig javítás, úgy látszik a régebbi (és német) Theodor helyett. Különböző javítások mind grammatikai és purisztikus pótlások. Címe: A megcsalattott Szerelmi Gyötrésnek áldozatjává lett Adolf Leveléi. Németből találós szaporítással által szerkesztette Tejfalusi Csóka József.

Nincs róla tudomásom, hogy ez a második átdolgozás nyomtatva is megjelent volna, de még azt sem tudom, hogy kéziratban mely időből való. Valószínűnek tartom, hogy már a XIX. századból s nem régebből, de akkor meg, hogy gondolt rá Csóka, mikor már Kazinczy előbb lefordította? Szóval, e kérdést alig lehet eldönteni.

A regény, Kazinczyéhoz képest *) is bővebb átdolgozás, a mit Csóka «találós szaporítás»-nak nevezett. Ezek a találós szaporítások bizony nem valami találósak. Az amúgy is elnyújtott mesét még jobban ellapítják, úgy hogy a szóáradat majdnem elborítással fenyeget. A kor izlésének talán megfelelők lehettek e szaporítások, de a regény átdolgozás szépségét nem emelték. Ennek az átdolgozásnak minden ereje és érdeme nyelvében van. A közép-csallóközi magyar ajkú pap, olvasmányok által pallérozott és a kor színvonalán haladó nyelven írta munkáját. Erről egy kis mutatvány fog bizonyosságot tenni, s ezzel fel fog tűnni a *találós szaporítás* is, a melylyel Csóka a regényt általszerkesztette.

Csóka: Adolf Tivadarhoz (fol. 12a).

Az eget áldása harmatozzon reád, hogy rossz néven nem veszed azon megfontolatlan lépésemet, melyet helyes kútfőből

*) A német eredetit nem sikerült megszereznem.

úgy mint a szerelemnek csatornájából, eredetnek s kiforrótnak lenni állítod. Te szánakodol rajtam, kedves Barátom! hogy szenvedésem oly nagyra hatottak; köszönöm gondosságodat, és hogy mindeneket úgy tekintesz, mint az én ezentúl későbbi magam józan rendbeszedésemet, s nem is okozol semmiben. Ó vajha minden emberek így cselekednének! Sok szerelmes váltó szó-szaporítások elháríttatnának és sok cselekmények maga őszinteségökben kitűnének. De ó fájdalom úgy szokott megesni, hogy majd minden ember önnön szive és érzése szerint ítél és a maga hidegvett érzését követvén, ügyeli felebarátjának és embertársának veszét.

Kazinczy: Bács megyei Marosihoz (70 l.).

Köszönöm barátságodat, hogy elmétlen lépésemet mentegted, s miatta egyedül a magával tehetetlen szerelem hevét vádlod. Bár mások is ugyanezt tennék; úgy sok szeretetlen ítéletek maradnának el, s a tettek a magok való színekben jelennének meg, holott mostan kiki a maga szive s érzése szerint ítél, s tulajdon hidegsége szerint mérsékli az idegen tántorodás grádicsait.

Egy másik (*szentimentális*) hely a következő.

Csóka: Adolf Tivadarhoz (fol. 47b—48a).

Ő immár nő! Tekintsd körül a világot, tekints a természetnek rejtett utjaiba, mondhat-e nékem valami szörnyebbet és ha mondhat, mondd mondd! az egekre kérlek! hogy kétségbe ne essek. De nem! az egész világ kerektségében nem lelhetsz föl semmit egyáltalában, a mi iszonyatosabb volna annál, a mit én türok. Nem-e vesztettem el életem gyönyörét, örömit, nyugalmaimat, s virágzásában életemnek egészségeit? Nem vesztettem-e el Soffit?

Itt Tivadar, itt ezen hűs árnyban, a hol oly gyakorta veled üldögéltem, a hol oly gyakran mellettem voltál a hold világánál s velem együtt sirtál, midőn az előre való képzelése a jövő eseteinek bennünket megrázott, és itt épen most, mikor csillapodottabb elmével vagyok, mindent a tegnapi napnak lefolytával környúlállásosan akarok néked előszámolni stb.

Kazinczy: Bács megyei Marosihoz (120—121. l.).

Nincsi már asszony. — Tekints körül a teremtésben és ha tudsz rettenetesebbet, mondd ki, kérlek Istenért, hogy el ne csüggedjek egészen. Haszontalan a kérés! nem lelsz rettenetesebbet, mint a mi alatt lelkem roskadoz. Nem vesztettem-e el mindent? az élet legfentebb boldogságait, kedvemet, nyugalmaimat, egészségemet? Nem vesztettem-e el Nincsit?

Itt, Marosi, az ernyőben, hol annyit ülök veled, hol te is annyit ülél velem, hol a hold alkonyló fényében együtt siránk, midőn mellyemen a jövődönnek előérzései reszkettének végig, itt írok meg, és mostan, midőn már nyugodtabb vagyok, mindent tegnaptól, stb.

E két mutatvány körülbelől eléggé kitünteti a különbséget, mely Kazinczy és Csóka prózája között, természetesen amannak előnyével, van. Hanem azért, ha Csókanak nincs is oly nagy írói rutinja, mint Kazinczynak, mégis magyarabb. Fordítási elve nem volt Kazinczyéval azonos — nem vett át idegen szólásformákat készakarva, a nyelv fordulatainak gazdagítása czimén, azok helyett inkább magyar szólásformát keres és talál vagy nem talál, s ilyenkor hibásabb Kazinczy kifejezésénél. Ez a fővonal, mely nyelvük és előadásuk között feltűnik. Érdekesebb hatású lett volna, ha Csóka József munkája szintén napvilágot lát, és korára hatást gyakorolhat. Így azonban, mint Mikes munkái, ez is véka alá rejtett világosság volt. De mégis világosság, s bár gyenge, de olyan, hogy a későbbi kor figyelmét magára vonta. Csóka József e munkája révén halhatatlanságot nem nyer, de neve talán föl lesz említve azoké között, a kik kicsiny körben munkálkodva, buzogva megértették a kor szavát és hangulata szerint iparkodtak azzal együtt tartani — vele érezni. Ez Csóka József érdeme, a melynek elismerésével szívesen áldozunk a magyar pap emlékének.

ERDÉLYI PÁL.

Spruch.

(Spervogel.)

Legyen egy tiszta nő ékszerben bár szegény,
Szépen diszítí őt lelkében az erény ;
Oly szép ő, oly kellemteli,
Miként a nap, a mennyei,
Midőn felkél reggel korán, a hajnal biborában.
A csalfa nőben nincs erény, járjon bár szép ruhában.

VENDE ERŐ.

BEVEZETÉS AISKHYLOS «ORESTIA»-JÁHOZ.

VIII. Az *Orestia* szerkezete.

Mily alakban találta A. a Pelopidák meséjét? Maga mondá, hogy ő a morzsákat szedte fel Homeros gazdag asztaláról, ezzel elismerte, hogy a Homer által feldolgozott mondakörből meríti tárgyát. Az Agamemnon sorsáról az *Odyssea* I. 35—41, III. 193—198, 234 és köv. IV. 91 és köv. 524—537, XI. 387—466, XXIV. 20—97. soraiban olvashatjuk a következő mesét: Agamemnon Klytaimnestra mellett az ő erkölcsi örüül és tanácsadójaként egy jeles lantost hagyott hátra; a míg az asszony hallgathatott e lantosra, nem hajolt Aigisthos vétkes csábításaira, de midőn emez megszabadítja magát ez alkalmatlan tanácsadótól, Klytaimnestra beleegyezik abba, hogy házasságtörő kedvesét kövesse házába, melyet egykor Thyestes lakott. A rossz végzet Agamemnon Trójától visszatértekor e házba vezette. Aigisthos, ki egy szolgája által értesül az esetről, kit azzal bízott meg, hogy lesse meg Agamemnon visszajövetelét, kit megbántott volt és a kinek ép azért rettegte boszúját, hit-szegően magához csalja őt és elejti. A szerencsétlen király haldokolva meghallja foglyának, Kassandrának halálhörgéseit, kit viszont Klytaimnestra fojtott meg. Ime az elbeszélés Homérnál. A drámai alkat elemei az elkövetett bűnben részes hitves és a csábító Aigisthos, az Agamemnonnal együtt áldozatul esett jósnő Cassandra, az Agam. visszatérére leső szolga, megtalálhatók; csak a bűn végrehajtásának oroszlánrésze Aigisthosnak adatik, az indok: vétkes szerelem és félelem. A. ez elemeket oly módon konstruálta, hogy a darab központjává a férjgyilkos tétetik, mi az anyagyilkosság szülője: a cselekvény ösgyűlölségre, családi átokra utal; azzal köttetik össze a *talio* rémítő törvénye szerint, a mint a *Choeph.*-ban a kar biztat:

ἄγετε, τῶν πάλαι πεπραγμένων
 λύσασθ' ἅμα πρόσφατοις δίκαις.
 γέρων φόνος μηκετ' ἐν δόμοις τέκοι. (803—805.)

Még volt egy alak, Gilissa, a dajka vagy a mint a Dindorf kiadásban van a τρέφος alakja. Ennek jellemző és fontos szerepet adott a költő. Mikor Orestesék jelentik Orestes halálának álhírét,

Klytaimnestra ez örömhírt, melynek örvendetes hatását szinlett bánattal takarja, azonnal meg akarja izenni Aigisthosnak. Gilissát küldi el, hogy hívja kedvesét. Meghagyja, kísérettel jöjjön. Gilissa e közben megható bánatát kiönti a karnak, a kar, mely be van a dolgokba avatva, figyelmezteti, hogy kíséretéről (*δορυφόρος*) ne tegyen említést. Így lehetett a költőnek elhíttetni azt a kissé valószínűtlen körülményt, hogy Aigisthos maga tér vissza. Aigisthos, hogy hol megy haza, a költő annak elképzelését a közönségre bizza. Aigisthos bemegy a kelepczébe, Orestes megállja boszúját. Még e dajka alakját is a hagyományból meríté a költő, mert Pindarosnál XI. pyth. ódában megtaláljuk *Arsinoeban* a dajka szerepét. Ez elemekből alkotó *A.* az Orestiát, melyet már az antik kor így nevezett, tehát a mese összefüggését, a cselekvényegységet szentesítette. Ugyanis Aristoph. *Ranae* 1124. így szól: *πρῶτον δὲ μοι τὸν ἐξ Ὀρεστίας λέγε.* Az Orestia a cod. *Mediceus* argumentumának tanúsítása szerint *Ol. 80. 2 = 458 Kr. e.* került színre az aphidnaibeli Philokles költségen, kiről az említett codex ezt írja: *ἐχορήγει Ξενοκλῆς Ἀφιδνεύς.* A tetralogia darabjairól a didaskalia így szól: *πρῶτος Αἰσχύλος Ἀγαμέμνωνι, Νοηφόροις, Εὐμένισι, Πρωτῆ σατυρικῶ.* E darabok közül az *Orestiát* a trilogia eszmei egységbe olvastá. Kiváló gondot igényel az egész Orestia gondolatmenetének feltüntetése. Erre nézve Patin fentebb idézett műve, Teuffelnek szintén érintett értekezése, Blümner könyve, Nägelsbach értekezése, Schneidewin bevezetése az *Agamemnon*hoz, Schütz bevezetése az *Orestió*hoz, Planck programmértekezése: *Ueber den Grundgedanken des aeschylischen Agamemnon*, Mollwo *Darlegung des inneren Ganges der aeschylischen Orestie*, Dronke *Die religiösen und sittlichen Vorstellungen des Aeschylos und Sophocles* 1881 nyújtanak világos képet. Teuffel értekezése egybeállítja az addig megjelent irodalmat. Az Orestiónak már szép irodalma van: ez irodalom méltatása túlterjedne egy bevezető előadás körén. Érintsük az Orestia gondolat-, illetőleg cselekvényfejlődésének mozzanatait per fastigia.

Az *Agamemnon* tartalmazza a Trója bevétele után diadalmas seregével megtérő Agam. meggyilkoltatását: neje Klytaimnestra által, ki Aigisthossal szövetségbe lépett e merénylet véghezvitelére. A bűnös nő mentsége, hogy boszút áll Iphigeniáért, kit Agam. Kalchas jóslata szerint *feláldoz* Artemis istenasszony kiengesztelésére az Aulisban ellenséges szelek által meggátolt hadjárat sikeréért, hogy vezéri nagyravágását kielégítse, a szövetséges hadak

vezetésének dicsőségét megszerezze. Aigisthos pedig az Atrous és Thyestes közti testvéri gyűlölség hamu alá takart tűzét gyűjtja lángra és mintegy az elűzött Thyestesnek: atyjának boszuját állja az Atridán. Az egyéni sérelem a családi villongásban találja mentségét, igazát; a családi vérengzés átka, nemezise az egyéni sérelem formájában önti ki dühét. Az Agam. által rabszjira fűzött Kassandra, Apolló ihletett papnöje, jós szellemével az argosi királyi palota előtt szen telragadtatásaiban látja a múlt és jelen összekötő szálait, érzi a hajlékban, a bibor szőnyegen a palotába lépdelő hatalmas Agamemnon veszélyét, önvesztét: érzi közelgő halálát és mint a hattyu dallja sejtelmes végdallát: mondja el a karral folytatott kommosban a bűnt, melyet a kar csodálatos elfogultsággal a múltra akar érteni, míg megdöbbenő nyíltsággal leplezi le Kassandra a palota mélyében véghezment gonosztett leplét és eldobva koszorúját, indul a halálba. A kar Kassandra szavainak igazságát azon jaj szavakból érti meg, melyek Agamemnon utolsó szavai. A diadalmas Klytaimnestra kijő a bárdal. Leveti az álarczot, az édes hizelgést, felhossa a gyilkosság okát és egyenesen a családi vér dæmonaként tünteti föl magát, ki nem Agam. neje, hanem az ő neje alakjában megtorló Alastor. A kar e vakmerő asszony szemébe vágja az igazságot, a bűnös viszonyt, gyáva kakaskodó hősnek bélyegzi Aigisthost, kinek még arra sem volt bátorsága, hogy egymaga hatja végre azt, mi a férfi dolga lett volna. A biztonság érzete merészsze teszi Aigisthost: már-már zsarnoki módon akarja megleczkéztetni az argosi öregeket, e tiszteletre méltó senatust: Klytaimnestra lép közbe. Őt lehütötte a tett hatása, ő már hajlandó a család dæmonával egyszer s mindenkorra leszámolni, kész csekélyke vagyonnal a házat elhagyni. Klytaimnestra lelkét e dæmon, kit kihivott, aggasztja. Jellemző első találkozása Agamemnonnal, kinek minden kérdése nélkül, mintegy a vád előleges elhárítása végett elmondja, hogy Orestest azért küldte Strophioshoz, mert tartott a háború balsikere esetében kitörhető lázadástól, mely Orestest életétől fosztotta volna meg. A kétszínűség álokoskodása mesterien van keresztülvive, mert minden álarcz, melyet felölt kétségbeejtő őszinteséggel a beállandó események előre vetett árnya. Szembeszökő anachronismus több van; így a kar és a tettesek alkotmányos vitája, mely a szabad atheni alkotmány szellemében felnőtt A.-t és ugyan-e szellemben élő közönségét jellemzi; ép ily anachronismus a népzendülésre való hivatkozás, nem

is véve a hasonlatokban és képekben ki-kitörő anachronismusokat és a festészet és szobrászat virágzása korszakára emlékeztető ilyenemű hasonlatokat a plastikai művészetek köréből. De hát az a fő-fő anachronismus, hogy az Agamemnon kezdetén a tűzjelzést használja föl a költő arra, hogy a Trója bevételét még azon éjt követő hajnalra megtudja Klytaimnestra az őrtoronyra állított kém útján, mely éjszaka Trója bevételét, holott a persa birodalom adminisztrációjának egyik intézkedése volt e tűzjelzés, melynek útján a rengeteg birodalom legtávolibb pontjairól is megtudta Suza a várvavárt események híret. Két francia tudós: Sallier és Monger bebizonyítják, hogy Aiskhylos korában a tűzjelzés szokásban volt. Apuleius *De mundo* cz. értekezésében, mely valószínűen Aristoteles művének fordítása a világhalkormányzás rejtélyét magyarázza a tűzjelzésről vett képpel. Erant — specularum incensores assidui. Tum horum per vices incensæ faces ex omnibus regni sublimibus locis in uno die imperatori significabant quod scitu opus. Theognis 519. sorában említést tesz a hegyek tetejéről távolból meglátott tűzről, a néma hirnökről, mely a harcra ad jelt. Nem anachronismus, de hihetetlen, hogy a hirnök egy nap alatt eljut Ilionba, Argosba. E hihetetlen dolgot Aubignac úgy vélte elenyésztetni, hogy idáig *prolog*-nak tartá az Agamemnon expositióját és csak ezután teszi az Agamemnon tulajdonképeni kezdetét, így menté meg az idő egységét. Schlegel is úgy menti az absurdumot, hogy a költő itt természetfeletti hatalmát használja föl, hogy borzasztó czélja felé röptse a lomhán telő perczekeket. Az Agamemnon tartalmának e vázlatos előadásánál mellőztem egy fontos mozzanatot, mely lényegesen emeli a darab mély jelentését, mert aláírom Teuffel már többször említett értekezésének következő szavait: «Der Agamemnon ist ohne Zweifel nicht nur das vollendeste unter den Stücken des Aischylos, sondern überhaupt das Gehaltvollste, Gedankenreichste und Tiefste, was uns aus dem hellenischen Alterthum erhalten ist». (17. l.) E tartalmasságot emeli kiválóan a kar és azon mély vonatkozás, mely az Agamemnonat az *Orestia* más két darabjához fűzi.

IX.

A kar *A.*-nál közelebb volt a kar eredeti természetéhez és mégis elevenebb és közvetlenebb részesévé emelkedik a cselekvénynek, mint utódainál. Nem az «ideális néző közönség», de a régi

cselekvő kar, melynek cselekvénye ritualis cselekvény; tánclejtéshez hasonlító fordulata a kördalt strophára és antistrophára azaz balra és jobbra lejtett mozdulatokra cseréli, de tényleges részt vesz az actióban. Ebben is a mesebeli *hét mérföldet lépő* óriás lépését teszi meg Aiskhylos. Az *Esdeklők*-ben a kar: az üldözött Danaidák *Choe-phoroi*-ban már a hű dajkával szövetkező, hallgatagon az erkölcsi világrend helyreállításáért fohászkodó rabnökből áll, segít imával, de segít tanácscsal: kivételesen újból magasabb cselekvény részesevé válik az *Eumenidák*-ban, az Orestest a jog és megsértett erkölcsi törvények védelmére kelt *Erinnysek*-ből áll. A. utódainál a kar, a részvét, a félelem és aggály megható kifejezője, mintegy a közönség hangulatának rythmikus alakba öntője. A kar eredetileg benső magva volt a tragédiának, melynek termőképessége hozta létre a művészet e csodaszép fáját, melynek zengő lombjai idők múltán is felébresztenek valamit abból a hangulattól, mit minden valódi költészet ébreszt. A kar ismerete nélkül a görög dráma szerkezetének és berendezésének tulajdonképeni formáját nem értjük meg, pedig Schiller helyesen mondta, hogy a művészetben a forma maga a tartalom.

A modern dráma cselekvény dús meséjébe mélyedő, az élet sokszerű képeiben gyönyörködő nézőt csodálkozásra indítja a cselekvénynek e lyrikus megszakítása, a gnomikus gondolatoknak, a képekben gazdag, a mythikus vonatkozás dús színeivel kidomborított ethikai igazságoknak néha a darab felét, legtöbbször legalább egy harmadát elfoglaló beszövése pl. csak az Agamemnonban a kommatikus, parakatalogikus részletek leszámításával is 544 sorra terjed 1673 sorból, tehát egy harmadára a kar szerepének lyrikus része hasonlóan a *Heten Theba ellen*-ben 1077 sorból 391 sor a kar lyrikus szerepe. Nem jellemző-e, hogy a darab követi a kardalt, hiszen *επεισόδιον* nevet: ének közti rész nevet visel? A cselekvény gyors fejlesztése állandó gátjául tűnik fel. Némelyek a karban találják fel a tragédia kora elhanyaglásának főokát. Így *Gravenhorst* (*De causis corruptæ post Bellum Peloponeticum apud Græcos artis tragicæ*, Lüneburg) felhossa, hogy a karhoz való csökönös ragaszkodás okozza a tragédia hanyatlását. Nem merték bántani a tragédia ez őselemét *«hoc semper retinuit originis vestigium, ut chori partes quamquam reapse inutiles et otiosae, abesse tamen nullo modo posse videretur»*. És figyelemre méltó jelenség, hogy Aristoteles, ki észrevette mint válik a karének az Euripides kezében rhetorikai

fiosculussá vagy lyrikus ömlengéssé, sőt még többször vagy parabasis szerű egyéni nyilatkozattá vagy descriptiv terjengéssé és az embolion-dal jellegét ölté fel: még sem meri a kart bántani és bár emlegeti, hogy a tragédia maig sem érte el a legtökélyesebb alakot, a kart mint fölöslegest nem támadja meg költészettanában sehol. Igen, mert a görög dráma természetes talaja a kar. Aiskhylosnál a kar — mint említők — a cselekvény élő részese a szó szoros értelmében, csak nála lehet elmondani, a mit Horatius mond a karról:

«Actoris partes chorus officiumque virile
Defendat.» (A. P. 193.)

A kar által tett strophikus mozdulatok berendezése az antik művészet oly sajátossága, mely a mai korban, midőn a *mimika* és *orkhesztika* a művészetek sorában elveszté önállóságát, bajos megérteni. Pedig a karmozdulatok kísérték azon szavakat, melyeket a zene kísérete mellett a kar énekelt. A scholiasta Euripides Hec. 647. sorához megjegyzi: Ἰστέον δὲ, ὅτι τὴν μὲν στροφὴν κινούμενοι πρὸς τὰ δεξιὰ οἱ χορευταὶ ἦδον, τὴν δὲ ἀντιστροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερά, τὴν δὲ ἐπὶ τὸν ἰσάμενοι ἦδον. Horatius által a Gratiákra alkalmazott jelző: *segnes solvere modum*, a pompeji-beli vázák alakjainak testbeszéde sejtenünk engedi, mennyivel mélyebb jelentéssel birt az antik korban a *mimika* és *orchestika*.

E kardalköltés lényegéről óhajtok pár szót mondani:

Horatius az *A. P.*-ban megkívánja, hogy a kar szoros összefüggésben (196—201.) álljon a cselekvénnyel; de midőn részletezi a kar teendőit, kívánja: a jóknak kedvezzen és adjon baráti tanácsot, a haragra lobbantakat engesztelje, az elbizakodottakat mérsékelje, az egyszerű életmódot magasztalja, az igazságot és békét védje, a rábizott titkot őrizze meg, a szerencsétlenekert fohászkodjék (196—201). Sophokles kardaljai adtak alkalmat e felfogásra s Aristoteles, Sophokles nagy tisztelője, szentesíté e nézetet. Még e század elején szentesíté Schlegel e felfogás *æsthetikai* becseit. Schlegel szavait idézem, hogy kitüntessem, mily eszményített képet ad a görög dráma ez ős alkateleméről, holott nekünk kötelességünk az irodalomtörténet adatai alapján lehető reális fogalmat szereznünk a karról, mely épen nem tünteti föl a kart ily bölcselő szellemmel felruházott eleméül a régi drámának: «*A kar egyszóval az eszményített néző közönség. A mélyen megrázó és mélyen megható előadás benyomását enyhíti az által, hogy a valódi néző közönség-*

nek a maga meghatottságát már lyrai alakban, tehát zeneileg kifejezve adja elő és őt a szemlélet világába emeli». «Ugy kell tekintenünk — mondja tovább ő — mint a megszemélyesített elmélkedést a lejátszott cselekvény felett, mint a megtestesült és szintén az előadásba vont részvétét a költőnek, az egyetemes emberiség eme képviselőjének.» A. karairól csak részben lehet ilyesmit mondani. A kart nem lehet ily magas rangú jelentőséggel felruházni. Magyaroztatát máshonnét meríthetjük. Ne feledjük, hogy a görög tragédiából hiányzott a modern dráma egy nélkülözhetlen eleme, mit mondhatnánk a történelmi tárgyú darabokban a nép szerepének, a társadalmi drámában maga a társadalom szerepének. Thespis a koryphaiost külön választás szinpadra lépteté, A. a *πρωταγωνιστής*-t és *δευτεραγωνιστής*-t később a *τριταγωνιστής*-t lépteté föl a koryphaios megmaradt a karvezető szerepében, főként az anapaesticus systemák elmondására, melyek átmenetet képeztek a dialogról a kardalhoz s viszont. Horatius, ki pedig már a görög tragédia történelmi fejlődését egy műkedvelő kíváncsiságával és egy műítész komolyságával végig figyelhette, még Augustus korában is tiltakozik az ellen, hogy a negyedik személy szóljon :

ne quarta loqui persona laboret (A. P. 192.)

De e szereplő személyek a maguk álarczaik tipikus mozdulatlan vonásaival: nem lehettek elegendő szemléltető erővel felruházva a társadalom szerepének, befolyásának érzékitésére. Igaz, hogy az antik élet egy szent törvényeken, változhatlan elveken nyugvó államot ismert, melylyel szemben az egyén ereje megtört vagy összezúzatott. Az egyéni jog oly mértékét, milyent a modern cultura ismer, el nem birt, el nem fogadott, de azért már Homerosnál mindegyre jelentkezik az *ἔπειρα τις*: a közvélemény és azért az egyéni akarat érvényesítése a világhatalmakkal való küzdelme volt az antik tragikum és ez a valódi tragédia sarkalatos elve már A.-nál felfedezhető.

De ép e ponton van a különbség. Az *egyéni* küzdelem még sem volt *egyéni* a szó mai értelmében. A fajvonások, családi hagyományok ereje volt a túlnyomó az egyénben és az a hires vita, mely a görög tragédia jellemének tipikus volta felett keletkezett és még ma is foly azon módszerrel, mely a görög tragédia fejlődése menetében látja a kérdést eldönthetőnek, a mennyiben Aiskhylostól Euripidesig az *egyéniség* lépett volna fokenként jobban előtérbe,

míg annak teljes érvénye csak az újabb kor és pedig Shakespeare vívmánya : alapjában *eltévesztett* irányba tereltetett. Mert Aiskhylosnál erősebb *egyéniségeket* lehet találni, mint Sophoklesnél és még erősebbeket, mint Euripidesnél. A görög élet az *egyéniség* tartalmát másként hozta létre. Az egyén család volt, a család a végzet kezében volt és így került bele a végzet a görög tragédiába, mert a végzet csak családi tragédiákban lesz szemlélhető; ezért lett mindjárt a drámai versenyek első vívmánya a trilogiai szerkezet, melyben három darab a végzet művének családok romjain emelt trophæumát állítá egybe. Ha már most e körülményeket megfontoljuk: mi magyarázta meg a tragikai hős egyéni vonásait s mi mutatta meg az egyénben repræsentált családi hagyományok genealógiáját? A kardalköltészet a maga epikus kitéréseivel és lyricus áradásaival s e tekintetben elég Pindar ódái szerkesztésmódjára utalnunk: az enkomion kiterjedt a hős családi leszármazására; sokszor nagyon is messze téved e téren a költő.

A digressiók aránya nőttön nőtt. Ezért lépett a néző közönség és a szín közé egy ideális alak: a modern darab közvéleményi környezete, a mellékalakok belemártva a közönség hangulatába, részvétebe és félelmébe: az ideális alak: *a kar*. Schlegel téved, ha e kart a bölcsesség, a nyugodt szemlélődés kifejezőjévé tévén, Sophoklest megközelíthetetlen magasságba helyezi kortársai közt; a kar volt bizony a régi élet közvéleménye és ennyiben eszményi alak, de ugyancsak egy kor szellemében átgyúrt «néző közönség»; ő volt bizony a tragikai hős lelkületének belső magyarázata nem a szinpadról, mint az ma történik, hanem az orkhestrából; volt bizony a dithyrambos emlékei, a Bakkhoskultos hagyományai közt áhitatos érzésektől eltöltött thiasos maradványa és azon lánczolat fentartója, mely a tragikai hőst Bakkhos történetéhez kötö. Bizonyos, hogy e változhatatlan kíséret nem engedé, hogy a hős a monologokban fejezze ki azt, mi lelkében dúl és forrong, mi aligha természetesebb és lélektanilag igazolhatóbb, hanem úgyszólván a kar által vettetett fel a kérdés ethikai oldala, a cselekvény erkölcsi mély jelentése a kar által lett illusztrálva. Senki sem botránkozott meg azon, hogy a Bakkhos-áldozat végzése után az áldozat-végzők karénekét zengő kar bakkhikus hangulat által előidézett játékkal szemben megmaradt komoly hangulatában és szemlélője, bíráló, aggódó rokonszenvvel figyelő tanuja lett a tragikai hősnek. Természetes, hogy a dráma e vonásának elkerülhetetlen következ-

ménye lett a hely- és időegység, habár ez alól több kivételes példát mutathatunk fel és pedig ép az Orestia harmadik darabjában, az Eumenidákban hirtelen mintegy kézlegyintésre csap át a jelenet Delphiből Athenbe. S e színváltozást a költő szükségesnek is tartja Orestes által a közönségnek tudtára adni:

ἄνασσ' Ἀθάνα, Λοξίου κλεῦμασι
 ἦκω, δέχου δὲ πρηνεμένως ἀλάστορα
 οὐ προστρόπαιον οὐδ' ἀφοίβαντόν χέρα,
 ἀλλ' ἀμβλὺν ἤδη προστετριμμένον τεπρὸς
 ἄλλοισιν οἴκοις καὶ πορεύμασιν βροτῶν (235—239.)

De a 232. és következő sorokban meg Apollo igéri védelmét. Az Erinnysek is értésére adják a közönségnek a színváltozást. Nyomban az Orestes beszéde után így kiált föl a kar észrevénén a menekült lábnymait:

εἶεν· τὸδ' ἐστὶ τ' ἀνδρὸς ἐκ φανὲς τέκμαρ.
 ἔπου δὲ μηνυτήρος ἀφθέγκτου φραδαῖς
 τετραυματισμένον γὰρ ὡς κόων νεβρόν
 πρὸς ἅμα καὶ σταλαγμὸν ἐματτεύομεν.

Aiasban az Aiaszt kereső félkarok hasonlóan a színváltozást jelzik, mert az öngyilkosságot Tekmessától elrejtve más helyen hajtja végre.

Mindamellet a kivétel erősíti a szabályt. Alkalmazható azért a thiasost ábrázoló kar állandó szemléltető voltára Patin felfogása: «Valóban, minthogy a kar sohasem hagyta el külön helyét, sohasem téveszté szem elől a cselekvényt és minden lépten-nyomon beleelegyedett, azon szigorún megtartott egységek, melyek őt az idő és hely tekintetében korlátozták, maguktól és szükségképen fejlődtek ki». Hogyan lehessen csalódást teremteni egy darab időtartamára nézve, melyet egy résztvevő személy látása megengedett, mintegy pontosan megmérnünk? Ily szoros korlátok közé szorított cselekvényben láthatjuk, nem nélkülözhetette az érdekegységet, a meseszövéis egyszerűségét, melyek úgy is természetesek egy oly színháznál, mely énekkel, elbeszéléssel és egyetlen személynek a karral szőtt beszélgetésével vette kezdetét. (Études sur les trag. Grecs. Paris 1872, I. 10. l.)

Lássuk Agamemnonban a kar szerepét.

X.

A kar áll az argosi aggokból, kik nem vehettek részt a nemzeti küzdelemben, remény és aggodalommal várják a hírt a távoli eseményekről. Az első megjelenéskor az úgynevezett *parodos* (40—103.) hangoztatja a hadjárat jogosságát a nőrabló Parissal szemben. Mint sasok, melyeknek kicsinyeiket rabolták el, vijogva röpködnek és kiáltanak bosszúért. Apollo, Pan vagy Zeus meghallják a panaszt: *πέμπει παραθάσιν Ἐρινόν* s úgy indultak az Atridák a bosszúállásra. Ime az alaphang megpendítve. Az Erinnys üldözi a vétséget. A kar sehogy sem bír e gondolat árnyától menekülni. A jelek diadalt mutatnak. A jóslatok teljesülése bekövetkezett és mégis diadalének helyett a szerencsés jóselek előadását (az Argosból kiinduló sereg szemeláttára két sas repül föl, egy fekete és egy fehér, fölragadva egy vemhes nyulat, megszakítja: *ἄϊλινον ἀϊλινον εἰπέ, τὸδ' εὖ νικάτω* (121. sor). Kalkhas a két Atridára magyarázza a két sast, Trójára a prédát, de nehogy Artemis: a kicsinyek védője az anya-nyul szétmarczangolásáért veszedelmet okozzon: *ἄϊλινον, ἀϊλινον εἰπέ, τὸδ' εὖ νικάτω* (139. v.) Apollóhoz, Artemis testvéréhez fordul a jós, hogy Artemis nehogy gátot vessen a hajózás elé, nehogy áldozatot követeljen és előidézzze az otthoni vizsályt:

«μίμνει γὰρ φοβερὰ παλίνορτος
οἰκόνομος δολία, μνάρων μῆνις τεκνόποιος.»

Ezért: *ἄϊλινον* stb. (159.) A kar Zeushez eseng, ki a bölcsesség kútfeje és a kitől származik e mély jelentésű elv: *τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὀδῶσαντα, τὸν πάθει μάθος θέντα κυρίως ἔχειν*. És csakugyan ez elv igazságának frappans bizonyítékát szolgáltatották az események. A kar előadja az *Aulisban* történt eseményeket, Artemis áldozatot követelt, Agamemnon leányát, Iphigeniát feláldozza és odáig keményedik szive, hogy száját betömeti, hogy ne hallja átkát. Csak néma tekintete kelt részvétet a lánynak, ki egykor a férfi terem felderítője volt.

ἔβαλλ' ἕκαστον θυτήρων ἀπ' ὀμματος βέλει φιλοίκτη (240). Újra hangoztatja akkor a tanuságot. *Δίχα δὲ τοῦς μὲν παθοῦσιν μαθεῖν ἐπιβρέπει τὸ μέλλον* (1250). E vázlatos tartalma a *parodosnak* (anapesticus és melikus *parodosnak*) és az első stasimonnak. Lényeges alkatrész tehát a karének. Ugyanis az egész trójai hadjárat erkölcsi

visszahatását festi. E tekintetben igen nevezetes a jósjelek értelmezése. Az a kétértelműség, mely a tragikai ironia létrehozására oly felette kedvező: azon ironia létrehozására, mely a hős helyzete és szavai közti ellentétekből áll; midőn mást ért a szavak alatt a hős és mást ért a közönség. Ez ironia kitünő példája a karéneket követő jelenet, melyben a hirnők egy a diadalmas hadjáratból megtért vitéz ujjongó örömével és bőbeszédű előadásával festi Trója bevételét ép azelőtt a kar előtt, mely a jósjelek kétértelmű jelentése miatt az imént aggódott. A város feldúlását, a kar aggodalmának tárgyát színezi és megütközéssel veszi az örömben úszó hirnők, miként térülhetett a beszéd a hazatérés viszontagságára, Menelaos sorsára. Mi hát jelentése a röviden érintett karénekeknek? A lyra képeiből kivetköztetve e dalt: a kar alapos gyanuját fejezi ki az iránt, hogy a diadalmas Agamemnon nem büntelen és a fényes eredménynek beállanak végzetes következményei. És a lyra képei nem ornamentikául tekinthetők.

A jósjelekről hagyományok szólnak. A *Κύπρια* cz. cyclikus epos elbeszéli, hogy Agamemnon, midőn az első meghiúsult kísérlet után megint egybegyűjté seregét, e dalczeg sereg láttára azt mondá: hogy Artemist is megtudná ezzel győzni, tehát az Ajas-féle ὄβρις-t követte el.

Homeros II. II. 308. és köv. előadja Odysseus minő csodajelt láttak, midőn áldoztak:

δράκων ἐπὶ νῶτα δαφροίνος,
 σμερδαλεός, τὸν ῥ' αὐτὸς Ὀλύμπιος ἦκε φῶσθε
 βωμοῦ ὑπαίλας πρὸς ῥὰ πλατάνιστον ὄρουσεν.
 ἔνθα δ' ἔσαν στρουθοῖο νεοσσοί, νήπια τέκνα
 ὄζω ἐπ' ἀκροτάτῳ πετάλοις ὑποπεπτηῶτες,
 ὀκτῶ ἀτὰρ μήτηρ ἐνάτῃ ἦν, ἧ τέκε τέκνα.
 ἔνθ' ὄγε τοὺς ἐλεεινὰ καθήσθαις τετριγῶρας.

Ezután magát az anyát, a mint kicsinyei körül sivalkodva röpked, megfogja, szintén megeszi. Ekkor csodajelt küld Zeüs. Kővé változtatja a kigyót. Aiskhylos tehát szilárd alapon állott a csodajelekre nézve, mert a hagyomány alapján állott és szilárd alapon állott közönségével szemben: mert a hiedelem alapján állott.

De ő mást, a tragikai helyzethez találó jósjelt gondolt ki: az Artemis megsértését ábrázoló jósjelt, a vemhes nyúl elrablását

a két sas által, mely a gazdag város prédául ejtését ábrázolhatta és Artemis megbántását. Ez utóbbit is a hagyomány tartá fenn. Aulis környékén Artemis *λειωνάτις* tisztelt istennő volt. Theog. 11. mondja: Ἄρτεμις δημοφώνη, θυγάτηρ Διὸς, ἦν Ἀγαμέμνων ἕισαθ' ὄτρ' ἐς Τροίην ἔπλεε νηυσὶ θοῆς. Azon a vidéken Artemisnek több temploma volt. Artemis megbántását ábrázolja a két sas által felragadt nyúl, mert Artemis a kicsinyek védője, Xen. Cyneg. 5, 14.: τὰ λίαν νεογνά (λάγια) οἱ φιλοκονηγέται ἀφιᾶσι τῇ θεῷ. Jellemző, hogy a trójai nők a város bevétele után csak Artemishez fordulnak imával. Artemis kedveli a trójaiakat máskülönben is. És e pontban jelentkezik a különbség Kalkhas felfogása és a kar felfogása közt a jósjelekre nézve. Kalkhas a diadalmas hős iránti *φθόνος*-ra utal, mely veszélyt rejt magában, a kar Agamemnon személyes vétségét fogadja el, mely kikerülhetlenül büntetést von maga után. A *φθόνος* elhárítására meg is tesz Agamemnon mindent. Első megjelenése után, midőn az álnok Klytaimnestra biborszőnyeget terített elébe, hogy lába se érje a hősnek a pusztá földet: állal rálépni és csak Klytaimnestra boszantó és visszataszító makacssága által engedi magát legyőzetni, és ekkor leoldatja saruját s így lép a biborszőnyegre, mely a halál kelepczéjébe viszi. Tehát nem a *φθόνος*-t érdemli ki a hős, kire alig lehet ráismerni, ha bölcs mérsékletét egybevetjük azon jelenettel, melyben a Homeros «Iliás»-ában Achilleus-sel szót vált.

Helyesnek nem találom Welcker (Die æschylische Triologie Prometheus. Darmstadt, 1824, 501. l.) következő észrevételét: Der sittliche Schwerpunkt des Ganzen fällt nicht in die Vergangenheit, sondern jenseits des Agamemnons, nicht sein Thun, sondern die Folgen dessen, was er erleidet, sind der Gegenstand, welcher sittlich gewogen wird. Sőt épen a multban van visszahelyezve a darab súlypontja. És ép ezért foglaltam egybe a kar ez első dalcomplexumát (mely mintegy 200 sort foglal el), hogy rámutassak a kar mély jelentésére Aiskhylosnál. Összeköti a jelent a multtal, rámutat a tettek rugóira és a mérsékeltté vált, a *πάθος μάθος* alapján nyugodt bölcseségre emelkedett Agamemnonnak: a *ὄβρις* következményeképp tünteti föl: az Ilion bevételével járó eredményekben: az *ἄτη πρώταρχος* hatását. Hiszen a diadalmas hős lekonzolása oly szörnyű tett azon pillanatban, mikor a hős egész a vezeklésig győzedelmeskedni kész önmagán: de az önhietség és nagyra-vágyás megtorlása kimaradhatatlan.

Csatlakozom sokban dr. Planck felfogásához, ki az ulmi kir. gymnasium 1858/59-ik programjában: *Ueber den Grundgedanken des Aeschylischen Agamemnon* cz. alatt igen derék értekezést írt. Planck igen helyesen még Nägelsbachnál is több szabadságot mutat ki Agamemnon jellemében. Az öröklött hajlamok ereje csábít.

βροτὸς θρασύνει γὰρ ἀισχρομήτης
 Τάλαινα, παρακοπᾶ
 πρωτοπήμων. Ag. 222—224.

De azért Agamemnon szabad elhatározását vitatja. Iphigenia föláldozásánál különbséget tesz a kar és Kassandra szerepe közt. A kar aggódva gondol Iphigenia megáldoztatásának következményeire; Kassandra ajkain pedig a Pelopidák családjában uralgó *αὐτόφρονον καχόν* hangzik. Kassandra a Thyestes lakomájának emlékét idézi fel:

καὶ μὴν πεπωκὼς γ', ὡς θρασύνεσθαι πλέον
 βρότειον αἷμα κῶμος ἐν δόμοις μένει
 δύσπεμπος ἔξω συγγόνων Ἐρινύων
 ὕμνοισι δ' ὕμνον δώμασιν προστήμεναί
 πρῶταρχον ἄτην. Ag. 1188. és köv.

E *πρῶταρχος ἄτη*-re nézve kivált Kassandra további szavaiból:

εὐνὰς ἀδελφοῦ τῷ πατοῦντι θυσιμενεῖ

azt következteti Nägelsbach, hogy Thyestes házasságtörése Atreus vejével, Aëropéval az eredeti bűn; de helyesebb Klausen és Ottf. Müller felfogása, kik a Thyestes-lakoma bűnét gondolják az *ἄτη*-nak. Hogy ez utóbbira gondol Aiskhylos, erre döntő bizonyíték meríthető Agam. 1573. s köv. soraiban Aigisthos kitörése:

ὦ φέγγος εὐφρον ἡμέρας δικηφόρου
 φαίην ἂν ἤδη νῦν βροτῶν τιμαόρους
 θεοῦς ἄνωθεν γῆς ἐποπτεύειν ἄγη
 ἰδῶν ὕφαντοῖς ἐν πέπλοις Ἐρινύων
 τὸν ἄνδρα τὸν δὲ κείμενον φίλως ἐμοί
 χερὸς πατρῴας ἐκτίνοντα μηχανάς.

Planck nézete tehát az, hogy Agamemnon saját vétségeért is lakol: ezt hangoztatja a kar, ezt Klytaimnestra, egyszersmind

Atreus vétkének talioját fizeti le, mit hangoztat *Kassandra* és *Aigisthos*. Hogy *Aigisthos* és *Klytaimnestra* vétkes szenvedélye háttérbe vonul és halványan van érintve *Agamemnon*ban, az jellemző különbség az antik és a modern dráma közt. Csak *Orestes* a *Khoéph.* gyilkolási jelenetében ragadja meg az alkalmat, hogy *Klytaimnestra*nak szemére lobbantsa a házasságtörés vétkét és pedig mily discret módon, újra mily jellemző különbséggel a modern kortól. Csak olvassuk el azt a jelenetet, melyben *Hamlet* anyja szemére lobbantja házasságtörését és vessük egybe a pár megjegyzést, melyet *Orestes* a válságos pillanatban tesz *Klytaimnestra*nak. Így:

Kl. οὐ γὰρ τέθνηκας. φίλτατ' Ἀιγισθοῦ βία.

Or. φιλεῖς τὸν ἄνδρα; τοιγὰρ ἐν ταύτῳ τάφῳ

Κεῖσσι θανόντα δ' οὐτι μὴ προδῶς ποτέ. (*Choeph.* 893.)

Alább mikor szemére lobbantja *Orestes*, hogy idegenbe dobta.

Or. διχῶς ἐπράθην ὦν ἐλευθεροῦ πατρός.

Kl. ποῦ δῆθ' ὁ τίμος, ὄντιν' ἀντεδεξάμην;

Or. ἀισχύνομαί σοι τοῦτ' ἐνειδίσαι σαφῶς. (U. o. 915. és kőv.)

Minő gyöngédség! Mindezen passusokat annak bebizonyítására hoztuk föl, kiegészítve *Planck* értekezésében bőven olvasható adatokat, hogy *Agamemnon* megöletésénél az indíték nem annyira a házasságtörés, hanem a trójai háború végzetes következményei: templomok feldulásáért és az áldozatok közt a legnagyobb áldozat: *Iphigenia* föláldozásáért vett megtorlás. *Planck* értekezésének eredményét a következő mondatban összegezi az *Agamemnon* alapgondolatára nézve: «*A jeles, az istenektől nagyra becsült és szerencsés férfit azért bukik, mert a családjában uralkodó boszú-szellem ingerléseinek enged és saját büntényével vesz részt nemzetségének megtorlatlan vétkében.*»

Mély vallásosság ömlik el az *Agamemnon*on, a πάθει μάθος tana, mely eszünkbe juttatja a *Szent Irás* örök szép szavait: «*A kik az istent szeretik, azoknak mindenek egyaránt javokra vannak.*» Akaratunk ellenére is bölcsékké tesz az átszenvedett szenvedések emléke. Mintegy az alaphangulat: a vallásos érzés legmélyebb forrása fakad föl előttünk e szavakban:

Ζῆνα δὲ τις προφρόνως ἐπινίχια κλάζων τεύξεται
φρενῶν τὸ πᾶν (175.)

És ezen interrogációval végzi művét: «Az a költő, ki a görög néphit vallásos nézeteit átszellemíti és átszűri, a ki ily alaghangulatból kiindulva is ily alakban tünteti föl és világítja meg az istenkormányzás hatását az emberi sorsra, mily messze van a keresztyén nézetek tisztaságától és mennyi hiányzik attól, hogy egy antik költő e drámája érzelmeink hasonló *Κάθαρσις*-ét idézze elő, mint a keresztyénség talajából kinőtt drámai művészet első remekei?» Ki e gondolatmenetet figyelemre méltatta: meggyőződik, hogy Agamemnonban a kar a családi átok erkölcsi oldalát világítja meg és így a kar jelentését, mély összeforrottságát a cselekménnyel kétségen felül helyezi. A ki a kar felfogásában konstataálta e tényt: akkor az Agamemnon karénekeiben, a haladó cselekvény mértékében mind világosabban kifejezett ethikai gondolatot keresi és találja meg. Mint Cassandra burkolt beszédeivel a családi vérengzés leszármazását jelzi, a kar mind jobban belesodortatik a borzadály és félelem hangulatába, végre Cassandra nyíltan kimondja a királyi szobákban véghezmenő merényletet:

Καὶ μὴν ὁ χρησμὸς οὐκέτ' ἐκ καλομμάτων
 ἔσται δεδωρῶς νεογάμου νόμφης δίκην·
 λαμπρὸς δ' ἔοικεν ἡλίου πρὸς ἀντολὰς
 πνέων ἐσάξειν. ὣστε κόματος δίκην
 κλύζειν πρὸς ἀγᾶς τοῦδε πῆματος πολὺ
 μαιζόν· φρενώσω δ' οὐκέτ' ἐξ ἀνιγμάτων. (Ag. 1178—83.)

Ép ily fokozatossággal domborodik ki az Agamemnon alapgondolata, mely egyszersmind az Orestia alapját alkotja. A kar parodosát és első stasimonját jellemezve: az eszmék egész lánczolatát kisértük végig: mert megtaláltuk az alapgondolatot és ennek mély jelentőségét csak az egész Agamemnonra való vonatkozás kimutatása útján tüntethettük fel.

Mit tartalmaznak a többi karénekek?

A II. stasimon (351—487) és a III. stasimon (681—809) Párisnak a *Ζεὺς ξένιος* által történt megbüntetését kedvező alkalmul használják föl annak kitüntetésére, hogy a kényelem, a bőség mint vezet *Ἵβρις*-re, hiszen a Perzsákban mondja a költő, hogy a *Ἵβρις* a *χόρος* leánya — Priamos királyi házában megjelent a merénylet útján elnyert Helena, de nevéhez méltó, mert elfogta, törbe ejtő a várost; először elkábítá szépségével és azután a merénylet eltűrésével a Dardanidák háza vétséget követett el. De

a kar hivatásához híven rátér Agamemnonra és előadván a meghódított város dülését, az elesettek feletti gyász és bánat által előidézett gyűlölségről beszél: mely mint fekete pont a láthatáron a dicsőség verőfényében sűtkérező diadalmas vezért fenyegeti viharral. Ezért magasztatja az aurea mediocritast a büntelen szegénységet, a büntől árnyékolt gazdagsággal szemben:

Κρίνω δ' ἄφρονον ὄλβον (471).

A III. stasimonban hangzik föl ama nevezetes énekrész, melynél szebbet, de kivált erkölcsi szempontból magasztosabbat az antik kor nem zengett bele a századok csendjébe. A keresztyén világ katakombáiból sem hangzott föl az erkölcsi tisztaság áhitatos tisztelete meghatóbb módon. E sorok az Ag. 772—781. versekben olvashatók.

A IV. stasimon (975—1032) még közvetlenebb összefüggésben van a cselekvénynyel. Klytaimnestra és Agamemnon közti stichomythicus beszéd után, melyben Agamemnon a fentebb már jellemzett szerénységet és önuralmat tünteti ki, az áradzó hízlegések mézes szavaival az istenek *φθόρος*-át fölkelthető *ὕβρις*-re csábító nővel szemben, a kar a Klytaimnestra pompázó, hitegető szavainak ellenében megmagyarázhatatlan aggály és búskomoly hangulat rabja lesz. Maga is csodálkozva kérdi önmagától:

τίπε μοι τόδ' ἐμπέδως
 δεῖμα προστατήριον
 καρδίας τερασκόπου ποτάται,
 μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος ἀοιδά,
 οὐδ' ἀποπτύσαν δίκαν
 δυσκρίτων δνειράτων
 θάρσος εὐπιθές ἴζει
 φρενὸς φίλον θρόνον; (975—983.)

mintha Heine szavait hallanók:

«Ich weiss nicht was soll das bedenten
 Dass ich so traurig bin.»

A szerencse forgandó, az egészség betegségekre hajlik, a kedvező széllel rohanó hajó zátonyra jut. A hajós vagyónának egy részét a tengerbe dobja, hogy életét megmentse. A boldogságnak

ára van. De van egy dolog, a mit jóvá tenni nem lehet, van baj, mi visszahozhatatlan : a kiontott vér. Minő fenséges ironia!

A kar Iphigenia kiomlott vérére gondol, a néző már az Agamemnon kiomló vérét látja rettegés és borzadás által megszavart hangulatában. Mert ily válságos pillanatban a *szív* jós lesz :

μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος δοιδά.

A kar azután kérdéseivel a figyelmet Kassandrára irányítja, ki megtöri hallgatását. Az 1072—1176. versekben játszik le az a kommos Cassandra és a kar közt, melynél megrázóbb, hatásosabb jelenetet az antik kor drámája nem hagyott ránk.

E kommost a közönség teljes meghatottsággal fogadta, mert a kar négy stasimonja előkészíti rá. A végén Cassandra elveti a burkolt szavakat, nyíltan rámutat a királyi palotában véghezmenő bűnre; eldobja a jóspálczát, el a koszorút.

ἴτ' ἐς φιδόρον πεσόντ', ἐγὼ δ' ἄμ' ἔφομαι (1267.)

Az egész *Agamemnon* sötét, komor világot magába foglalják a távozó Cassandra utolsó szavai :

*ὦ βρότεια πράγματα· εὐτυχοῦντα μὲν
Σκιά τις ἀντρέψειεν· εἰ δὲ δυστύχοι
Βολαῖς ὑγρώσεων σπύγγος ὤλεσεν γραφήν.
Καὶ ταῦτ' ἐκείνων μᾶλλον οἰκτιρῶ πολῷ.* (1327—1330.)

Az élet egész üressége tátong e gazdag, de csalódott, női kedély mélyében. Ezután a kar Klytaimnestrával és Aigisthossal szemben foglal állást.

Az *Agamemnon* meséjének vázлата előadása kapcsán a kar szerepének e részét már tárgyaltam.

Tüzetesebben foglalkoztam az *Agamemnon* műszerkezetében a kar szerepével, mert a kar veti meg alapját a valódi trilogiaszerkezetnek : a családi átok háttérét összeköti a jelennel és utal a jövőre. Ez utóbbit teszi különösen Klytaimnestra azon merész ötletével szemben, hogy ő a család alastora lett és ő csak a *dæmon* szerepét játszta, midőn Agamemnon-t elejté. A kar utal Orestesre e szavakkal :

*Φέρει φέροντ', ἐκτίνει δ' ὁ καίνων.
Μίμνει δὲ, μίμνοντος ἐν χρόνῳ Διός,
Παθεῖν τὸν ἔρξαντα.* (Ag. 1563—5.)

Így utal Aigisthos hetvenkedésével szemben a kar:

'Ορέστης ἀρά που βλέπει φάος,
ὅπως καταλθὼν δεῦρο πρῶμανεὶ τόχην
ἀμφοῖν. γένηται τοῖνδε παγκρατῆς φονεύς.

Tárgyalhatjuk a föntebbiek után az *Agamemnon*ban előforduló többi vonatkozást a trilogia következő darabjaira. A fővontkozást a kar mély felfogása adta meg. Oly mélyen jár a kar felfogása: a *πρωταρχος* ἄτη *Agamemnon*ban a megtorlásig eljutott; de újra bűnös cselekvés útján. Ha Paris elesett, mert a *Zeus ξένιος*-t bántá: Klytaimnestra is megbántá a házasság szentségét, a család fejét, teremtő elvét: az *atyát* ölte meg. Apollo a legfőbb bölcseség tolmácsaként ruházta fel a bosszú tisztével *Orestest*.

De a *trilogia szerkezet* többi részére nemcsak az *Agamemnon* compositiójának stílje mutat: egyenes vonatkozás is van. Így mikor Klytaimnestra a hazaérkező *Agamemnon*nak, ennek minden kérézése nélkül, eldadjá:

ἐκ τῶνδ᾽ εἰ τοὶ παῖς ἐνθάδ' οὐ παραστατεῖ,
ἐμῶν τε καὶ ὧν κύριος πιστευμάτων
ὡς χρῆν 'Ορέστης. μηδὲ θαυμάσης τόδ᾽. (877—79.)

Maga a bűnös nő által elküldött *Orestes* említése kitörülhetetlen benyomást tesz a nézőre és mintegy meglebbenti a leplet, mely alá a tör volt rejtve, mely *Agamemnon*ot megejté.

Ily vonatkozás van *Kassandra* szavaiban, melyek mint a haldokló hattyú lágyan csengő hangjai viszhangzanak a résztvevő kebelben:

ἅπαξ ἔτ' ἐπιτεῖν ῥῆσιν ἢ θρηνον θέλω
ἐμὸν τὸν ἀδότης. ἤλιψ δ' ἐπείχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς τοῖς ἐμοῖς, τιμαροῖς
ἐχθροῖς φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ὁμοῦ,
δοῦλης θανούσης, ἐυμαροῦς χσιρώματος. (Ag. 1322—26.)

Tehát a *τίνειν ὁμοῦ*-ban a *Khoephoroi* megoldása: Klytaimnestra és Aigisthos együtt elveszése is ki van fejezve. A cselekvény egység tömör erejét érezzük. A szoros összefüggés sűrűn összekötő szálait látjuk.

Térjünk át a trilogia más két darabjára.

HEGEDŰS ISTVÁN.

HONOSODÓ IDEGEN SZÓK ÍRÁSÁRÓL.

A tudományal, művészettel s forgalommal a nyelvbe akárhány idegenszerűség siklik be, mely a nyelv eredetiségét komolyan szorongatja. Ennek megőrzésére minden eszközt kell felhasználni. Idegenszerű írásuk, sőt mi több; külföldieskedő vagy régieskedő kiejtésük megrontása ellen fel kellett lépni.

Mint minden küzdelem, úgy ez is nagy indulatossággal kezdődött: az álnok ellenséget meg kell semmisíteni. Kárpátoktól Ádriáig a *purizmus* zászlaja alá sereglettek.

Megindult a kérlelhetlen irtó-háború. De mivel a hadvezérek az igazi ellenséget nem ismerték és alkalmatlan fegyverrel harcoltak, inkább saját népük szenvedett.

A nyelvújítás puristái néha még a kiirtandó idegen szó értelmét sem tudták. A *renthier* pl. voltaképen norvég eredetű szó; *thier* annyit jelent, mint szarvastehén (magyarul: suta), *hrèn* meg azt fejezi ki, hogy «agancsos». Ennek értelme: agancsos szarvas-üsző, mert csak ez az egy szarvas-tehén nem agancstalan. A nyelvújító ezt nem tudva, a szót németnek tartotta és így ugrott nyelvünkbe az *iram-gím*.

A *purizmus* nagyon jogosult, ha szakértelem, a nyelv törvényeinek alkalmazása és a nép hazulról hozott eszejárásának tisztelete vezetik. De a mi nyelvújítóinkban egyik sem volt erős s így alkotásaikat a nyelv törvényeiben való feleszmélés kénytelen volt elvetni. Csak néhány szerencsés alkotás maradt meg belőle, melyekben az alkotók bűne nélkül mind a három mozzanat érvényesül. Ilyenek: könyvtár (bibliotheca), szótár (lexicon), színház (theatrum) és mások. Bárcsak volna minél több ily magyar szavunk!

A purizmus-alkotta szavak helyére ismét az idegen műszók kerültek; de nem csak ezek, hanem a tudomány különböző ágainak, kivált pedig a természettudományoknak terebélyesedése miatt új műszók ezrei lepik el nyelvünket s idegenszerű kiejtésükkel, vagy legalább írásukkal a nyelv eredetiségének csak az imént viszszautasított megrontóját, az idegen befolyást más kapun eresztik be.

Igaz ugyan, hogy e műszókat oly módon lehetne legjobban ártalmatlanná tenni, ha helyettük jó magyart használnánk. De akárhányra még nincs szavunk, akárhány az ipar és kereskedés út-

ján még ezen ellenállással is megvív s alulról felfelé terjed. Mint-hogy e műszavak javarésze latin-os-görögös képzésű helyesírásuk módjának követése a már meghonosodott, bár szintén idegen származásnakra is kezd átcsapkodni: nyelvünk eredetiségét ezen oldalról is veszély fenyegeti.

E baj ellen újabban (mint a phil. társ. múlt november havi ülésén Kalmár Elek úr) más orvosszert ajánlanak: az egészen magyaros írást, mely ch, th, ph, qu, x-et stb. nem tűr meg.

Mint-hogy a cseh, lengyel, dán, különösen pedig a természet-tudományokban első helyen álló svéd e radikális szert régóta kedvező sikerrel alkalmazza: nincs okunk abban kételkedni, hogy ez a mi nyelvünk eredetiségének is javára lesz.

De tekintsünk vissza nyelvünk s vele egész szellemi életünk viszontagságaira és rázkódásaira. A régibb irodalmunkból való fejlődést, átmenetet a nyelvújítás az ősök hagyatéka köteles tiszteletének durva megsértésével szakította meg. Régibb hagyományaink nincsenek, csak emlékeink.

A megszakított kapcsok megkötésére azonban sok szaktudós bűvárkodik a múlt emlékeiben s a nép gondolkodásának s ismeretének világában, és nemzeti művelődésünk sebei már forradnak. Nézzük meg jól, melyik kötést távolíthatjuk el a seb új kifakadásának veszedelme nélkül. Tudományos életünkben már némi kölcsönös támogatás és tisztelet honosult meg, mely kellő ápolással erős köztudattá, sőt talán hagyományyá is növekedhetik.

Hogy a kénytelen-kelletlen műszók írásának módjában bábel-szerű zűrzavar fészkelődik, ezt bizonyítgatni felesleges. Mindegyikünk érzi és belátja, hogy itt segitenünk kell!

Azonban, a kik a radikális szert alkalmazását ajánlják, nem számolnak azzal, hogy az alig föllábadt nemzeties szellemi életünk erre még gyenge. Ezért ne hallgassunk egyedül a *nemes* indulat szavára. Tudjuk, a nyelvújítók épp oly magasztos személyének erőszakos fogantosítása mennyire ártott!

Azok, a kik a radikális szertől joggal irtóznak, maguk sem kívánják az ellenkezőt, hogy minden idegen származású kifejezést írjunk régiesen vagy külföldiesen. Ezt nem követelheti senki, mert ez esetben néhány ezer oly szót kellene így írni, a melyekből csak a nyelvűvár tudja, hogy idegen-eredetűek.

A helyett, hogy a radikális szert egyszerre alkalmaznók, nézünk inkább körül, *mi az, a mi ezen írásmód javítását életszük-*

ségletképen sürgeti? Nyelvünk eredetisége megőrzésének érdekén kívül az a szorongató szükség, hogy a tudományoknak, kivált a természettudományok ágainak minél tágabb körben való megfogalmazását, nemzeti művelődésünk és anyagi lételünk eszközeinek megszerzését könnyítsük meg.

E végre forduljunk oda, a honnan segítséget várhatunk, a «*természettudományok legifjabbikához*», a nyelvészethez. Használjuk ennek eszközét, a rávezető módszert, az inductiót.

Hogy az idegen-eredetű szók írásában eligazodhassuk, intézük magunkhoz e kérdéseket:

Mennyiben idegenek e szavak?

Mily úton, szóbeli vagy írásbeli közléssel jutottak-e hozzánk?

Jogosult-e akármelyiküknek idegenszerű írása?

Arra a kérdésünkre, hogy e szavak mennyiben idegenek, ezt feleli a tudomány: *hogyan az idegen származású szók háromfélék.*

1. Egyesek ezen származásukat nemcsak írásban, hanem talán kiejtésben is elárulják pl. *synekdoche, chistolüh.* Amaz csöndes szótárőrző stilisztikai szó, mely senkinek a tollát sem igen perczegette meg; emez pedig sarok-támogató ártatlan ritka ásvány neve, melyet a szakoktató évenként talán kétszer-háromszor akkor mond ki, a mikor az ásványt is előkaparja. Ha az ily ritkaság nevét (melynek nem ismerése az általános műveltségben éppen nem ejt csorbát) magyarosan írjuk, nem igen használunk a nyelv eredetiségének; a tudományban való eligazodást pedig talán éppen meg is nehezítjük. Ritkaságuk s a netán velejáró idegenszerű kiejtés ez írásmód megőrzését követelik. — A teljesen *idegen szók* mind ily ritkaságot jelölnek meg.

2. Másrészt vannak szavaink, a melyeknek sem csengése, sem írása nem árulja el, hogy idegen származásúak. A laikus leteszi rá a hitet, hogy az ily szót, mint *paprika, czukor, harcz* már Árpád apánk hozta a *karika, csokor, arcz* és másokkal ázsiai őshazánkból. Ha az ily zamatosan csengő szónak idegen származását valaki bizonyítgatja, ettől még az iskolázott ember is feljajdul. Hát még ha a *kancza, zab* és *széná*-ról mutatjuk ki, hogy nem magyar tövön fakad, ekkora tudákos egyszerűen gonosztságot hány szemünkre, kik tagadjuk, hogy lótenyésztő dicső őseink e tárgyakat ismerték, vakoknak mond, mint a kik a világtörténelemben nem tudunk olvasni! A közfelfogás annyit ugyan megenged, hogy *pásztor, doktor, forma, persze, szalon* idegen származásúak, mert tudja,

hogy egyesek a vallással, mások az iskolával, még mások a divattal kerültek hozzánk. A többről pedig azt tartja, hogy tősgyökeres magyar szók. A nyelvész azonban ismeri mindegyiküknek anyajelét és tudja, hogy zamatos csengésük gyakori használatnak következménye. Ezeket *meghonosodott szóknak* mondja.

A laikus már azért is tiszteli magyarokul, mert az idegen eredetű szó pl. *zsemlye, kifli* a közfelfogás szerint csupán magával az új fogalommal jut a nyelvbe.

Nézzük ezen állításnak szeme közé. A német eredetű *fertály* csak nem hozott új fogalmat a negyed mellé? Az *őr, vigyázó* és társasága mellett mi szorongató szükség volt a *bakterra* meg a *strázsára*? A magyar nép életében van elég szavunk a nyáj őrzőjének megnevezésére. És a *juhász, birkás, kanász, kondás, gulyás, csikós* stb. népes társaságát mégis szaporítottuk a *pásztorral*.

E példák számát unos-untalan hosszúra lehetne nyújtani. De már e kevés példából is láthatjuk, hogy az idegen szó ágyát nem a szorongató szükség melengeti, hanem, hogy az úgy tapad.

Tudjuk, hogyan képződik a katonák, vadászok, kereskedők *) nyelve. Némely szót az urias szokás utánzása, mást a fintorgatás csempészett be a köznyelvbe.

Eme szók kelendőségének köre más és más. Egyesek közkeletűekké váltak, mások kisebb-nagyobb körben ismeretesek. A naturalisticus író az utóbbiakat is kénytelen a tolla hegyére venni, de csak magyaros írással. Mások pedig kerüljék a parlagon meghonosodottakat, de ne irtózzanak a közkeletűektől és ne írják külföldiesen vagy régiesen.

3. A tudomány és művészet, kereskedés és ipar, valamint a politikai élet ismét más ezer meg ezer külföldi cikkel vagy fogalommal ezeknek nevét hozza be. Mivel görögös-latinos, angolos, francziás vagy németes eredetüket a velök élő iskolázott ember ismeri, idegen írásuk is megmarad, pl. *diphtheritis, telegraph, phylloxera, glycerin, gelatine, chamotte, carton, miniature, rentier, strike, virement* stb.

Ha akárhányuknak akad is jó magyar neve, ez a mindennapi élet sürgésében nem mindig jut eszünkbe; meg azután nem

*) «Grájszleros úr, adjon nekem ebbe a fecnyibe egy szekszedliér rájbolni való szantot.» (Rábaközi születésű lány Sopronban való szolgálásának harmadik évében.)

is annyira az idegen sarjadék rontja meg nyelvünk eredetiségét, mint inkább az idegenszerű gondolkodás, mely nem-magyar adománkon mulatva, idegen eszmékért lelkesülve, azonnal átültetésre gondol, a helyett, hogy utánna járna, hátha nálunk még külön is van.

Az ily szavak hangzása épen gyakori használatuk miatt nagyobbára szintén magyaros zamatú. Míg a fentebbiek javarésze idegenül hangzik, addig *phosphor, cyan, copal, stampiglia, cinober, locomotiv, parlament* legalább is úgy csengenek, mint akárhány meghonosodott szó. A fentebbiek s ezek hangzásukban különféleképen alkalmazkodtak a magyar szájrészek rendes mozgásához. A melyek idegen eredetüket már csak az írással árulják el, egyébként nem, ezeket *meghonosodó* szavaknak nevezzük.

Hogy írásuknak kérdése milyen homályos és bizonytalan, az már abból derül ki, hogy a m. tud. akadémia helyesírási szabályainak 14., 15. és 17. §-a alá vonhatók. A 14. §. a latin szók és latin betűket használó más nyelvek szavainak, a 15. a görög szók írására ad utasítást.

Vége a 17. §. a meghonosodott idegen szókról intézkedik és így hangzik: «A meghonosodott idegen keresztneveket, földirati s hónapneveket, továbbá az olyan műszókat, a melyeknek megfelelők a magyarban vagy nincsenek, vagy a melyeket ilyenek mellett is használunk, kivált, ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni; pl. József, Zsigmond, Sándor, Róma, Lipcse, Nápoly, Drezda, Prága, Párizs, Konstantinápoly, Velenceze, Egyiptom, Ázsia; szláv, orosz, spanyol, francia; márczius, október, kritika, patika, fináncz, taksa, áspis, káptalan, oltár, rózsa, zsálya, múzsa, próza, poézis, kristály stb.»

Ezen szakasznak az a mondása: «*kivált ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni*» és példái az embert teljesen zavarba hozzák, hogy valamely előforduló szót a 14., 15. vagy pedig a 17. §. szerint kell-e írnia.

Mivel sem e szakasz, sem más nem mondja meg, mi az a magyaros kiejtés, ismét magunknak kell útra kelnünk és nyomoznunk.

Mint hogy czélunk az írás szabályaiban való eligazodás, a magyaros kiejtést oly idegen származású szavakon kell puhatalnunk, a melyek hangzásban és írásban, az az teljesen magyarosodtak meg.

Az ilyenekben különféle állapotra bukkanunk. Míg a *kántor* (a mely szó egyházi fogalom) a kiejtésnek kis öblösödésén kívül egyebet nem állott ki, addig a *psalterium*-ból keletkezett *zoltár* egész Golgotáról tanuskodik. Ez utóbbi szóról tudjuk, hogy nem közvetlen a latinból kaptuk. Ily kerülő úton jött az olasz *ballo* német *bál* alakjában nyelvünkbe; a német *platz* meg először Itáliába ment, ott *piazza*-ra módosult, s így öltözködve és kicsit megnyírva nyitott be hozzánk.

Az is megtörtént, hogy egy és ugyanazon szót kétféle megjelenésben fogadtunk be, bár nem mindig ugyanazon értelemben, pl. *flaska*, *palaczk*, *család*, *cseléd*, *piacz*, *placz*. Ilyet a nyelvész szó-dublettának nevez, azaz magyarul szómássának.

Ha azt kutatjuk, egyes szók miért maradtak változatlanul, másoknak pedig miért kellett előbb a száj Prokruszesz-ágyába alkalmazkodniuk, a következőket találjuk:

Kántor, pásztor, szabad, megye, messzely, bakter, persze, plébános szók magánhangzóinak kimondása mindenekelőtt azt mutatja, hogy a magyar száj egyiküket sem nyeli el. A német kiejtés ugrat, pl. e szókat Wachter, Massel, Geschwister a dél-német meg éppen csak egy szótagoknak ejti: vahhtr, mászl, ksvisztr. Nekünk nincsen félnéma vagy néma magánhangzónk, mint a francia, angol s német nyelvnek. A magyar száj a szónak magánhangzóit teljesen kimondja.

Ebből kifolyólag nálunk a szótagok közt hallhatóság, azaz hangsúly erősségében nincsen akkora különbség, mint a fentebbi nyelvekben.

A hangsúly nálunk egyébként az első szótagra nehezedik a legjobban. A latin «per se, plebanus», melyekben a hangsúly a második szótagon van, úgy válnak magyar szókká, hogy az az elsőre vetődik vissza. Több-tagú szóban a hangsúly, bár gyengébben, minden következő páratlanszámú tagot ér. Menete (rhythmusa) ennélfogva kéttagú és leereszkedő.

A főntebbi szók kiejtése a magyarban szájbéli öblösödést is mutat. Miben áll ez s hogyan nyilvánul?

Nyelvünk t. i. sokkal mélyebb hangolású, mint a német vagy tót, de nem olyan mély, mint a szerb vagy rutén; a latin nálánál valamivel magasabb, de különben igen közel áll hozzá. Innen van az, hogy míg a kakas szavát a német ember így hallja: kikerikí, ez a magyar fülnek emígy hangzik: kukurikú. Ebből érthetjük, hogy

szláv szomszédaink nyújtotta szavak közül mért van több szerb (rutén) mint tót, pl. a tót bez, kopitnyik és klepacs a magyarba jutott bodza, kapotnyak, kalapács alakhoz nem áll oly közel mint a szerb (rutén) boz, kopitnyak és klopacs.

Ez a sajátság megérdemli, hogy nyelvészeink is foglalkozzanak vele. Mi itt csak a legfeltűnőbb két példáját, a magyar *a* és *e* (nem *ä*) hangzót emeljük ki. A magyaros mély hangolás igen szép más példája a német Vorreiter-ből keletkezett: *fullajtár*, a melyben mind a három magánhangzó süllyedt.

A magyar hangméret is egészen sajátzerű. Magánhangzóink közül csupán egyesek nyújthatók, mint olyanok, t. i. *i*, *ú* és *ü*. Ellenben a mit rendszeren *a*, *e*, *o*, *ö* nyújtásának tartunk, az egészen más hangnem; közülök *a* és *o* a «nyújtás» alkalmával mélyebbre, *e* és *ö* pedig magasabbra szállanak. A latin *pastor*, *creta* másképpen hangzik, mint a magyar pásztor, kréta.

Hogy az idegen eredetű szó magánhangzójában (kimondás, hangsúly, hangolás, hangméret szempontjából) és hangsúlyában hogyan változik, azt a fentebbi néhány példán láthattuk. A meghonosodott két-tagú s eredetiben is első tagján hangsúlyos szó ezért néha meg is nyúlik, pl. kánna (*canna*).

Kurátor, *poézis*, *delfin*, *október* az eredetiben a második szótagon hangsúlyosak. Mivel a magyar hangsúly az elsőre nehezedik, a volt hangsúlyos szótag kára pótlásául megnyúlik.

A magánhangzók természetének legmagyarosabb nyilvánulása azonban az *illeszkedés* vagy a hangrend, mely ragot és képzőt az utolsó szótag hangzójának hangolása szerint módosít.

A kánna szót a hangrendnél fogva inkább a latinból (*canna*) vettük, mint a németből (*Kanne*); a katonai nyelv a nyilván németből jött vártá-t (*Warte*) a hangok illeszkedésével képezte. A svédek nyelvök mélyebb hangoltságánál fogva nem a német *Cellulose*, *Maltose*, *Dextrose* alakot mondják és írják ki, hanem latinosan: *cellulosa*, *maltosa*, *dextrosa* (t. i. *substantia*). Mi a hangrendnél fogva a mélyebb hangoltságú latin, olasz és szerb nyelvből szivesebben veszünk, mint a német, francia vagy olasz szókincsből, pl. málna, staféta, rozsda.

Ha az a felveendő idegen eredetű szó első tagján hangsúlyos, akkor ezt néha nyújtással is fokozza, a következő pedig hozzá illeszkedve hangzik, pl. cukor, kámfor, mise.

Ha a hangsúly eredetiben a második szótagon van, akkor

ennek hangneme legerősebb hallhatósága miatt a magyar első szótagban is cseng, pl. Andrä német szóból lett Endre, a szerb obéd pedig nálunk ebéd-dé vált (ez utóbbi a hangsúlyt pótló nyújtást is kapott).

A magyar mássalhangzók is abban különböznek minden nyugat-európai nyelvétől, hogy nem nyelünk el belőlük egyet sem. A szót, vagy tagot befejező *n*, *l*, vagy *r* hangot épp oly jól hallatjuk, teljesen mondjuk, mintha szó elején, vagy hangzók közt állana. A magyar ember magán- s mássalhangzóban a foszfor, klór szót egészen másképen mondja ki, mint a német. Az elbágyadó-végű szót ez okból szeretjük latinositani: pikáns, szuverenitás, admirális.

Magánhangzóink sajátos hangolására mássalhangzóink is megfelelnek azzal, hogy a magyar ember nemcsak szája szélével, vagy torkával beszél, hanem egész szájával. A nyelv izmai nagyobb erővel feszülnek bele, mint a tüdő. A hang nyomatéka nagyobb, mint a lökés, pl. gallér (Koller), gavallér (Cavalier), darokk (Tarock), drabant (Trabant), basa (pasa), bokál (Pocal), zeller (Seller), czeruza (cerusa), len (lyen), lajtorja (Leiter), zszindely (Schindel) és zsombor (! Sumper) szavakban. Ezt a német tudós lágyulásnak nevezi; a német laicus a magyar nyelvet ez okból meg éppen keménynek mondja. Nevezzük e tünetet testesedésnek.

Még feltűnőbb a torok reszelő hangjának, a *ch* (görög χ -nek) megváltozása pl. zikker, kolera, Urlik.

Hogy a hangsúly *s* a kiejtés testesedése idegen szót mennyire képes átalakítani, erre van igen világos példánk, t. i. a latin *Sebastianus*, olasz Sebastianó-ból támadt *Sebestyén*. A latin szó főhangsúlya a negyedik szótagra esik; az elsőre csak gyengébb. Ezekkel a szó két részre oszlik, a három- és kéttagúra *Sebasti-ánus*. A magyar nyelv a háromtagú ritmust nem szereti s ezért az *i*-nek pusztúlnia kell; csupán nyoma marad a *t*-nek *ty*-vé való jésítésében. — Mivel a magyar főhangsúly az első szótagra nehezedik, a többi is ennek magas hangzójához simult, a latinban hangsúlyos szótag pedig magyarban nyújtást kapott. A latin-olasz *sz* magyarban *s*-sé testesedett s az utolsó hangtalan szótag elkopott.

A «dissimilatio» névvel jelelt tünetet, mely Antal (Anton), kalmár (kramer), borbély (Barbier) szók ugyanazon mássalhangzójának elváltozásában nyilvánul, szintén ide vonhatjuk.

A magyar szótag természete mássalhangzóban és magánhangzóban az arányos megosztást szereti. A szó elején a torlódást

elébe- vagy közbevetett magánhangzóval szüntetjük meg, pl. iskola, barát, kovász, udvar. (Ennek ellenkezője meg a névelő hatása alatt keletkezett tévedés, pl. apatika-ból lett a *patika*, a zacskó-ból az *acsó*, oleánder-ből a *leánder* stb.)

Még a hangátvetést is említhetjük, pl. bödöny, dödöny. Ritkábban még más módosulás is következik be.

Ha ezen megfigyelésekből a meghonosodó szók írására szabályt akarunk levonni, akkor mindenekelőtt a kiejtést s azután a szó származását vizsgáljuk.

1. Van-e a szóban nem-magyaros kiejtésű hang, pl. orrhang vagy *ch*. Ez esetben különös ovatossággal kell eljárni. Ha nincs, akkor hallgassuk meg magunk és mások kiejtését:

a) A magánhangzók kimondása, hangolás (foka) és hangsúlya idegen-e még?

b) A mássalhangzók kimondása idegen-e még?

2. A meghonosodó szó alakja azt árulja-e el, hogy a szót *mi* vettük latinból vagy görögből, — vagy pedig másoktól kaptuk, még pedig az illető nyelvben divó szócsonkítással, pl. phosphorus és *foszfor*, chloron (?) és *klór*, chromon (?) és *króm* között melyik az eredeti? Egy szóban hány nyelvnek helyeírását kell követni?

3. Van-e az illető szónak oly nyelvből vehető alakja, a mely a kiejtés teljességében és testességében a magyarhoz legközelebb áll, pl. éppen az előbb említett latin cellulosa magyarabb, mint a német cellulose.

4. *Mily úton került az illető szó a magyar nyelvbe?* Csupán a tudomány közvetítésével jött-e, mint a *chlorophyll*, vagy pedig csak a gyakorlati élet hozta, mint a *keramit*, *szifon*, *koksz*, *aszfalt* — vagy harmadszor mind a kettőnek összeműködéséről lehet szó, mint *szágó*, *foszfor*, *klór*, *gliczerin* szavakban. A tudomány ezeket tárgyunkkal együtt már régebben ismerte ugyan, de nevük csupán a használattal terjedt. A szágót a gyermek ápolására kapták fel, a gyújtót meg kellett különböztetni amolyanra vagy foszforosra és svédre, a klórmetet ajánlotta a kereskedő halottas-szoba szagtalanítására; a gliczerin pedig a bőrt kicserepesedésétől óvja meg. — Honnan van az, hogy a nép drága, ék- vagy szerkövet, szövő, tömő vagy illatszert, vagy más ujdonságot rendszeren jobban és előbb ismer, mint az iskolázott ember? Minek van az elterjesztésben nagyobb érdeme: a tudománynak-e, vagy pedig a sürgő-forgó mindennapi életnek?

Tehát fönt kitzított második kérdésünkre: *mennyiben idegenek e szavak még, csak azt felelhetjük: akárhánynak a jelölt fogalom vagy tárgy gyakori használatával a nemzet gondolkodásában, a kiejtés teljességével és testességével pedig a nyelvben magában egészen meghonosodott.*

Ha mind e szempontokból tekintett szónál azt a harmadik kérdésünket mondjuk ki: *jogosult-e az idegenszerű írásmód, határozott nemmel kell felelnünk.*

Ha tehát a szót csengése és megcsonkult alakja miatt már sem az ó-kornak, sem a külföldnek nem ítélnélhetjük oda — és ha azt tudjuk, hogy a szót a tárggyal magával, nem annyira tudomány és művészet, mint inkább kereskedés és ipar terjesztették: ekkor a magyaros írás teljesen jogosult.

Ha pedig valamely szó, mint jalapa (olvasd: hhálapa), jute (olvasd: dsut) a kereskedés útján nem eredeties, hanem betű szerint való olvasásával terjedt el: ekkor a magyaros olvasás (következetes öblösítésével: juta) szintén teljesen jogosult.

Ha valaki amazt a közforgalomban régi csonkulatlanságával (phosphorus), vagy emezt eredetiesen ejtené ki, de soká kereshetne embert, a ki megérti.

Az írás egyszerűsítését a magyar ember mindennapi életének szükségei sürgetik; ne okozunk vele senkinek sem formai nehézségeket. Lehet-e a szorongató szükségletek közepette helyesírási szabályokat keresgélni s próbálgatni? A megélhetés minél gyorsabb eszközöket követel.

Gazdaságban, iparban nem azért maradtunk-e el, hogy a tudományban nem állunk annyian, a mint kellene, a kor színvonalán? A tudományokat terjeszteniünk kell, hogy az élet biztosításáért vívott tusában sikerrel vehessünk részt.

Mivel szellemi s anyagi, tehát összes nemzeti érdekeink a tudományoknak, kivált pedig a természettudományoknak minél szélesebb körökben való megfogalmazását sürgetik, mivel ezekhez oly iskolákon át is lehet jutni, a melyeknek lépcsője nem klasszikus, — mivel végre a magyar embernek már a szomszédságánál és a hazai viszonyoknál fogva ugy is elég nyelvet kell megtanúlnia; ne okozunk a saját nyelvünkben, bár elméletileg igazolt, nehézségeket. Ne akarjuk a német professzort utánózni, a ki tűzvész kitörésekor először a lexiconját nézi meg, hogy az mit szól hozzá?

Főntebbi gondolkozásunk arra utal, hogy a következtetéseket is megvonjuk, úgy mint:

1. A magyar írásban nem használatos betűket és betűcsoportokat, *ä, w, qu, ph, th, ch* így írjuk: *e, v, kv, f, t* és *k* (illetve *h*).

Nevezetesen:

a) Az *ä* sem latin, sem nyugateurópai nyelvben nem található, csak a németben. Ily írásmód *dämon, hämatit, lävulose*, a magyarban semmikép sem menthető.

b) A *qu* régiebb könyvben, mivel nem ismertek *u* és *v* közt különbséget, így is látható: *qv*. Mivel ez a *kv*-től úgy sincs messze a nép *kvártély, kvaterka, kvárgli*, az iskolázott ember pedig a *kvóta* és *kvadrát* szót magyarosan ejti ki, nincs rá ok, hogy ily csengésű szóban a *qu*-t megtartsuk. Akárhány tudományos műben olvashatjuk ezt: *kvarcz*.

c) A *ph* kiejtése ugyanaz, mint az *f*-é. A népies *elefánt, filagória* és *Fülöp* mintájára írjuk a *telefon, fotográf* és *foszfor* szókat.

d) A *th*-t magyar ember nem képes köhintés nélkül kiejteni, míg a német még az egyszerű *t*-t is így mondja: *th*. Mivel *téa, téka, trónus, Tódor* írása a tiszta kiejtést követi, e betűcsoportot magyarosan hangzó szóban kerüljük.

e) A *ch* (görög χ) hangja a magyarban nincs meg. Tanuló koromból emlékszem rá, hogy a német *welcher*-t néhány iskolatársam *velker*-, a többi pedig *velher*-nek mondta ki. Az ily-hangú idegen szó nálunk vagy az egyik, vagy a másik módon testesedett. Magánhangzók közt, szó elején már a latin is *k*-val cseréli fel, pl. *charus* és *carus*. Mi meg *kórus, kolera, Ulrik* szókban tiszta *k*-nak, ellenben a tudákos eredetű *khaméléon, khaldeus, Khina, khémia* szóban *kh*-nak ejtjük ki. — Az *r* és *l* előtt, mint akár olasz- vagy francziában, tiszta *k*-nak hangzik, pl. *Krisztus, krizma, krónika* régi írásunk, *klórmész* népies szavunkban. A *ch* végre *r, l* után, majd *k*, mint *arkangyal, tárkony, Málkus (Málkhus)* — majd pedig *h*, mint *irha, balha* szóban. Írásának módja más hangok szomszédságában pedig a hangzás sokfélesége miatt még valóságos kazuisztika.

Mindezen okokból a *ch* helyettesítését vagy meghagyását csupán az egyes szaktudomány férfainak nyilatkozása után lehet esetről-esetre eldönteni.

2. A magyar írásban más jelentésű vagy hivatású jegyeket csak magyarosan használjuk. Ilyenek az y, s, c és z.

Az y magyarban külön munkát végez, a g, l, n és t lágyítását, vagy pedig a tulajdonnév végén a nemesies ij helyett áll; például régebben Hárij, ma Hóry. A gyps, Lybia, nympha, typus, magyar szájban kimondhatatlan szóképek. Hát csak írjuk így: gipsz, Líbia, nimfa, típus.

Az s-et az akadémiai 17. §. példáinak szláv, áspis, poéziis mintájára csak írjuk magyarosan: szifón, smaragd, organizál.

A c-ét a kiejtés szerint korona, klastrom, czeruza, cziprus írjuk k-nak vagy cz-nek. (Kár, hogy az akadémia az egyszerű c-jegyvet nem javasolja.)

A z-t, ha nem latin hangzású, hanem német vagy olasz, csak jeleljük cz-vel, pl. *czink*.

Az x akárhány meghonosodott szóban megmaradt, pl. *Xantippe*. Mivel helyette magyarban úgy is három betűt kellene használnunk: *ksz-t*, ily esetekben meghagyhatjuk. De hogyha hangzása, mint a *voks* és *taksa* szóban, már meg is változott, ebben állapodhatunk meg. E szók jelentése is egészen más, mint eredetiben.

3. A magánhangzót a magyar nyújtás szabályai szerint ékezzük. Az *akadémia* a maga nevét így is írja; mért nem írjuk hát így: *magnéziium*?

Még egyszer külön kell kiemelni, hogy ez írásmódot az élet követeli. Ha a tudomány férfiai idővel szintén elfogadják, nemzetünk szellemi köztudata nagyon fellendül. Van ugyan már akárhány tudósunk, a ki e magyar írásmódot követi; de mások még épen a tudomány érdekében követelik, hogy a műszók írása maradjon nemzetközi. Az is igaz, hogy a ki a *Don Quijote* szó helyes kiejtését ismeri, ezt a hozzá érték előtt nem mondhatja *donkizsott*-nak — mert nevetségessé válik; de ezek épen a rezervált írású, vagyis egészen idegen szók.

A mennyiben vannak, a kik az idegen írásmódot megszokásból és okokból akarják megtartani, szerény fejtegetésünkkel ezeknek, még ha képesek is volnánk, nem szándékunk meggyőződésüket sérteni.

Fejtegetésünk tárgya majd talán a különböző szakférfiak, a nyelvészek és a m. tud. akadémia összeműködésével célhoz is vezet.

Mi csak a könnyítés után epedő gyakorlati élet érdekében szólaltunk fel. Ennek néha más érdekei vannak, mint a tudománynak. Míg az orvos zsebóráján a legnagyobb mutató a másodperczekre jár, addig a szántóvető ember a nap szakát csak körülbelül akarja megtudni s a templom tornyán nem a negyeden, hanem az órán keresi a nagyobb mutatót!

Ezekkel tulajdonképen az akadémia szerkesztette helyesírás szabályainak tizenhatedikét törekedtem megvilágítani. Úgy hiszem legalább annyit sikerült kimutatnom, hogy a meghonosodás miben nyilvánul. A magyar tud. akadémia, mint nyelvünk legmagasabb fóruma fog a fölött dönteni, vajjon magyarázatomat elfogadja-e?

Hogy szerény nézetem határozott javaslattá növekedjék, e végett kérem a tisztelt társulatot, szíveskedjék kifejtett gondolataimat megvitatás tárgyául kitűzni.

Tudom, hogy az idegen származású szók ezen csoportosításához szó fér. Épen, mivel a csoportba való sorolás nehézségeit ismerem, mivel tudom, hogy erről egy ember nem mondhat érvényes ítéletet, mert ehhez az egyes tudományokban való mélység és áttekintés szükséges: azért kérem a tisztelt ülést, tessék az elkészítendő javaslatot hazánk szaktudósaiból álló testületeknek, társulatoknak és egyesületeknek hozzászólás végett megküldeni.

Tudom, hogy ezen eljárás kikérésével törekvésem célját nem fogom egyhamar teljesülve láthatni. De nemzeti szellemünk nyilvánulásainak a legtöbbje, pl. a törvénytelen alkotású szók helyettesítése, a tudományok nemzeti felfogásának, azaz a magyaros észjárás ellesése, szintén még mindig vajudik. Eredményeket semminemű sürgetéssel nem varázsolhatunk elő. Minél mélyebbreható eredményt akarunk látni, annál nagyobb erőfeszítéssel és vigyázattal kell munkálkodnunk, hogy annyiféle idegen hatástól szorongatott nemzeti egyéniségünk legalább a neki engedett téren, saját nyelvén belül érvényesülhessen és fejlődhessék.

Mai felolvasásom tárgya épen a nemzeti eredetiség egyik mozzanatát méltatta figyelemre. Nem hiszem, hogy van valaki, a ki dr. Kalmár tagtárs megpendítette ezen kérdés tisztázását kicsinyelje. Hisz mindenki tudja, hogy tudományban, iparban hátra vagyunk. A tudományt terjesztenünk kell, hogy az életért vívott tusában megállhassunk, sőt haladhassunk is. A tudományok megfogalmazásának pedig akadályai vannak. Ezeknek egyike a tudományos műszók külföldies vagy régies írása, a mely magát a tudo-

mányt khinai falképen övedzi s a bejutást csak azon kasztnak biztosítja, a mely a klasszikus műveltség kulcsával rendelkezik. Mivel nemzeti s anyagi érdekünk a természettudományoknak minél tágabb körben való megfogamzását és meggyökereztetését követeli s erre még oly iskoláink is vannak, a melyek e műveltséghez nem a klasszikus nyelvek lépcsőjén visznek: ez okból a helyesírást formai nehézségeitől kell megszabadítani.

Tudom, hogy magának a tudománynak éppen ellenkező az érdeke. Ennek javára az szolgál, minél inkább nemzetközi eszközökkel rendelkezik. De mivel magyarok vagyunk s kevesen, mivel már több tudományos társulatunk, pl. a természettudományi, kivált pedig a kir. földtani intézet hivatalos helyesírásban lelkes vezetőinek példáján indulva e nemzeties irányban halad; azért nem kételkedem, hogy ezt általánosnak is fogjuk üdvözölhetni.

*

A honosodó kulturális kifejezések helyesírásának kérdésében jogérvényesen csak a magyar tud. akadémia dönthet. Ennélfogva kívánatos, hogy e kérdés tisztázására társulatunk hazánk egyéb irodalmi és tudományos célú társulataival, egyesületeivel és testületeivel működjek közre. Ilyenek pl. a Kisfaludy- a m. kir. természettudományi, földtani, földrajzi társulat, erdélyi muzeum és középiskolai tanár-egyesület stb.

A kifejtettek foganatosítása érdekében következő indítványomat bátorodom megvitatás és elfogadásra benyújtani. (Lásd fent a 407. lapon.)

FIALKOWSKI LAJOS.

Spruch.

(Spervogel.)

Ha azt ohajtod, hogy barátod hű legyen,
 Ne szégyenítsd meg, hogyha más is van jelen.
 Négy szem között mondd meg neki,
 Melyek hibái, vétkei.
 Hol idegen nem látja, ott hagyd őt megszegyenülni :
 Mások előtt jól bánj vele, s ő is meg fog becsülni.

VENDE ERNŐ.

OBERNYIK KÁROLY.

(Vége.)

II.

Ha Obernyikot, mint epikust és drámaköltőt jellemezni kívánjuk, első tulajdonsága, a mely műveinek olvasása után menten felötlik, az, hogy az élő embert nem ismeri, csak elméleti tanulmányai alapján rekonstruálja. Alakjai sohasem közvetlenek és ritkán elevenek. Rendesen tendenciájának megmerevült keretei. Jellemzésük sokszor kirívó s gyakran a helyzetnek és alapszínnek nem megfelelő. Az erősen didaktikus hajlam, a ríktó tendenzia is annak a következménye, hogy a költő elméletileg jutott az emberi lélek ismeretéhez. A mit ő érzékíteni s drámai cselekvényben illusztrálni akar, az többnyire nem költői eszme, hanem csupán tendenzia. A költő mindent meg akar magyarázni, de keveset motivál; innen van, hogy személyei sokat beszélnek s ezért sok fölöslegest is. Legélénkebb küzdelmeikben is ráérnek hosszasan reflektálni egy-egy társadalmi ferdeségre, vagy egy-egy általánosságot elszavalni az indulat hőfokán. A válságos pillanatokban is elöbukkan személyei beszédében a költő oktató s dorgálva gúnyoló hangjával, sőt néha meg is feledkezik rólok s maga kezd helyettük beszélni. Ezáltal párbeszédei gyakran vontatottakká válnak s olykor egész jelenetek dialogizált politikai vagy társadalmi vezérczikkekké dagadnak.*)

Drámái rendesen politikai vagy társadalmi kérdéseket igyekeznek megoldani, de azokon kívül közbe örömet felkarol a költő más eféle témákat is, ha műve érdekében nincs is rá szüksége. Így az «Anyá és Vetélytársnő»-ben a festőnek hosszú jelenetet szentel, hogy ez a művészet feladatát és hivatását részletesen fejtegethesse, Áronnak, a zsidó orvosnak pedig, hogy a zsidó-emanzipáció előnyeit feltüntethesse. Schmidt az «Örökség»-ben nagy elkeseredéssel szól a magyar nemesség renyhességéről, előítéleteiről. Ugyanazon drámában Vincze kijelenti, hogy a tisztviselőnek «hivatalra tudomány nem szükséges, hisz minden tisztviselő he-

*) Ilyen pl. Szenkey és Tollasi beszélgetése a «Főúr és Pór» I. felv. 2. jelenetében.

lyett más tanult emberek munkálnak kéz alatt», a miben igaza lehetett, de ezáltal az «Örökség» cselekvényének fejlődését nem igen mozdította elő. Az «Első szülött»-ben a rablók nem azért nyerne egy hosszú jelenetet, hogy benne a költő jellemezze őket, vagy hogy a cselekvényre befolyjanak, hanem hogy a költő reflexióinak hirdetői legyenek.*)

Így válik az alakok jellemzése is gyakran erőtetetté és mes-terköltté. Mert hogy a költő moralizáló hajlamait kielégítse s valami társadalmi osztályt, állást, ferdeséget ostorozzon, személyei előszeretettel gáncsolják önmagukat, hogy a költőnek kedvére tegyenek. Gróf Zalanfy Kálmán, a magyar mágnás a «Főúr és Pór»-ban, egyik legjellemzőbb áldozata Obernyik ostorozó hajlamainak. Hogy meggyűlöltesse velünk a léha arisztokratát, nemcsak tetteiben, de monologjaiban is erővel befeketíti magát előttünk. Midőn azon tündöklik, hogyan mer Szenkey Amáliánál látogatást tenni, következő szemrehányást tesz magának: «Azonban mit töröm *akármin* fejemet! *Nem azért vagyok úr és mágnás*, hogy csekélységeken gondolkozásomat fásarszszam.» Szenkeyvel szemben a nőről, a kinek gyánútlan, tiszta szerelmét megnyerte, ily durván nyilatkozik: «*Sokkal*

*) *Első rabló*: . . . ezentúl életmódunkkal fel kell hagynunk.

Második. Már miért?

Első. Már azért, mert a mai világban ebből az életből többé sem hászón, sem becsület. Hát mért munkálunk, szenvedünk mi? Hisz mióta uzsorások, hajhászok és némely rosszlelkű ügyvédek kezökre kerítették s rendszeres gyárt alapítottak a rablás mesterségéből: azóta csak egy valamire való éjszakánk sem volt . . . Ördögbe! egy idő óta csak egy becsületes tele zsebet sem lehet találni. Az emberek oly vakmerők és udvariatlanok, hogy hírtünk nélkül elköltik pénzüket. Nem, nem! — inkább százszor versíró leszek, mint így tengődjem.

Második. De hát mihez fogjunk? —

Első. Megálljatok, megmondom. (*Másodikhöz*;) Te elég durva fráter vagy, jó leszesz vámhivatalba. (*Harmadikhöz*;) Te ügyes gazember vagy, — akárhol megélsz. (*Negyedikhöz*;) Te nemes ember vagy, — jó kortesvezér válik belőled, s a mai világban igen jól fizetik az aljas lelket. (*Ötödikhöz*;) Te idegen nyelvű lévén, nem tudsz magyarul: bizonyosan alkalmazást nyersz valamely nemzeti intézetnél. S végre én magam, miután iskoláimat átfutottam, egyszerű pályát fogok kezdeni. Igen, — én egy újságlapot fogok kiadni; s mivel a *legéretlenebb eszméket akarom benne felléptetni*: előre is tudom, hogy a legnagyobb pártolásra fog találni. — (Ferenzy J. Obernyik K. Szépirod. össz. munkái I. 344. l.) Shakspeare «Két veronai ifjúból talán emlékszünk e kedélyes rablókra, a kik Schiller «Haramiáin» át érkeztek Obernyikhez.

magasabban érzem magamat, mint játékaimért, nőért felháborodni, összeveszni s vért ontani tudnék.» Sőt brutális egykedvűséggel ki is jelenti Szenkeynek: «Nem vagyunk Socrates iskolájából, hogy mindenben az erényt nézzük. Lássá ön, a kertben nyílik előttünk a lángoló s jóillatú virág. Sajnáljuk-e leszakasztani, mert hervadni fog? Hisz csakugyan eljő más s letépi, — minden ember magához áll legközelebb.» Különben, úgymond «egyedárusságot üzni nem akarok s mellettem ön is részt vehet a nő szerelmében.» Így gavallér más előtt nem beszél. Juliának kedélyes közömbösséggel mondja, hogy a magyar főurak nem fognak azért tőle elidegenedni, hogy sok pénzt költ: «hisz a magyarországi mágnások mind sok pénzt kihánynak s hazánkban az adóssággal terhelt jószágokból egy szép királyságot lehetne formálni», Mikor koldussá lesz s az éhség beköszönt, így nyilatkozik: «Hamarább tudnék lenni rossz, alávaló, mint napi munkás.» Néha világosabb pillanataiban rangja hibái és vétkei fölött moralizálni is képes: «Érzem a szörnyű örvényt, miszerint e helyzetben növeltetésem, a megszokott munkátlanság, az előítélet, büszkeség miatt hamarabb leszek rabló, utonálló eji gyilkos, mint a többi pór seregében dolgozzam.» És csakugyan úgy tesz, a miként beszél. Midőn az éhséget tovább túrni nem tudja, éjjel kimegy az utcaszegletre, «hogy mint éji rabló s utonálló várakozzék zsákmányra.» Azonban rajta veszt, a csendőrök elcsipik: «El tőlem nyomorú, ittas pórok! — így kiált feljök — én több, nagyobb vagyok, mint egész várostok.» S midőn vinni akarják: «Én gróf vagyok! — mágnás vér! Pórszolgák! parasztok! Paraszt várostok, — paraszt tisztviselőitek! Felettem nincs hatalmatok.» Így válnak személyei karrikatúrává, mert túl jellemzi őket s a valótól eltérő, kirívó vonásokat használ. Zalánfynál még kirívóbb karrikatúrája az előkelő gavallérnak Zárffy Arthur («Fiatal nagynéné»-ben), kiben a főrangnak hibáit: magyartalanságaikat, felszíniességüket, üres illemformáikat, mely a költő szerint minden jellemet, önállóságot elől, — akarja kigúnyolni. Arthur Zárffyné rokona s ennek keze és vagyona után törekszik. Léha, üres, gyáva; henczegő, gögös az alárendeltek iránt, hízeleg annak, kinek hasznát venni véli, piperkőcz, külföldieskedő, semmi önállósággal jellemben és nézetekben. A magyar lapokat nem olvassa, mert azok «nem érdekesek»; csak francia lapot járát. A magyar írókat megveti: «Magyar író? Ah pfuj, semmikép sem szenvedhetem a magyar írókat. Idegen példányok utáni törekvés

nálok lelketlen s izléstelen majmolás — az eredetiség zsiros durvaságban áll... Így olvastam egy bizonyos magyar lapban. S én osztom e véleményt, *bár műveiket nem ismerem.* Sokszor emlegeti a régi boldog kort, «a hajdani finomság és klasszicitás korát», mely alatt kisül, hogy «a tisztos parókkák és czopfok korát» érti, mely a «rococo felé hajol». Zárfyné minden állításának meghódol, habár az elébb az ellenkezőt állítja is. A fiatal özvegygyel szemközt a hizelgés köpenyébe bujt Polonius, ki a felhőt ép úgy nézi csethálnak, mint menyétnek. Károlynak, a fiatal ügyvédnek kedvét keresi, mert észreveszi, hogy őt Zárfyné kedveli, de mihelyt azt látja, hogy az ügyvéd kegyvesztett, gögösen végig nézi őt s elcsapott szolgának nevezi. Egyébként mindig a világba beszél, sohse ért meg semmi helyzetet, korlátolt, csaknem hülye, a ki mindenütt jelen van, de sehol sem a cselekvény érdekében s a ki végül már nem is komikus, mert a komikai jellem minden rokonszenves eleme hiányzik belőle. Szóval Arthur nem jellem, csak keret, a melybe a költő ellenszenvét egy társadalmi osztály ellen beilleszti s megszűnően élő alak lenni, jellemzése is gyakran túlcsapong a határon, hol a valószínűség végződik.

Ilyen Obernyiknél a magyar mágnás. Nézzük egyéb tipikus alakjait. Lássuk, milyen nála a magyar író. Kettőt tüntet fel: az egyik többé-kevésbé karrikaturája a felszínes hírlapírónak, ez a «Főúr és Pór» Tollasi-ja; a másik, kit a költő rokonszenvesnek óhajt bemutatni, a kiből illusztrálni akarja, milyennek kell a magyar írónak lennie, ez Törényi Lajos a «Fiatall nagynénében». Tollasi üres, bőbeszédű «hírfészek». Nagy élvezettel gáncsolja önönmagát a költő intenczióinak érdekében: Ő, úgymond, az újdonságokat közli, gyakran költi is lapjában. A híreket részletesen nem szokta megvizsgálni, csak «felületesen, mint a mai korszellem». A német színház frequentálása ellen erősen deklamálgat, de azért ő is ott áll, «mint a többien a parterren». Lapja elvének tartja ugyan, hogy színházi ügyekkel s személyekkel bajlódni méltóságán alul van, ha csak néha őket amúgy «diktatori hangon ostorozni nem kell», azonban, hogy a közvélemény izlésének kedveskedjék, egy-egy szép színésznőnek örömet szentel hasábot. Aztán nagyon szeret dicsekedni. Juliának elmondja, mily «erdekes tudnivalókkal» látja el lapját, mely «azt tartja, hogy hazai s főleg városi hír, ha szinte csak egy lakatos durvaságáról vagy egy színész megrovásáról szól is, érdekesebb, mint a külföldi politika

eseményeinek fejtegetése». Kijelenti magában, hogy titkot nem tud tartani. Nevezetes arról is, hogy rendesen ott jelen meg, a hol az írónak valamit tudatnia kell s más személye ép nem akad. Szószátyár, fecsegő, mindenütt ott van, akár van rá szükség, akár nincs, s a mű végére sikerül megokolatlan megjelenésével egy disszonanciát varázsolnia. — A másik író Törényi Lajos. Ez sokat utazik, nem tud egy helyen megmaradni, szereti a függetlenséget, nem hizeleg soha, önérzetes, büszke, — legalább mindezt elmondja magáról. «Az emberektől nem vonúl félre, de csak távolról nézi a szenvedélyek tengerét, a nélkül, hogy bele hagyná magát sodortatni.» A nőket szereti, mint virágokat, melyek csak szemeit gyönyörködtetik, de hódolni egynek sem akar. Ha belehevül a beszédbe, menten vezérczikkezik valami társadalmi hiba ellen. Így dorgálja pl.*) a magyar nemzetet, mely íróiért annyit sem tett, «a mennyit akár mely jött-ment néptöredékért tenni parancsol az emberiség», — a mely nem akarta ismerni a nyelv apostolait stb. Ugyanott szónokol az írói tulajdonjog mellett, a melyet nem véd a törvény, s kifakad a főrangúak közönye ellen az irodalommal szemben. Különben néha kicsillan belőle az embergyűlölő, a ki «átkozott fajnak» nevezi az emberiséget, — s egyedül az öcsce iránt érdeklődik, a kinek boldogságát minden erejéből előmozdítani törekszik. E téren eszközei megválogatásában meglehetősen durva cynismust árul el. Zárfynétől ugyanis kicsalja szerelme titkát s midőn ettől öcsce számára szerelmi zálogot is nyer, rútol rászedi a gyanútlan fiatal asszonyt, mert megtudván utólag, hogy Károly Bertát szereti, Zárfynét elárult szerelme fölfedezésével az időközben hazakerült férj előtt fenyegeti, s ezáltal kényszeríti, hogy beleegyezzék Berta és Károly összekelésébe. Az eljárás, a melyet itt követ, több mint gyengédtelen: cynikus, durva, csaknem brutális. Különben a belső ösztön, mely őt az írói működésre serkenti, nem lehet nagyon erős benne, mert midőn megnyerte Zárfyné kezét öcscsének, győzelme érzetében így elmélkedik a szobában körültekintve: «Csinos szoba. El lehet benne lakni. No, no, majd még jobb rendbe is hozzuk. Ez bizony sokkal *jobb üzlet* holmi dráma-firkálásnál. Már csak úrnak kell lennem, látom.» Ilyen az író, a drámáiról, Obernyik mintaképe, kiben mintegy önmagát akarja feltüntetni. Tollasi, a karrikatura, lelkületére nézve csaknem különb Törényi-

*) I. felv. 10. jelenet.

nél, a kinek az lenne a feladata, hogy rokonszenvet költson bennünk a magyar író iránt. Egyéb tipikus alakjai egészen ezen modorban jellemezzék. A festő, az inas, a törvényszolga, a kocsis, a csendőr, a rabló stb. mind az író korszerűségi törekvéseinek szolgálatában áll s Obernyik tendenciája érdekében valamennyi — hogy úgy mondjam, — agyon jellemzi magát.

Élere állított helyzetek, victor-hugói kontraszt, a véletlen erős szereplése, mesterkelt bonyodalom, a jellem fölázódása a hatásnak: ime azon elemek, melyek a személyek jellemzését annyiszor következtelenné teszik. Innen van, hogy alakjainak helyes úton megindult jellemzése rendszeren dugába dől. Így jár Zarfynéval (Fiatal Nagynéne) is, a ki különben a költő jobb alakjainak egyike lenne. E mívelt, finom, gyengéd, de nézeteiben elfogult, főrangú nőben a való érzelem és közvetlenség komikus ellentétét a ferde divat és illem hiú szabályaival akarja feltüntetni. Hogy végül megszégyenítése annál erősebb legyen, eleinte túlélesen tünteti ki nézetei fonáságait. Ő egy gazdag, de vén férjhez megy nőül. Boldognak mondja magát, mert a szerelem szerinte csak üres és káros érzélgés. Unokahugának is hasonló boldogságot akar szerezni. Megrójja őt üdvözlése módjáért, megrójja azért, mert olyanhoz akar menni, a kit szeret. Sajnálkozik a felett, hogy «a világ nyomorúlt gyermekei szívök érzelmei után mennek», — s óva inti Tóváryt, a ki az igazi szerelemnek ad elsőséget, hogy «örizkedjék leánya előtt e minden nemesebb jellemet elfojtó tanokat beszélni.» Nem akar reggelizni 11 órakor, mert az nagyon korán van; sértve érzi magát, a mikor fölteszik róla, hogy ilyen időben képes enni, — de azért jó étvágygyal reggeliz. Ő «határozott ellensége az osztályok összekeverésének» s hugát csak oly társaságba akarja vezetni, «a hol egyedül az emberiség válogatottjai foglalnak helyet.» Férje halálának híre, úgymond, lesujtaná, ha «a sors rendeletén nem nyugodnék meg a mívelt lélek». Majd beleszeret ügyvédjébe. Uralkodni akar szenvedélyén s elbocsátja Károlyt. De a mily erőszakoltnak tűnik fel jelleme ez állásponton, oly hirtelen következik be komikai bukása. Midőn Lajos elhitesi vele, hogy Károly szereti őt, egyszerre vége minden scrupulusnak, s minden átmenet nélkül menten így moralizál saját állapota fölött: «Igen, én szeretem őt . . . A büszkeség s hiú nézetek előlék bennem a melegebb érzelmeket. Most kitört végre erejük. Mit nekem gazdagság, születés, cím? Én őt szeretem . . . Ah érzem, hogy eddig ostobául mindent fölázdoztam

egy halvány kóreszmének. Csak a szerelem adhat boldogságot stb.» Eddig tehát az erőszakolt megoldás daczára is a költő inteniója elég világos volna: a szerelmet megvetéssel illető nő azáltal bűnhődik, hogy maga is szerelmissé lesz s a szerelem boldogító érzetében belátja eddigi gondolkozása helytelenségét. Csakhogy az író igazságszolgáltatása más. A mint Zárфыné szívében föltámad a szerelem, azonnal eléri őt a megszegyenítés, megalázás a Törényiek részéről. Kicsalják belőle szíve titkát s azzal aztán a leggyöngédtelenebbül visszaélnék. És így a költő akarata ellen is Zárфыnének arról kell meggyőződnie, a mit eleve is vallott s a mit a költő ép meg akart czáfolni, hogy előítéletei helyesek voltak, hogy egy művelt léleknek a szerelem nem való s hogy az «osztályok — pillanatnyi — összekeveredése» is csak ártalmas volt rá nézve.

Ilyen alak Bánfalviné is (Anya és Vetélytársnőben) s Obernyik romantikus jellemzése modorának érdekes példája. E modorra novellái nagy részében is rámutathatunk. Bánfalvinében az anyai érzelmek szemben állnak a szerelemmel. Ép az az eljárás a jellemzésben, melyet Zárфыnénél láttunk. Hogy az ellentét annál kirívóbb legyen, az első felvonásban túlesigazza az anyai szeretet rajzolását, ép mint Zárфыnénél a józan ész jelszavával a szerelem iránti közönyt. Azt mondja magáról: «Keblem egyszerre csak egy tárgynak ad helyet, de az szentképpé magasul benne. Míg férjem élt, *hideg, részvétlen valék gyermekemhez*, mert a határtalan hitvesi szeretet kizárta az anya érzelmeit. Férjem azt hívé, rossz anya leendek, pedig mindenről lemondtam leányomért és *most nem kimélném érte férjem hamvait.*» Egyedüli gondolata leánya. Mindennapi találkozásá leányával viharos az érzelemtől. Ha Amália rövid sétára távozik, «csókokat hány utána», s izgatottan vesz tőle búcsut. Mikor megtudja, hogy leányát a ló elragadta, magánkívül lesz, majd Amália megmentője, a gróf előtt áhitattal borul térdre: «Fogadja hálámat! Szeretem önt, mint testvéremet, imádom, mint angyalomat!» E túlfeszített anyai hálából csirázik ki a szerelem, melynek aztán a szenvedély tetőpontján leányát lesz hajlandó ép úgy feláldozni mint azelőtt ennek «férje hamvait». E kettős érzelem lelki küzdelme végre megöli Bánfalvinét. Egy művében se tűnik fel a «grand reformateur» hatása annyira, mint ép ebben. A riktó kontraszt! Bánfalviné jellemzése módjában van valami a Triboulet-éből, kinél a csörgősapka alól rajongó atyai érzelem tör ki; vagy a Borgia Lukrécziáéból, kiből

a pápa vérfertőző, fajtalan leányát megnemesíteni igyekszik az anyja; vagy a Ruys Blas-éből, a ki libériás inas és a spanyol királyné kedvese. Ugyanaz a mixtum compositum. Végletes, túlcsepont, mint Hugo Victoré; mint mestere, ő is erőlteti a jellemet, helyzetet, túlozza a színi hatást, csakhogy a Hugo lángelméje nélkül, költői, erélyes, hatásos nyelve nélkül. Obernyik nem lát maga előtt jellemet, csak — rendesen ellentétes — fogalmakat, melyeket egymással tendenciája receptje szerint mesterségesen vegyít.

A komikai előadásban jellemfestése még gyengébb, mint komoly drámáiban. A komikai hatást erőszakolni akarván, itt is túloz s a jellem rovására zsákmányolja ki a helyzetet, úgy hogy a jellem csak eszköze lesz a helyzetnek s könnyen változik ennek, vagy ép egy ötletnek a kedvéért. Ezt különösen a «Nőtlen férj»-ben látjuk. Gusztáv hol föltétlenül bízik felesége hűségében, hol pedig teljesen bizalmatlannak és gyanakodónak van feltüntetve, a mint a helyzet kívánja. A felesége, hogy még mulatságosabb jelenetek létesüljenek, jellemében egy mákszemnyivel sem következetesebb.

A komikai hatásnak már teljesen feláldozott karrikaturája Zászlósy, a ki, hogy mulattasson és nevetessen, a helyes jellemzés minden igényéről lemond.

Láttuk tehát a költő személyeinek jellemzése módját s bepillantottunk a műhelybe, a hol drámáinak cselekvénye készül. Műveinek szerkesztésében, különösen későbbi drámáiban és novelláiban, elegendő érzéket és gondot tüntet fel, de első drámáit, a hol a színváltóság is korlátlanabb, epizódokkal szereti terhelni. Ez epizódok főhibája, hogy inkább korrajzi vagy oktató szempont az, mi őket létre hozta, semmint a főszereplők jellemzésének vagy ép a cselekvény fejlesztésének szüksége. A színi technika tekintetében is későbbi műveiben haladás látezik, de az elsőekben, különösen a «Főúr és Pór»-ban és az «Első Szülött»-ben az emberek sokat járnak-kelenek a színen a nélkül, hogy okuk volna rá, csakhogy betöltsék a hézagokat. Hogy pedig olyan személyeket, a kiknek találkozás a cselekvény érdekében okvetlen szükséges, összehozzon, ezeket többnyire minden megokolás nélkül egyszerűen egymáshoz vezet; olykor azonban, ha mégis motiválni akarja e technikai gyengeségeket, fölötte gyarlón igazolja az így támadt

helyzetet.¹⁾ A szereplők monológjai gyakran erőtetettek, oda nem illők; sokszor nem arra valók, hogy velők a költő a szereplők lelki állapotát fejezze ki, hanem hogy Obernyik reflexióinak hirdetői legyenek²⁾ vagy hogy oly eseményt mondasson el, a melyet a hallgatóval másként nem tudna közölni.

Nyelvezetre, előadásra nagy gondot fordít, igyekszik választékos és erőteljes lenni, de hiányzik benne az, a mi a valódi költők stílusának kriteriuma: az egyéniség varázsa. Előadása minden műgond daczára szintelen. Az érzelem ritkán leli meg nála igaz kifejezését. Hősei többnyire ékes szavakkal cifrázzák fájdalmukat, szinpadiasan örülnek, s nagy ritkán hatnak teljes közvetlenséggel. Innen van, hogy előadásában sok a frázis, s kevés a jellemzetesség. Pl. Bánfalviné (Anya és Vetélytársnő) így fejezi ki lelke állapotát: «Azt vélem, egyedül a hála vont feléje, — oh de szívem már meg volt osztva s egy új kiméletlen szenvedély Prometheusként az anyai szeretet egét lopá meg. És most az ég hűlni kezd, csillagai kialusznak s napja mint kiégett rom, buj-dokol a sivatag ürességében.» Mindez szép szavak egybeállításá, de nincs benne semmi jellemzetes.

Novelláiban általán veve szerencsésebb Obernyik, mint drámáiban. Elbeszélni eléggé érdekesen és ügyesen tud s erősen didaktikus és korszerűsködő hajlamait az elbeszélés tágabb korlátai között inkább érvényesítheti, mint a drámában. Itt, hogy oktatásait elmondhassa, kénytelen azokat szereplői szájába adni, ott saját személyében is előadhatja. Különben novellái is élénken

¹⁾ Midőn pl. Tollasi váratlanul Julia grófnő szobájába toppan be, így menti magát, közbe a költő ez alkalmat is felhasználván a kínálkozó megrovásra: «E tévedésnek oka nem vagyok. Kűnn kérdém a cselédeket: honn van-e a gróf? Bár nem vagyok járatlan a francia nyelvben, de mikor magyar házhoz lépek be s cselédekkel van dolgom, nem akarom azt tudni, hogy magyar ház cselédei idegenek legyenek . . . Így magyar nyelven szóltam hozzájuk. Lehet, nem érték jól szavaimat; lehet, én sem értém, mit feleltek. Elég hozzá, én azt hívém, hogy a grófhöz vezettetem. Bosszankodnom kellene reájok, hogy ily zavarba hoztak; azonban midőn oly magas szerencse élvezetét adák, hogy nagysádat láthatám, *enyhítik bennem még a nemzetiség fájdalmát* is.» Ez idézet más tekintetben is fölötte jellemző a költőre nézve.

²⁾ Pl. Szenkey monológja az V. felv. 1. jelenetében: «Hazám, hazám! mind ez nem történnék (a mi t. i. vele megesett), ha annyi jó gyermekeidhez mostoha nem lennél!» stb.

magukon viselik a romantikus iskola hatását. Valamennyinek meséje idegfejlesztő, a szenvedélyek érzéki oldalát szereti élesen kiemelni; majd mindenikben párbaj, téboly, tűzvész, csábítás, öngyilkosság, halál fordul elő. Személyei hevesek, izgatottak; pár perc elég, hogy szenvedélyesen megszeressék egymást, hogy a fájdalom ereje megölje őket, vagy a szenvedély viharában kioltásuk életüket. Rendesen egy-egy érzékileg hatásosan kigondolt jelenet nála a fő s ennek rovására aztán mindent feled. Jellemzése ép oly felszínes, mint drámáiban; különösen nőalakjai merőben színtelenek. Nem jellemzi, csak leírja őket. A szerelmes hősnők: Karolina, Giovandala, Clementine, Melánia stb., legyenek magyarok, hinduk, francziák, rácok, mind egyformák, nincsenek egyénítve. A költő előadása mindig komoly, pathetikus, gyakran oktató s többnyire deklamáló. Nagy ritkán kedélyeskedik is, van két tréfás elbeszélése is, de ilyenkor rendesen uehézkes, diákos, bágyadt, sokszor nyers. Legsikerültebb alkotásai a rövidebb, inkább adomaszerű elbeszélések, melyekben inkább egy egyszerű történet, egyetlen lelki állapot rajza a költő feladata s nem kell a jellemet egy bonyolult cselekvény számos mozzanatán következetesen átvezetni. Legszebb és legsikerültebb alkotása e nemben a «Báلكirálynő», a melyben szín, hang, előadás mind odailó, eleven s nincs egyetlen disszonancia, mely, mint más műveiben rendesen, a művészi hatást lerontsa. Nagyobb novellái közül a «Persepolis»-t Erdélyi János is kiemelte és méltányolta, mint a mely a kor jelesebb történelmi elbeszélései sorában foglal helyet; «A szép rác leány» pedig egy sikerült kép a forradalomból, melyben helyes érzéssel jellemez s alakjain, — mi Obernyiknál oly szokatlan, — a szép rác leánytól egészen Kuruczig a valóság, az élet üdesége és közvetetlensége ömlik el.

Obernyik Károlyt kora közönsége eléggé méltányolta. Népszerű író volt, ma azonban nevét csak az irodalomtörténet ismeri. Az irodalom szorgalmas közkatonájaként látjuk őt mindvégig működni; nem adott irányt, nem hagyott maga után iskolát, de korának hű kifejezője volt s tévedései kora felfogását s irányát tükrözik vissza. Nem a vezérlő elmék közül való; tehetsége csekély, látóköre korlátolt, de hivatását komolyan vette s kötelességet benső szükségből, nemes ambícióval teljesítette folyton, fáradhatatlanul, míg a halál a tollat kezéből férfikora delén, midőn felfogása, izlése tisztulni kezdett, ki nem ragadta.

MORAVCSIK GÉZA.

HORATIUS-E VAGY HORACZ?

Orthographia és orthoepia tudvalevőleg karöltve járnak egymással és kölcsönösen visszahatnak egymásra. A grammatikusnak kötelessége mind a kettőt figyelemmel kísérni és esetleg a kettő közötti kölcsönhatást feltárni. Ismeretesek azok a példák, melyek világosan mutatják, hogy valamely idegen szó kiejtésére nézve a meghonosított írásmód volt mérvadó. És hogy megfordítva az orthographia mennyire függ az orthoepiától, azt a többek között a dolgozatom fölé irt cím mutatja meg. Ha ugyanis az öreg Horatiusnak becsületes latin nevét nem ejtem ki teljesen, hanem egyszerűen beérem a csonka Horác-zsal, akkor nyilvánvaló, hogy a módosított kiejtés mellett a latin «t» betűt is másképen kell írnom.

A mikor a Philologiai Társaságban legutóbb komoly mozgalom indult meg az iránt, hogy a magyar nyelvben használatos idegen szavak és nevek helyesírását véggépen szabályozzuk, egy mindinkább tért hódító visszásság jutott eszembe, melyet a régi latin és görög tulajdonnevek kiejtése és leírása körül tapasztalunk. Ma már tankönyvekben, értekezésekben és iskolai értesítőkből tarkabarka következetlenségben látjuk írva a régi görög és latin tulajdonneveket.

A Magyar Tudományos Akadémia által közzétett — és pedig negyedik változatlan kiadásban közzétett — helyesírási szabályzat csak kurtán érinti e pontot. (Lásd a 14. §.) A 14. §. ugyanis azt mondja, hogy «a latin szókat s neveket, és általában a latin betűrendszer szerint írt szókat és neveket leghelyesebb úgy írunk, a mint az illető népek saját nyelvökben írták és írják; pl. ratio, circulus vitiosus, progressista; socialista; Cæsar, Cajus, Cato» stb.

Sokkal helyesebb és pontosabb szabályt találunk egy elterjedt magyar nyelvtanban. Dr. Szinnyi József nyelvtanának hangtani részében a következő szabályt olvassuk: «A latin és (a latinosan írandó) görög nevek végéről sohasem szabad elhagynunk az -us, -ius végzeteket; ne írjuk tehát: Tibull, Catull, Virgil, Homer, hanem Tibullus, Catullus, Virgilius [vagy hát: Vergilius], Homerus.»

Kár, hogy a nagyérdemű szerző még a többszörösen javított

kiadásban is csak apró betűkkel nyomatta ki e teljesen helyes orthoepikus és egyuttal orthographikus szabályt. De talán némelyek valami pedanteriát vagy grammatikus szeszélyt látnak e követelményben, úgy hogy annak általános érvényt nem kell tulajdonítani. Igaz, hogy egy iskolai kézikönyv szerzőjének nem lehet feladata, hogy minden egyes tételét ab ovo bebizonyítsa, de viszont a nyelvésznek nem fogja senki rossz néven venni, ha egy bár alárendelt jelentőségű kérdést okkal s alappal tisztázni akar. Hisz a tudomány első sorban igazságra törekszik, a tiszta igazságot kimutatni pedig sohasem mondható alárendelt foglalkozásnak.

Középiskolai értesítőinkben és számos tankönyvben, mint már említettem, ma már derűre-borúra olvashatjuk az: Ovid, Virgil, Propertius, Horácus, Terentius, Tibullus, Catullus, Juvenalis, Martialus, Suetonius, Ausonius, Priscianus, Cassiodorus, Herodotus, Homerus, Aesopus, Aeschylus és Achilles stb. elnyesett alakokat. Emlékszem, hogy nem régiben valamely irodalmi társaságban egy horatiusi ódát mutattak be magyar műfordításban és ez az óda állítólag: «Mæcen»-hez volt intézve. Egy nagynevű akadémikus író most néhány éve könyvet írt a tanuló ifjúság számára: «Homér Odüsszeja» címmel és talán tavaly ugyancsak egy akadémikustól fordított könyv: «Pindarus szelleme» cím alatt látott napvilágot. Mikor ilyen elnyesett torzalakok már az Akadémiában is kísértének, bizonyára időszerű fölvetni a kérdést, hogy mit mond ezekhez a magyar nyelv szelleme.

A kiváló nyelvtudós: Pott azt írta alkalmissal az «*Etymologische Forschungen*» című művében: *) «*Der Art, wie eine Sprache Fremdwörter verarbeitet und gleichsam das Unverdauliche an ihnen hinwegthut, kann man oft etwas von dem Genius der entlehnenden Sprache sowohl, als der leihenden ablauschen.*» Mikor a magyar nyelv szellemének egy árnyalatát meg akarjuk ismerni, meg kell figyelnünk, hogy nyelvünk miképen bánik el a latinból és görögből közvetlenül átvett szavakkal.

Nos hát, ha szemlét tartunk a magyar nyelvbe fölvetett latin és görög eredetű szavak fölött mindjárt tisztában leszünk a dologgal. Valóban *classicus argumentum* gyanánt szolgálhatnak a *legatus, processus, titulus, conflictus, congressus, contactus, insultus, gestus, scrupulus, cursus, patronatus, internatus, proletarius,*

*) Lásd e mű első kiadásának II. köt. 86. l.

respectus, pulsus és impulsus közkeletű latin szavak, melyekhez végtelen sorban csatlakoznak még a következő -us, -ius, -um végű szavak, mint laikus, reformatus, katolikus, candidatus, textus, adlatus, republikánus, syndicatus, episcopatus, tragikus, comicus, technikus, medicus, politikus, philosophus, paragraphus, tonus, accentus, appetitus (a franczia: appétit-ből), labyrinthus, typikus, taktikus, ambitiosus; továbbá a középkori és modern képzések mint: nótárius, dignitárius, missionárius, antiquárius és millionárius, melyek a németben mint Missionär, Millionär szerepelnek. Ide tartoznak továbbá a documentum, decretum, a momentum és monumentum, a principium, subjectum, objectum, substratum, productum, motivum, compromissum, manifestum, privilegium, capitolium, a tragikum, komikum, talentum, symbolum, organum, melyekben a német mindenütt elnyesi az «um» végzetet. E példákat még lehetne szaporítani, ha fel akarnók venni a nisus, intimus, koryphæus, factum, votum, odium, memorandum, provisorium, consistorium, iudicium, testimonium, statárium stb. alakokat, melyeknél még a német sem hagyhatja el a latin végzetet. Csak néhányat akarok még felsorolni, úgymint: mandatum, oraculum, experimentum, ultimatium, præparatum, attributum, postulatium, manuscriptum, attentatum, surrogatum, plagiatum, referatum, absurdum. A nép nyelve is megőrzi az idegen végzetet, a mint azt a «muzsikus» és «muzsika» bizonyítja. Még jobban mutatják a magyar nyelvnek e törekvését a teljesen meghonosodott szavak, mint «domonkos» a latin dominicanusból, a magyar «templom» a latin templumból, továbbá a klastrom, flastrom, alabastrom alakok.

Mennyire eltérő továbbá a magyar kiejtés a némettől a provincia, justitia, militia, conferentia, indolentia, audientia, cadentia, tendentia, intelligentia (financia, garancia) stb. szavakban! Itt említem meg továbbá a tenorista, egoista, optimista, legitimista, opportunist, pessimista, statiszt, továbbá a figura, mixtura, creatura, conjectura, ligatura, secatura, intendantura és caricatura szavakat, mely utóbbi nem latin eredetű szó világosan mutatja, hogy a magyar nyelvnek a latin végzet iránt való előszeretete még analogikus képzéseket is bír létrehozni.

Az analogia szó juttatja eszembe a monarchia, historia, tragedia, symphonia, agonia, valamint az ontologia, theologia, kranologia, phrenologia és a sajátlagosan képzett polemia szavakat, melyek a németben — az utólszor említett alak kivételével —

nyújtott *i*-re (ie-re) végződnek. Tanulságos példák még a sonata, novella, essentia és a román eredetű pikánteria.*)

De hogy mennyire szereti nyelvünk a szép latin végzeteket, azt bizonyítja még a: *capacitas, calamitas, celebritas, notabilitas, majoritas, velleitas, minoritas, immunitas, subjectivitas, incompatibilitas, objectivitas, generositas*. Különösen érdekes jelenséggel állunk szemben, ha azt látjuk, hogy a francia nyelv révén hozzánk került «naiv» szóból csinálunk naivítás-t, valamint a francia génie szóból: *génialitas-t*. Ide tartozik még a *virtuozitas, souverainitas és souzerainitas*. Érdekes továbbá, hogy a magyar «skandalum»-ot és «uhlanus»-t ejt. Főlemlítendők még a *homogenitas, solidaritas, dignitas, integritas, auctoritas, totalitas, qualitas, universitas, soliditas, individualitas, spontaneitas, majestas, paritas, quantitas*, hol a német Auktoritát, Universitát stb. alakokat csinált és használ.

De szinte legio azoknak a szavaknak a száma, melyek a magyarban feltüntetetik a latin *præsens participii* «ns» végzetét, míg a németben «nt»-re végződnek. A *vehemens, imminens, evidens, latens, præcedens, permanens, intelligens, æquivalens, cliens, patiens* (ezt a szót tollam csak erőtetve tudja t-vel írni, épúgy mint fentebb az *audientia*, és *cadentia* szavakban), továbbá az: *expediens, præpotens, divergens, confidens, impertinens, consequens, incidens, competens, congruens, oriens, dissidens, indolens, referens, regens, superintendens, insurgens, tolerans, protestans, irrelevantans, arrogans, denuntians, prægnans, manipulans, repræsensans, aspirans*. Ezekhez járulnak azok a szavak, melyek csak közvetve kerültek hozzánk a latinból vagy valamely modern nyelvnek specialis képződményei. Ilyenek az *elegans, imposans, secans, in-*

*) A minap olvastam a Budapesti Hirlapban, hogy köznépünk a csavargózost úgy mondja, hogy: *propella*. A kihangzó «a» iránt nagy rokonszenvet mutat nyelvünk, a mint azt meghonosodott szavak, mint: *saláta, cigaretta, paprika, rekruta* vagy inkább *regruta, valuta, patika, próféta, druida* stb. szavak mutatják. Egy kitűnő magyar nyelvérzéssel bíró tanár szájából hallottam az «atom» szó kiejtését magyarosan így, hogy »atoma». Az «atoma» szép analogikus képzés a «macula» és «aroma» mintájára. A ritkábban használt: *zelota, helota, apostata*, továbbá a *problema, symptoma, catastropha, logika, kritika, epocha, technika, ethika, poetika*, mind meg annyi bizonyosságot nyújtanak arra, hogy a magyar nyelv a maga útján jár és nem majmolja a német: *Kritik, Ethik, Poetik, Problem* és *Symptom* szavakat.

tendans, adjutans, dilettans, génans, pedans, eclatans, frappans, brillians, coulans, márkans, pitáns és még két főnév: patens és folians.

Ha mindezek világosan nem bizonyítanak, hogy a magyar nyelv élénk rokonszenvvvel viseltetik a latin végzetek iránt, mit szóljunk ilyen mellékevekről, mint: liberalis, vicinalis, generalis, moralis, trivialis, actualis, sentimentalis, fatalis, criminalis, cardinalis, brutalis, monumentalis, functionalis, fiskalis, normalis, eventualis, culturalis, vitalis, klerikális, epochalis, kolossalis, idealis, pyramidalis, phænomenalis; banalis, feudalis, loyalis, génialis, finanziaalis, továbbá: familiaris, culinaris, jubiláris, elementaris, regnicolaris, inferiaris, parlamentaris, infamis és miserabilis. A kalamáris már is egészen magyarrá változott át.¹⁾

A mágnás, mæcenás, gigás, épúgy mint a lyrikus, epikus, dramatikus, taktikus, praktikus, symbolikus, phasis, krisis, phrasis, basis, továbbá a logika, technika, kritika, ethika, poetika, — az arabs, cyclops, notorius, illusorius, meritorius vagy inkább meritoricus, humanitarius stb. stb. világosan szóló tanúbizonyosságai annak, hogy a magyar nyelv szellemében mélyen benne rejlik egy lappangó latinos nyelvérzeknek mellékárnyalata, a mely nem ritkán önállóan működik és derűre-borúra alkotja meg a legérdeke- sebb analogikus képzéseket. Ennek az éber latinos ízű nyelvérzék- nek köszönjük a honorarium, kalendarium, purgatorium mintá- iára alkotott dorgatorium- és pipatoriumot, valamint a tréfásan megalkotott: dicseriádát. A kihangzó a-betűről már fentebb szól- tam. Itt még csak egy fölötte érdekes példára utalok, mely a nép ajkán kering. A latin caballusból kabala lett a nép nyelvében. Kriza: Vadrózsák V. köt. olvassuk:

«Mihent zekés gyermek lettem
S a kabalát megülhettem.»

Arany János a «Buda halálában» is használja ezt az alakot:

«Apám nagyapám élt kabala tejével.»

És az Adhortatio mulierumban ily összefüggésben áll ez a szó:

«Tégedet mondanak kabala vezérnek.»²⁾

¹⁾ Azt hiszem, hogy ugyan csak analogikus képzésre szabad gondol- nunk, ha azt halljuk, hogy «confortabilis»; a németből átvett «nobel» szót a magyarban hasonlóképen «noblis»-nek ejtik. Elvértve olvashatjuk ezt az alakot is: abnormis.

²⁾ Igaz ugyan, hogy e szó a szláv nyelv révén jöhetett nyelvünkbe.

Csak a minap hallottam egy utcán beszélő asszony szájából, hogy: «nem tudom a tituláját». Titula kétségkívül analogikus képzés ad normam: macula. Hasonlóképen hallhatjuk azt is, hogy «numerá»-ja.

A bizonyító erővel bíró példákat még lehetne szaporítani, mert számuk roppant nagy. De hogy igazságosak legyünk, föl kell említenünk vagy 60 és egynéhány melléknevet is, melyeket kétségkívül mint külföldi művekben előforduló terminus technikusokat vettünk át s így csonkán ejtjük és írjuk azokat. Számukat talán még nagyobbítani is lehetne. Ilyenek az: inductiv, constructiv, activ, deductiv, offensiv, passiv, defensiv, subjectiv, intensiv, objectiv, demonstrativ, ostentativ, a pro- és regressiv, productiv és ezekhez hasonlók. Ide tartoznak továbbá a: concret, concav, convex, abstract, privat, acut, absolut, resolut, spontan, ultramontan, human, profan, perfid, exquisit, præcis, complet, delicat, retrograd, frivol és a sajtászerű: antik. A legtöbbször előforduló görög eredetű melléknevek, melyeket szintén csonkán használunk, a következők: monoton, autonom, polyglott, stereotyp. De a csonka alakú főneveknek száma elenyésző csekély. A fölemlített idegen szavak gyűjteményében, mely néhány száz főnevet tartalmaz, mindössze 6—7 kurta alakú főnevet jegyeztem fel. Ezek a proletár,*) továbbá: dékán, dramaturg, commentár, tribun, reform, és moral. Okvetlenül kurtán kell ejtenünk és írunk a telegraph; telephon, programm, anagramm és ezekhez hasonló szavakat. Ellenben magyarosabb alakok az epigramma, epilogus és prologus. Néhány kivételes jelenség azonban legkevésbé sem alterálja azt a fentebb bebizonyított igazságot, hogy a magyar nyelv szelleme rendszerint megkívánja a teljes alakot. Azért helyesen járt el az a jeles magyar nyelvérzéssel bíró drámaíró, a ki darabjának «Aesopus» és nem «Aesop» címet adott. Nálunk csak Pindaros vagy legalább is Pindarus szelleméről lehet szó. A francia Villemain jogosan és helyesen írhatott Pindar-t, mert a francia nyelv szellemének lényegéhez tartozik az a törekvés, hogy a latin végzeteket elveti. A mely nyelvben a latin hominemből homme lett és a domina-ból dame; a mely nyelv továbbá «Antibes» alakra silányította az eredeti Antipolist és Archipel-t csinált az Archipelagus-ból

*) Elvértve proletariusnak is hallottam ejteni.

és a mely nyelvben végre nem tartoznak a ritkaságok közé az ilyen derivatumok, mint: blâme, a blasphemus (illetve a blâsphémusból) és encre (illetve enque) a görögös encaustum-ból, az a nyelv bizonyára csak következetesen jár el, ha pl. Aristotelesből «Aristote» nevet alkot. Legkevésbé sem szabad csodálkoznunk, ha a francia művekben a következő, közkeletű tulajdonnév-alakokat olvassuk: Properce, Térénce, Lucrèce, Végèce, Aulu-Gelle (Aulus Gellius), Pétrone, Tertullien, Priscien, Ulpian, Plaute (Plautust még a német sem merte megcsonkítani), Apulée, Columelle, Juvénal, Cassiodore, Lucain, Pline, Isidore, Orose, Martial, Prudence, Auguste, Suétone, Lactance, Arnobe, Macrobe, Sulpice, Sévère, Vitruve, Diomède stb. stb., hogy az egészen átalakult St.-Augustin és St.-Jérôme-ról ne is szóljunk. De megjegyzem, hogy annak a kiméletlenül csonkító és kurtító francia nyelvnek szelleme sem bírta mindenütt lenyesni a tulajdonnevek végzeteit. A francziában ugyanis jókora számmal vannak teljes alakok, mint: Pacuvius, Ennius, Nævius, Laberius, Lucilius, Martianus Capella, Vopiscus, Flaccus, Siculus, Charisius, Nonius, Palladius, Julius Firmicus és Cælius Aurelius. Úgy látszik, hogy a ritkábban előforduló és csak nagy ritkán kiejtett tulajdonnevek egyáltalában nem koptak, épúgy mint nem kopik az a ruha, melyet csak kivételesen használunk.

Olaszország népe, melynek területén először pirkadt a renaissance hajnala, úgyszólván legelőször hozta sűrűen forgalomba a classicus írók neveit, És mivel az olasz nyelv is kurtításnak, összevonásnak és sokféle hangzováltozásnak köszöni létét, a régi aucto-rok neveit is reá húzta a sajátlagos nyelvkaptára és talán még jobban átváltoztatta azokat, mint a francia nyelv.

Ámde a jó német ez egyszer lépre ment. A német nép nyelvétől távol esik a francia és az olasz nyelvnek e lényeges jellemvonása. Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy a németek szintén elnyesik a kiejtésben és leírásban a régi tulajdonnevek végzeteit, akkor ebben egy indokolatlan és ezért helytelen törekvést látunk, a mely a német nyelv szellemével homlokegyenest ellenkezik. Kétséget sem szenved, hogy a kurta formák csak a német kultúrszatórna révén kerültek hozzánk. Ha már a németben is helytelenség volt az újabb román nyelveket utánózni, akkor nálunk bizonyára kétszeresen rossz és hibás eljárást követnek el azok, kik a német nyelvbe tévesen importált és a magyar nyelvbe becsempészett szókást megrogzítani akarják.

Nyelvünk geniusa, mint már fentebb láttuk, határozottan megköveteli a teljes latin végzeteknek kiejtését és leírását. Ez olyan tény, melyet kétségbe sem lehet vonni. Legfőlebb a költészetnek lehetne itt-ott engedményeket tenni.

De mit csináljunk a Szervác-, Bonifác- és Pongrácz-czal? — vethetné fel valaki ellenünk. Ezekre csak nem akaszthatjuk reá a régi zubbonyt! Teljesen igaz. A modern kalendárius nevei egészen más szempont alá esnek. A kalendárium-csinálás máshonnan került be hozzánk és így szőröstől-bőröstől el kell fogadnunk annak tartalmát és mivoltát. A régi nevek barátjai ezentúl is bátran elkeresztelhetik gyermekeiket: Horác, Virgil, Arisztid és Fausztin-ra, épúgy, mint készpénz gyanánt kell vennünk a Kristóf-ot meg a Theofil-t. Ezeknek ma már úgyszólván semmi közük a Χριστοφόρος és Θεόφιλος nevekhez. A hónapok magyar neveiről is talán meg lehet engedni, hogy latin formájuk csak közvetve jutott el hozzánk, habár a márczius, április, május, junius, julius, augusztus ennek daczára is híven megóvták a latin teljes alakokat.

Szólnom kell még röviden a magyarban használatos görög tulajdonnevekről is. A mi ezeknek végzeteit illeti, természetesen itt is el kell utasítani az elnyesett alakokat. Az -ων-ra végződő tulajdonneveknél, mint Platon, Milon stb., rendszeren beértük a latinos «Plato» alakkal; de ha másrészt állandóan ejtünk és írunk Solon-t és Anakreon-t, a következetesség úgy kívánná, hogy amott is a teljes -on végzetet használjuk. De sokkal bajosabb dilemma előtt állunk, a mikor az -ος végű görög tulajdonnevek magyar kiejtéséről és leírásáról van szó. Itt két jogosult felfogás áll egymással szemközt. Logikailag helyesebben járunk el, ha megőrizzük a görög végzetet, de a conventionalis usus a latin alakot részesíti előnyben.

A magam részéről abban a furcsa helyzetben vagyok, hogy : video meliora proboque, deteriora sequor. A közönséges használatban ugyanis nézetem szerint bajos lenne meghonosítani az -ος végzet kiejtését, a tudományos munkák szerzői pedig bizonyára inkább ragaszkodnak a teljes görög alakhoz. Egyébképen Horatius és Vergilius mellett még mindig szívesen olvassuk akár 'Ἀλλυατος-t akár Homerus-t. Annyi azonban bizonyos, hogy inkább vagyunk philologusok, geologusok, astronomusok, geographusok, anthropologusok, sőt még anthropophagusok is, mint philologok és egyéb

-logok meg -nomok. Sőt még a sarkophag-ot is ki szeretném irtani, bár ennek teljes sarkophagus alakját sem látom szívesen.

Kurta szóval összefoglalva a fentebb mondottakat: azt látuk, hogy rengeteg sok az argumentum, documentum és testimonium a magyarban, melyek evidens módon föltüntetik azt a magyar speciális nisust, melynélfogva nyelvünk megőrzi a latin s görög nyelvből hozzánk került szavaknak originalis suffixumait, sőt annyira kedveli a latin végzeteket, hogy még a modern nyelvekből átvett szavakat is rendesen latinos végzettel látja el. Azt hiszem, ennek igazolására számos frappáns cadenciát hoztam fel, a miért is abszurdumnak tartom az indirect úton hozzánk jutott és ezért incorrect Horácz-formát és elfogadásra ajánlom helyette az eredetileg ugyan latin, de egyébképen tősgyökeres magyar Horatiust.

Dr. PRUZSINSZKY JÁNOS.

Hartman von Aue.

Keresztes dal.

1.

Kereszthez illik a híj szív
S szent érezt,
Mert így búról öröme híj
S üdvöz vezet.

Az ifjun a keresztjel, im,
Kemény bilincs,
Ha győzni szenvedélyein,
Erője nincs.

Tettek s szavak szerint
Légy jámbor, erre int;
Mit rajtad szent jele,
Ha szived nem dobog vele!

2.

Add érte vígan éltedet
Ó hős vitéz,
Mert bár fenyít, még is szeret
S jóval tetéz.

Ki szent jelet hord kérkedőn,
Dicséretért,
Az Istenért semmit sem tőn
S rossz útra tért.

Ki ezt kerülni kész,
Az hadban el nem vész,
S jutalma nagy leszen,
E földi hir után: a menny.

BARTHA DÖME.

PERECSENYI NAGY LÁSZLO NAPLÓJA.

Perecsényi Nagy László, mint Arad vármegye esküdtje, 1803. május 7-én költözött Almásra, hol eleintén szállása kijavíttatásával, a tört ablakok bevágatásával stb. kellett bajlódnia. Enaptól kezdve pontosan és pedig 1919 szám alatt följegyzi mindazon eseményeket, melyek akár tisztére, akár magánéletére vonatkoznak. E helyütt inkább az utóbbiakat kell fölemlítenünk; mert Nagy László a század első két évtizedének egyik, vagy épen legtermékenyebb magyar írója volt, ki korának több nevezetes emberével levelezett s írt, munkált és dolgozott a maga rendkívül elszigetelt helyzetében, Arad vármegyének egy eldugott kis falujában is. Munkásságának érdeme legkevésbé sincs ugyan arányban lázas szorgalmával s ő róla magáról, kinek pedig száznál több nyomtatványa maradt fenn, kicsinyléssel hallgat az irodalomtörténet; Arad vármegyében azonban, melynek történetét megírta s megénekelte közéletének minden nevezetesebb mozzanatát, jól ismerik és becsülik nevét. Naplója tehát, mely Horvát Lipót világosi plébános úr szívességéből jutott kezeim közé,¹⁾ sok olyat tartalmaz, mi az irodalomtörténet barátait is érdekelheti.

Első irodalmi följegyzése, hogy 1804. febr. 1. gróf Sauer Kajetántól, a hétszemélyes tábla praelatusától és Gyórfy őrnagytól levelet kapván, nekik latin verssel válaszolt. Sauer titkára Nagy-Váradon Nagy István volt, Lászlónak testvére.²⁾ Ugyanekkor Tertina Mihály váradi tanár s a maga idejében híres latin poéta arról értesítette őt, hogy legközelebb már megkapja az erlangeni és jénai tudós társaság tagságáról szóló oklevelét.

Édes Gergely Váczott s Fábchich József tanár Győrött könyveikben kiadták azon magyar és latin verseket, melyeket Nagy László hozzájuk intézett; a mi úgy lelkesítette őt, hogy Magyarország különböző helyére még húsz levelezőjének írt, kijelentve, hogy minden kiadandó munkájokhoz kész verset küldeni.

¹⁾ Improthocolatio sive Consignatio Rerum et Negotiorum in Possessione Almás per Ladislaum Nagy de Peretsen Jurassorem I. Comitatus Aradiensis Officiose a Die 7-a May 1803 — quo tempore munus magistruale amplexus est, officiose peractorum in inlyto comitatu hocce Aradiensis exantlatorum; item celebrium virosum et aetorum memoria cum episodiis, elogiis et panegyribus continetur. A följegyzések nyelve vegyesen latin és magyar.

²⁾ 1804. márcz. 2. Sauernek már azon hálálkodott, hogy ezen öcsösét actuariussá és a káptalani vásárok felügyelőjévé tette Váradon.

1804. márcz. 2. gróf Wenckheim József aradmegyei aljegyzőt¹⁾ József napjára ugyancsak idején felköszöntvén, Orodias című könyvét neki ajánlotta, hogy — mint maga hozzászerzi — «partes expensarum typi ferat!» Azon napon magyar versekben üdvözölte Tolnai gróf Festetich Györgyöt is, mivel Keszthelyen gazdasági intézetet alapított. Termékeny múzsája még azon napon megénekelte a De-Vins-ezred nyugalomba vonult őrnagyát, Gyórfy Józsefet is, ki már húsz éves korában felcsapott katonának s a hétéves háborúban egy puskagolyó karját, egy kartács pedig egyik lábát sebesítette meg.

«Török dsidája,
Hóra-Kloskája,²⁾
Francz kokárdája
S tölem fajtája
Pardont kért.»

Orodiasa és Orinthiája nyomtatásának sürgetésére szintén márczius 2-án Hrabovszky Béla béli püspökségi tiszttartó által küldött levelet Tertina Mihályhoz, Gottlieb Antal váradi nyomdászhoz s factorához, Tichyhez³⁾ és Takács Károlyhoz, a váradi nyomda curátorához, ki maga is irodalmi ember volt. E két munkája, a sorozatban az 5. és 6-ik, mindamelllett csak 1805. június 30-án került ki sajtó alól.

Márczius 25-én Virág Benedektől kapott levelet, melynek tartalmát nem közli ugyan, azt azonban megemlíti, hogy menten versekben válaszolt. Ugyanakkor verselte meg gróf Széchenyi Ferenczet is, kinek társasága őt tagul választotta, maga a gróf pedig könyvtára katalogusának első öt kötetét küldte ajándékba.

Tertina Mihály megküldte azon versét, melyet abból az alkalomból írt, hogy Canova elkészítette Napoleon szobrát. Szobor-feliratul szánta ugyan, de aligha jól nem tette Canova, hogy nem véste be. Rög-tön versben gratulált, mint ápril 10-én Dobsa Ferencz bihari táblabíró-nak s több német tudós társaság tagjának, ki őt Jénában tagul ajánlotta, sőt a jénai társaság tanácsának is, mely pedig ez ajánlatról idáig még nem nyilatkozott.

Ápril 12-én dr. Büky Józsefet, Bihar- és Bácsmegeye táblabíráját verselte meg egyrészt azért, mert könyvet írt a — dögvészről, másrészt,

¹⁾ 1830. márcz. 1. mint Aradmegeye főispánja halt meg.

²⁾ A De-Vins-ezred a mai 37. számú József-ezred, részt vett a Hóralázadás elnyomásában, noha Aradmegeye nem tartotta helyesnek, hogy oda ilyen, jobbadán szintén oláhokból álló ezredet küldjenek.

³⁾ Tichy utóbb 1807-ben önálló műhelyt nyitott, melyet a hatvanas években Hollósy Lajos vett át Váradon.

mivel jelölték a jénai tudós társaságban.*) Május 31-én végre Nagy László is megkapta a jénai társaságnak május 4-dikéről kiállított oklevelét, melynél fogva tagul választották. Azonnal köszönő elegiával válaszolt. Az oklevelet ajánlója Dobsa, mint egyúttal jénai könyvtáros küldte meg neki. Ezt a hírt maga P. Nagy László írta meg a bécsi és pozsonyi lapoknak, Fábchichnak, Schedius Lajosnak és egyéb barátainak.

Június 3-án bement Váradra, megsürgetni az Orodias nyomtatását s 30-án barátaihoz intézett magyar ódákat írt, melyek könyve élére jönnek.

A Mándy István szatmári esküdt által június 16-án küldött s legújabbban megjelent négy könyvet dícsérve köszönte meg. Béla király névtelen jegyzője könyvének fordítása mindenesetre méltóbb volt a megverselésére, mint azon körülmény, hogy Institoris György kamarai tisztartó (igaz, hogy a nemesi előjogoknak és az ország sarkalatos törvényeinek sérelmével) a poeta szolgáját, Bibártz Onut elfogatta, czigányok s egy pandur által megkötöztette és elzáratta. Nagy László pedig erről is csinált hexametereket, a minék június 22. a dátuma.

Július 10-én kapta meg, négy példányban, Pindarusnak Fábchich József (Győrött a theologia moralis tanára) által készített fordítását. Bükynek, dr. Patonyi Taddénak (Aradra) s Gyórfy Andrásnak is küldött belőlük egy-egy példányt. Pár nap múlva Patonyitól már kapott is egy latin elegiát, mely, Nagy szerint, bátran versenyezhet a klasszikus kor elegiáival, miért is elhatározta, hogy azt Orodiasa élén kinyomatja. Ez elegia aligha volt egyszerű gratulatio. Patonyinak azon verse legalább, mely az Orodias 237—8-ik lapjain megjelent, Bonaparte Napoleon szobrára volt szánva. Könyvének első íveit, valamint Pozsonyból az «Orithia magyar amazon» című könyvének kefelenyomatát július végén kapta meg. Ez utóbbi szeptember elején már egészen kezei közt volt. Legnagyobb részét ingyen osztogatta szét barátai közt; kik azonban, mint mondja, oly «tiszteességesek» voltak, hogy egy krajczárt sem adtak neki a könyv kiállításáért, — pedig 46 rajnai forintjába került.

Ellenben Desán József kir. tanácsos és temesmegyei táblabíró ingyen nyomatta ki epigrammáját, melyet azon alkalmából írt, hogy I. Ferencz fölvevén Ausztria császáranak címét, ezért (1804. okt. 3-án tartott közgyűlésének határozatából) Aradmegye Te Deumot tartatott.

*) Büky született Szántován (Bácsban) 1760. decemberének közepén. 1780. aug. 27. lett orvostudorrá, mire 14 éven át Bácsmegyében működött mint főorvos, azután 8 évig Biharban, hol utóbb a magánygyakorlat terére lépett. Több német tudós társaság választotta tagúl. (Vay: Német hívség, 500—502. l. Szinyei Természettud. könyvészetében a 99. lapon csak két kisebb munkáját említi.) — Nagy László üdvözlő versét maga Büky nyomatta ki.

Verse, melyről ismét ő maga értesítette a Magyar Kurirt s a pozsonyi lapot, a maga naivságában így hangzik :

«Bécs minap egy délben szemlélve az osztrai császárt,
 Hogy — szaporítva — örök czímere fénybe' ragyog:
 Most Pétervárást, most nékem Csámbuli *) holdját
 Egy valamely, ha lehet, vesse szememre! — Bizony,
 Azt felelem: valahán a tenger is áthat azoknak, —
 Én pedig állandó föld közepette vagyok!»

Október 7-én kapta meg Orodias című könyvét, melyet Arad vármegye rendei ajánlott s melyben főképen az aradi vezérférfiakat dicsőítgette latin elegiákban. Fáradtságáért, tudós munkájáért — mint keserűen panaszkodik — semmi jutalomban sem részesült, sőt ezen könyvét is ingyen osztogatta szét. Pedig — egyszerű esküdt létére — hetedik munkája már ez; a mennyit Arad vármegyének idáig egy tisztviselője sem írt. Magára Váradra 48, s Gyulára 12 ingyenpéldányt küldött. Elismerés melegeben csak Bohus Jánostól jött, ki, a szerző érdemeire való tekintetből, elengedte a tizedet azon 45 akó fehér bor után, melyet Nagy László galsai szöllejében (okt. 8—15.) szüretelt. Ő maga pedig abban keresett elégtételt, hogy november 3-án a jénai társaságnak elküldte összes tudós munkáit. S ehhez az áldozathoz csak az kellett még neki, hogy november 17-én Pankotán, a megyei közgyűlésre menve, 20 rajnai forintot veszítsen a halberzwölfön!

Azonban ha hangsúlyozza is, hogy a könyvkiadás költségei kifárasztották, deczember 19-én mégis új munkába kezd és pedig éppen a «hálátlan» Aradmegyéről, melynek chorographiáját kívánta elkészíteni. Akkor sem kecségtette magát azzal a reménnyel, hogy lesz költség e munkájának kinyomatására; idáig is csupán Edelspacher Zsigmond aradi alispán, Csernovics János és Vörös Ignác táblabíró, s némileg gróf Wenckheim József, Stanislovics György, Vásárhelyi János, Nagy János és Bánhidy Antal szolgabírák, Kornély Ambrus, Virágh Antal (levéltáros), Fekete Ferencz «ő méltósága» s Avakumovics Pál aradi gör. n. e. püspök támogatták. De ezzel költségeinek fele sem térült meg, nem is említve írói jutalmát s azt, hogy közben gazdaságát, egészségét elhanyagolta s hogy csak a postára is mennyit költött. Azonban más szerzők is hasonló nyomorúságos viszonyok közt dolgoznak, s ha Isten nem könyörülne rajtuk, éhen vesznének el. Míg élnek, nem gondol velők a haza; haláluk után pedig száraz dicséretekkel halmozzák el őket, a mi sem a lelket, sem a testet nem táplálja.

Költekezései mellett könyveket is vásárolgatott. Deczember 21-én, a hogy számba vette, 359 frton beszerzett 162 klasszikus és általában

*) Stambul.

válogatott könyve volt. Könyvtára azelőtt 340 darabra rugott, de a többet ellopodták tőle.

1805. elején erőlyesen megkezdte a gyűjtést Aradmegye monographiájához; adatokért írt (január 1-én) Ribiczey László zarándi főjegyzőnek s Biró Mózes székudvari és Jakabos József soborsini esküdteknek, az aradi és zarándi járás helységeinek hiteles leírását kérve tőlük. Január 10-én Popovits István János aradvárosi jegyzőtől kért ki néhány okiratot Aradváros, Gyórfy Andrásról pedig az aradi katonai levéltárból. Közreműködésüket ez utóbbiak azonnal megígérték.

1805. február végén kebelbarátja, Patonyi Taddé Aradról egy philologiai kéziratát küldte el elolvasás végett; márczius 7-én pedig Dobsa útián, a jénai physikai társaság második oklevelét kapta meg. Megérdemelte, mert valóban erős physikai munkát végzett: József napjára négy elegiát írt, öt embernek: Wenckheim gr., Török, Virág s Nagy és Handler hadnagyok tiszteletére.

April 13-án Nagyajtai Cserey József krasznai «dynastát», a «Magyar Kertész» megíróját, továbbá Tertina Mihályt és b. Vay Lászlót magyar ódákkal üdvözölte. Cserey ítélőtáblai bíró «kegyes» válaszát május 25-én kapta meg, mire ő már május 31-én versekben felelt, valamint Nagy Ferencz sárospataki tanárnak is, ki szintén foglalkozott versírással.

Arad topographiáját június 1-én már tisztázni kezdte s naplójában följegyezte emlékezetül ily nagy munka első kezdeteit: «Akad talán valaki utódaink közül, ki jó szóval, dicsérettel szól felőle.» E kéziratát, tudtommal, én ismerttettem először az Aradi Közlöny 1883. évi 1-ső számában s újabban a földrajzi társaság 1887. évi december 15-diki gyűlésén.

Június 10—12-én ünnepélyesen installálták Kornely Márkot és fiait Hold és Mézes aradmegyei falvak birtokába, mire Nagy László latin elegiát és magyar alkæi verset írt. A szabolcsi Kállay, mint a család rokona, ezeket Debreczenben ki is nyomatta.

Július 15-én arra kérte föl a Bécsbe utazó Popovits István aradvárosi jegyzőt, hogy Aradmegye topographiája részére nyerje meg Nestorovits Urosz udvari ágens jóakarátát s másoltasson le némely, az aradi prépostokra, az ó-aradi gör. n. e. püspökökre, az aradi várparancsnokokra és a bodrogi apátokra vonatkozó okiratokat. Július utolsó napjaiban főképp egyes aradi gör. n. e. papoktól kért felvilágosító adatokat. Augusztus első napjaiban pedig Monyásza faluban egy bizottságban dolgozott Czucz István pécskai kasznárral, ki utóbb maga is megírta Arad vármegye történetét, melynek egy része Fábíán Gábor átdolgozásában jelent meg 1835-ben, míg P. Nagy Lászlóé soha sem láthatott napvilágot. Pedig már 1806 elején beküldte volt Váradra a nyomdába.

Balás jegyző által topographiájának 170 ívét, mely magában foglalja 1. a megyében levő összes helységek leírását, földesuraik és tiszteik neveivel, úgy, mint geogr. szótárában Vályi járt el; csakhogy ő jobbadán oklevelek alapján indult; 2. Arad vármegye főispánjainak, 3. gör. n. e. püspökeinek, 4. a csanádi püspököknek, 5. az aradi prépostoknak 1035-től 1805-ig terjedő, 6. a megyebeli tudósoknak s íróknak névsorát, 7. a szőlőművelés, különösen az aszú-bor készítésének módját. Temesvárra ugyanakkor 300 magyar levelet küldött Miller Jakab Ferdinándnak, Széchenyi Ferencz könyvtára órének.

Ápril 19-én már kezeihez kapta 130 példányban azon ódáját, melyet Almásy Pál aradi főispánnak ápril 29—30. és május 1-én Nagy-Iratos birtokába történendő beigtatására szerzett. Május 26-án pedig magyar törvénykezési szótárát küldte be Váradra kinyomatás végett. E végből Szigeti Mihály könyvnyomtató számára mindössze 10 frtot mellékelte s utóbb még 30 frtot adott. Értekezése 300 példányban jelent meg. Ingyen küldözte szét.

1806. szent László napjára b. Vay Lászlót Váradon ódával, magyarul «lantolag»-gal felköszöntvén, a bárónak különösen a vers azon része tetszett, mely feleségére és gyermekeire vonatkozott. E szakasz így hangzik:

«Társát örültesd magzati rendiben;
Melléje állván — oly gyönyörűk azok,
Mint holdvilágunknak határán
A kicsiny égitűzek ragyognak!»

Kovátsits György Márton pedig, a Budán lakó híres jog- és történettudós, azzal mutatta meg elismerését, hogy kinyomatta június 7-én azon deák és magyar verseket, melyeket felesége, Hájossi Johanna elhunytára írt. Ugyanez időtájban szólította fel Kultsár István, hogy «levelezzen vele a magyar hírek terjedése iránt», mert 1806. július 2-án Hazai Tudósítások címmel lapot fog megindítani. Június 5. és 9-én azonnal küldött is neki két levelet, Pásztory János és Thuróczi Taddé ispánokat pedig «rábírta ez újság tartására». Július 11-én kapta az első számot s örömmel és helyesléssel olvasta. Ingyen kapja annak fejében, hogy minden két hétben küld tudósítást, a mi évenként 5—8 frt értéket képviselne.

Mikor aug. 31-én Arad vármegye küldöttei (gr. Wenckheim József két kocsin nyolcz lóval, Török Albert, József, György és Márton, Vásárhelyi János, ifj. Edelsbacher Zsigmond és Bittó Albert) Almáson át Körösbányára mentek a zarándi új főispánnak, halmágyi Hollaky Istvánnak szept. 2-dikára kitűzött beigtatására, — Nagy László ismét küldött «néhány» verset, üdvözlötül.

Október 15-én a kis Serb (aradmegyei) faluban találkozott a

kolozsvári születési «híres» költővel, Buczy Emil Jánossal,*) ki akkor indult Bécsbe, az ifjú Hollakyyal, hogy ott a theologiát tanulmányozza. Az ifjú piarista megajándékozta Nagy Lászlót alkæi alakban magyarul írt verseivel, melyeket Gyulay Ignác horvát bánnak beigtatása alkalmával szerzett; Nagy a Vayhoz intézett Lantolaggal és az imént megjelent értekezéssel viszonzta figyelmét. Másnap Wiedemann, az Atzél fiúk nevelője által Kútsár Istvánnak is küldött Pestre egy értekezést, mely «a magyar ékesszóláshoz tartozó beszédekről» szólt. Deczember 4-én dr. Rósa József aradi orvos által viszont magyar chrestomathiájának 3-ik részét küldte föl Pestre a nyomdába, Tököly Sebőhöz pedig, ugyancsak általa, verses levelet intézett.

Deczember 16-án értesült arról, hogy Váradon átnézte és helybenhagyta a censor Aradmegyéről írt topographiáját. Evvel egyidejűleg fordult hozzá Kovachich György az udv. kamara levéltárosa és Magyarország hivatalos történetírója, hogy körülbelül 500 frt ára bort küldjön fel neki. Ugyaneznap kapta meg Aranka György és Káts István verseit.

E közben sűrűn dolgozott egyetmást Kultsár lapjába. Deczember 25-én a Maros vizéről írt egy cikket s azonkívül egy tréfás levelet; 1807. január 6-án pedig egy cikket három (aradmegyei) várról, t. i. Déznáról, Világosról és Solymosról, valamint Kristyóry Pál gurahonczy jegyző örökmozdonyáról, mely gerendák és kerekék segítségével három alúlcspó malmot tarthat mozgásban.

Ugyanakkor folyamodott Wenckheim József grófhhoz, hogy aradmegyei topographiájának 400 frtra rugó nyomtatásköltségét fedezze. Műve 100 ívből áll; három éven át igen nagy szorgalommal s oklevéltanulmányokkal dolgozott rajta. Azonban — úgymond — nagyon késedelmes a gróf ilyenminek megadásában s többet gondol az aradi polgárok tánczmulatságaival s avval, hogy nagyokat igyanak az ő egészségére. E topographia címe: «T. n. Arad Vármegye Egyházi és Világi régi és mostani Helységeiről, Tisztjeiről, Terméseiről, Prépostjairól, Monostorairól, Vitézeiről, Tudósairól írt Esmértetés.» Megérdemelné, hogy közvetlenül maga a vármegye támogassa; vagy talán Oviddal sóhajtozva kell énekelnie:

«Acta crematuris ignibus ipse dabo!»

Ezt azonban, mint látni fogjuk, még sem tette. 1807. február 17—19-én Mosóczi Institoris György és Sámuel testvéreknek Solymos és Buczáva (aradmegyei) községekbe való beigtatásakor törvényes bizonyoságul szolgált írónk is, ki ezt az alkalmat sem hagyta elmúlni vers nélkül. Mæcenas hiányában nem nyomatta ki, de leíratta 20 példányban s ezekből a lapoknak is küldött. Benne van ez is:

*) Született 1784., † 1839. Életrajza: Danielik, Magyar Irók. I. 65.

«Sokan tündödnék, tollainak hegyét
Rágván, az elmés könyv szüleményein,
Csak puszta hírért, hogy fejükre
Kössenek egy koszorú-tekerceset.

Mások közölvén szívöket a magas
Kormányozással, számos idők alatt
Fáradnak a közdolgon, — izzad
Homlokuk egy kis arany keresztért.»

Ápril 2-án Váradról két könyvet ajándékozott neki Tertina. Az egyiket Miller Jakab írta németül; a másikban Vedres István szegedi földmérő okoskodott helyesen a magyar nyelvről.

Másnap cikket írt Kultsár lapja számára, melyben azt az észrevételt tette, hogy az országokat az eddigieknél rövidebben is el lehetne nevezni. Így lenne:

Hungaria	—	Magyarhon.
Brittania	—	Brittomány.
Gallia	—	Gálmán.
Austria	—	Osztrahely.
Csehország	—	Csehlak stb.

Ápril 4-én két ívre terjedő «vélekedés»-t küldött Szigeti váradi sajtójába. Röpirata arról szól, hogy a magyar nyelvet minden forumon, minden bíráló-széken be kell venni. Csak a következőkben tartaná fenn a latin nyelvet: 1. a róm. kath. istentiszteletben; 2. a diplomaciában, az ország régi deák constitutióiban; 3. az oskolákban, kivált az akadémiákban, mert, úgymond, «most is alig végez az úrfi-ember hat oskolát, már hivatalt akar viselni; okos kíván lenni, mivel a pendely-oskolát megszagolta, de nem a pennát».

5-én a Világoson lakó Tököly Péternek írt, kérve őt, hogy száz ívből álló könyve (Aradmegye topographiája) kinyomatására 400 rajnai forintot adjon. Hat rendbeli levelére ugyanis Wenckheim József gróf idáig csak biztatással kecsgettette, mint lovát a katona. Meg kell azonban adnunk, hogy P. Nagy László a mily lázasan dolgozott, ép oly türelmetlen volt s hibái közé számíthatjuk, hogy túlön-túl sokat termelt. Albert és György napjára pl. ismét öt magyar ódát küldött szanaszét, egyebek közt Szerdahelyi Alajos György püspöknek és apátnak, Kovátsits Györgynek stb. A minél aligha többet nem ért, hogy ápril 24-én igen víg névnapot ült id. Institoris Györgynél, kit ezúttal nem említ a «meglantolagoltak» közt.

Május 3. Sáhgy Ferencznek, a pesti egyetemi nyomda gondviselőjének és a kézi pénztár kezelőjének, kit gyakran említettem Kresznerrits Ferencz levelezésének ismertetésében, melyet tizenkilencz évvel ezelőtt közöltem a «Hon»-ban, kinyomatás végett ily czímű hat íves

munkát küldött: «A magyar nyelvnek világszerte lett eltenyésztődéséről való állítások.»

Május 14-én Kovács Jánost és Vásárhelyi Jánost ódázta meg nevök napjára, Kultsár István lapjába pedig egy 1409. évi magyar örökvalást küldött be, a mi természetesen csak későbbi átírat, illetőleg fordítás.

Július 22-én megengedte neki az első alispán, hogy október hó végével Boros-Jenőbe költözködjék át. Október 18—21-én tehát 63 szerrel át is telepedett Jenőbe, «gondolván, hogy jobb barátaimra akadok, mert ezen az idióta vidéken (Almás) nem tudnak engem megbecsülni; a mint Virgilius mondja:

«Heu, fuge crudeles terras, fuge littus avarum!»

De még sem állja meg búcsú nélkül:

«Te néked, jó Almás, elég becsületet,
Szerzettem magamnak illő tiszteletet!
Itt szültem a magyar-deák Orodíást,
Hat folyóbeszédű könyvet és alagyást,
Melyeket országnak bölcsei olvasnak, —
Nem mondják itt-létem valahán avasnak.
Én kerestem Arad vidékének nevet,
Melylyel szegényedvén, most a világ nevet.
Hadd rőfögjön, kinek kerek orrozimpája —
Még az esküdtek közt nincs ennek példája!
A Magura-hegyről most jenei völgyre
Szállok, hol én lelek jövendőlvő tölgyre;
Azaz, megszólítom a lunkai erdőt
Es felbuzdítandom a mokrai ferdőt.
Handler, Vásárhelyi ottan lesz barátom,
Kiknek hozzám vonzó szívöket én látom;
Csak három között áll az igaz barátság,
A többi — napokat untató mulatság.
Az a sorsa mindig a tanult embernek,
Hogy mit tett, vagy tehet, reá nem ismernek!»

Október 22-én csakugyan beköltözött Boros-Jenőbe, Nagy János szolgabíró házába — s még aznap meglátogatták jó barátai, kikkel zeneszó mellett vacsorált együtt. 30-án már feleletet adott Kultsár István azon pályakérdésére: «Micsoda különbözőségek találhatók az írott vagy nyomtatott könyvekben; micsodások vannak még mai napon is fenn az élő nyelvekben a magyar nyelvnek grammatikai részére nézve; lehet-e egyiket vagy másikat a magyar nyelv gazdagítására fordítani és bizonyos dialektusokat megállítani?»

November 9-én már el kellett siratnia kedves házigazdáját és szolgabíráját, Nagy Jánost, ki e napon hunyt el.

November 10-én egy csomó régi írást küldött Kovátsaitnak.

December 21-én Tichy János könyvnyomtatónak Váradra, a «Szöllőkről való beszéllés» czímű értekezése kinyomatására 15 frtot küldött; s a következő 1808. év elején január 23-án ő maga is Váradra utazott. Akkorra már kikerült a nyomdából azon egy ívnyi tájékoztatás, melyet Arad vármegye topographiájáról írt s melyet Király Pál sikulai jegyző haza is hozott Váradról; de csak február 7-én kapta kezei közé 130 példányban e Szigethi Mihály által kinyomatott ívet, mely 39 forintjába került ugyan, de azért egy szálíg ingyen osztogatta szét.

Almásy főispán csak február 18-án, az alispán által adott bálban köszönte meg a hozzáírt üdvözlő verseket. Aradról február 24-én írt Rédey Lajosnak, Biharmegye főispáni helytartójának is verseket, melyeket Vay László utóbb ki is adott a Német Hívség-ben; egyúttal azonban topographiájának kinyomatására is fölkérte.

Március 4-én kapta «Pestről Lázár Lázár viconotarius által Virág Benedek Két elmélkedés nevű és Horvát István Versegi ellen írt gyerekes, agyatlan, gúnyoló könyvét. Ily buta fiak, magahittek és eszelkedők most a bölcsek, kik mást csúfolnak, — intra tam turpes, quam extra formosi sunt».

Március 5-én ismét két újabb könyve nyomatásáról írt Tichynek; 15-én egy csomó verset küldött szét József napjára, megírta a Hazai Tudósítások számára azt a nevezetes hírt, hogy a katonák fogdosásakor egy sikulai lakos fapuskával 30 embert szalasztott meg.

Ápril 6-án «Szólalkozás általában a becsületről» czímű 17 ívnyi kéziratát megőrzés végett a Széchenyi-könyvtár órához, Millerhez küldte föl Pestre. Ápril 18-án, húsvét másodnapján pedig Verses Tár czímű könyvét s a sarkadi capitulatiót *) csomagolta be számára. Azonkívül egy csomó újdonságot írt Kultsár Istvánnak. Dr. Rósa aradi orvos útján más írásokat is szedett össze Kultsár számára, kérvén őt, hogy azokat, feleletül a magyar nyelvről tett kérdésre, Tübingába küldje. Mellékelt két chronostikon-félét is. Egyik az Atzél által Boros-Jenő vidékén 1807-ben épített útakról s hidakról szól eképen:

ATZELII HOS OPĪBVS PONTES, SAĻTVSQVE VIARVM
STRVXERAT ARADII CVRA, LABORQVE FORI.

A másik az általa 1808-ban emelt pinczére vonatkozik
Ista per Atzelium Jenovæ de rupe Toparcham

PRO BENE DISTINCTO SCISSA CAVERNA MERO.

*) A melyet t. i. a sarkadi (bihari) kuruczok 1711. január 11. kötöttek Löwenburg Frigyes gróffal. Más példányról közöltem «Sarkad Története» czímű könyvem 60—62. lapján.

Június 3-án Miller Jakab, Széchenyi Ferencz meghagyásából, megküldte neki az Institutum Nationale három épülettervét, melyhez Miller két nyelvű magyarázatai voltak csatolva.

Június 12-én már kezei közt voltak azon nyomtatványok, melyeket Atzélnek Gurba helység birtokába július 4—6-án történendő beig-
tatására készített. S ugyanakkor Aradra küldte dr. Rósához Kallinger,
radnai szerzetes és volt tartományfőnök Sabellicus Marcus Antonius
nevű könyveit, a nemzeti múzeumban való elhelyezés végett.

1808. július 6-án, a gurbai statutio után, irodalmi barátja, Ter-
tina Mihály jött hozzá, de nem egyszerű látogatásra, hanem kenyeret
keresve; Vásárhelyi szolgabíró által Holdon szerzett neki valami állom-
mást.*) Augusztus 2-án e barátját, továbbá Csapor Józsefet (Gyulán),
Fábéhicot s Kazinczy Ferenczet megajándékozta «Grammatikai Ele-
vek» című munkája egy-egy példányával, Csernovits Jánost pedig
augusztus 3-án abból az alkalomból ódázta meg, hogy leányát Erzsé-
betet férjhez adta Petrovits Vazul krassómegyei aljegyzőhöz. A Galsán
augusztus 7-én tartott lakodalmon 300 vendég vett részt, köztük poé-
tánk is. Később a galsai szüreten október 13-án báró Vay László is
meglátogatta őt s vígan bejárva a környéket, Mokrára ment Handler
Ferencz tisztartóhoz, honnan Tertinát is magával vitte Váradra. Tertina-
ának azonban ott sem volt maradása. Gyulára ment, hol október 28-án
el is hunyt, miről Nagy László csak november 7-én értesült. «Eleget
írt, olvasott, könyveket gyűjtött, levelezett, 17 esztendeig a kassai, mis-
kolczi s végre a váradi tudományos székeknél az ifjúságot oktatta», írta
naplójában Nagy, ki azonnal értesítette a Hazai Tudósításokat, Kazin-
czyt, Gregor Józsefet és Rósa Józsefet. Reá pedig ezt az epitaphiu-
mot írta :

Tertina qui variis meritis ex ordine quovis
Ausus erat numeris concelebrare viros —
Accipe quem recti quis Tibi cordis amorem
Præstat — honor patriæ — tempus in omnes vale!

Gregor eperjesi tanár azzal válaszolt (nov. 10.), hogy őt kisebb
munkájával ajándékozta őt meg. Nagy halomra gyűlt könyveit, magyar-
lapjait december 3-án, midőn úgy is közgyűlésre kellett mennie, köt-
tetni vitte Aradra.

*) 1773. vagyis a jezsuita-rend eltörlése óta ugyanis a nagyváradi
gymnasiumban pályázat útján kinevezett tanárok tanítottak; az 1808/9.
tanév kezdetétől, november elejétől kezdve azonban a prémontrei-rend
kapta meg a gymnasiumot s a világiaknak távozniok kellett; így Tertina-
nak is, ki 1794 óta működött ottan, eleinte mint a költészet, azután pedig
1800-tól fogva mint a szónoklat tanára. (L. Krausz G. L., A nagyváradi
tanintézetekre vonatkozó tört. és stat. adatok, 24. l.)

Deczember 7-én dr. Rósa által küldte el Temesvárra Kószeghy László csanádi püspökhöz az aradi káptalanról és prépostokról írt 12 ívnyi könyvét, — «a ki talán ki fogja nyomtattatni».

1809 elején azon 60 frton, melyet Vásárhelyi főszolgabíró ajándékozott e czélra, 200 példányban kinyomatta Temesvárott és ingyen osztatta szét «a nemes fölkelő sereget intéző igéket», azaz vezényszókat, s Pestre és Váradra is küldött belőle. Az év első felét teljesen a nemesi fölkelés szervezése vette igénybe. Aradmegye első ízben 366, második ízben 170 katonát állított talpra. Ez utóbbiakhoz buzdító dalt intézett P. Nagy László s azt június 27-én Kultsárhoz is felküldte.

Július 31-én kapta meg Czinke Ferencz pesti egyetemi tanár levelét és verseit, Varga Márton tanárt pedig versekkel üdvözölte a physikáról írt magyar könyvéért. Varga válaszát október 18-án vette.

Deczember 12-én, mi közben alkalmá nyílt, hogy versekkel ünnepelje a béke megkötését, azokkal a kondásokkal, kik 25 disznót hajtottak Pestre Atzél kir. személynök számára, — ő is elküldte az orodi prépostokról írt könyvét neki kinyomatás végett.

Az aradi közgyűlésen, deczember 28-án örömmel hallotta azon magyar levelet, melyet a nemesi fölkelés dolgában József nádor intézett a megyéhez. «Gondolom — úgymond — Kisfaludy Sándor írta azon szép magyarságú levelet; ez egy remek munka!»

1810-ben az volt Kultsárnak írt első újdonsága, hogy január 2-án földrengés volt Boros-Jenőn. S egyúttal arra kérte, hogy lapját neki és Vásárhelyi János főszolgabírónak gondosan és annak idején küldje.

Március 1-én, midőn az insurrectiót hazaboosították, latin és magyar verseket osztott ki közöttük. Március 6-án pedig egyik hú levelezőjének, Fabchich Józsefnek halálát gyászolta:

«Állj meg előbb, útas! — mond Fabchich hamva. — Borostyánt
Érdemel: a kiadott Pindarus általa éi.

Több ideig sok szép fiatait tudományra tanított,
Dolgairól szólhat Rába . . . . Továbbra mehetsz!»

9-én már Napoleon és Ludovika eljegyeztetését ünnepelte áradozó magyar és latin versekkel. Ezeket Czinke Ferencznek kell vala kiadnia az Új Magyar Holmiban. Március 16-án más dolgokat is küldött neki a végből; különösen az orodi káptalannak egy 1345-ben (in vigiliis omnium Sanctorum) kelt levelét, melyben Hodosi Vadkerti Tamásnak fia, Jób és Erdeuskereki Margit a pankotai apáturaságnak örökbevalótlást tett.

Május 22-én dr. Rósához 100 frtot küldött egyik munkájának Temesvárott való kinyomatására. Az orodi káptalan historiáját május 26-án vitte fel Pestre Vásárhelyi, ki által új könyveket is rendel meg: Hubay Miklós ódáit, Szabó Dávid Eneiséit, Virág Benedek újabb

könyveit stb. Meg is kapta Czinke Ferencz két munkájával s azon pasquillussal együtt, melyet Czinke ellen Horváth József Széplaki Vilhelm név alatt írt.

Június 24-én megkapta Temesvárról 206 példányban a Boros-Sebesben gr. Königsseg javára 1810. július 16—18-án tartandó beigtatás alkalmára írt deák, magyar és német verseit, melyekért utóbb 100 r. frt jutalmat kapott a gróféktól; Kultsárnak is küldött egy «nyaláb» írást és verseket stb., Szekér Joakim Alajostól pedig ajándéku fogadta Miskei és Ujvári bujdosásairól szóló könyvét.¹⁾

Szeptember 7-én arra kérte őt Virág Benedek, értsen vele egyet a magyar irodalom dolgaiban, mire való készségét alkæi versekben jelentette ki P. Nagy László.

A hónap vége felé beküldte Kultsárhoz Arad városának «biographiáját» Oród párthos fejedelemtől ab anno ante natum X-tum 105 és lehozta «leendő kiköltözésének idejéig». Reméli, hogy tavaszig meglesz vele. Október 17-én a Temesvárra ment Handler tisztartó által sürgette a csanádi püspököt az orodi prépostokról szóló kéziratának kiadására. Szerencsére a napló azt is tudomásunkra hozza, hogy Nagy Lászlóné evvel egyidejűleg 250 frt ára káposztát adott el, különben elég nyomasztóknak kellene tartanunk naplóírónk viszonyait. De épen ezen följegyzéseiből győződhetünk meg, hogy úri házat vitt.

«November 7-én Atzél Antal és Handler azt a hírt hozta Aradról, hogy nagy pasquillus jött a nemesség és a kormányozás ellen és az igazság elmellőzése felől, mely a szentháromság statuájára volt oláh nyelven függesztve. Ez a főhelyekre küldetett.»

Deczember 8-án gyűjtést indítottak megyeszerte a pesti játékszín és játszótársaság javára.

1811. január 7-én deák levél kíséretében egyenesen Maury bibor-nok-érseknek Párisba küldte azon epitaphiumot, «vagyis menyegzői szerzeményt, melyet nagy Bonaparte Napoleonnak felséges Ludovika ausztriai cs. kir. főherczegnével lett összeházasodására», még 1810-ben írt s Pestre Czinkehez és Kultsárhoz is elküldött, «várván érette leendő minervált!»

Január 12-én fogott az orodi dolgok szerkesztéséhez, leírván Arad városának históriáját.²⁾ Pár nap múlva rosszul érezvén magát, már koporsóverset is csinált, mely így hangzik :

¹⁾ E könyvet újabban a Századokban Beöthy Zsolt mint a második magyar Robinsont ismertette. Megjelenése után néhány hónappal, 1810. szept. 20. húnvt el Szekér Joakim.

²⁾ 1811. febr. 6. Aradon Pivodának és Matlekovicsnak adta át e munkája 18 ívét. «Igérték Minervált.»

«Hic iacet ille, canens alias dum vita manebat,
Nunc proprio merens funere, cantat olor!»

S kérte barátait, hogy ezt majd küldjék el Pestre, Kultsárnak, 23-án azonban Török Márton boros-sebesi báljában 112-ed magával már virradtig mulatott, jó kedvvel.

Ápril 11-én Maury érsekhez Párisba a pesti Steinbach Ferenczcel hat (magyar, latin, német, francia, rác és oláh) nyelvű verseket küldött Napoleon fia születésének ünneplésére. Húsvét napján újra neki buzdult műzsája s lantolt az Isten, király, palatinus, Napoleon herczeg stb. dicsőségére, — ezeket is elküldvén Párisba Maurynek s Pestre Millernek a nemzeti könyvtárba.

Annál rosszabbul esett neki, ki, saját szavai szerint, «az egész magyar világ nevenapjait szokta tisztelni, köszönteni, üdvözleni», hogy László napjára «sok jó, szives barátja közfil egy sem alázza meg magát hozzá.» «Ilyen a mostani, barátságtalan, okos világ!»

Július 26-án Virág Benedektől, barátjától Budáról Vitkovics, Kenderesy, Berzsényi Dániel verseit vette. Az épen akkor Boros-Jenőben járt Almásy Pál aradi főispán által felelt neki.

Júl. 31-én Vajai Vay László, Blumauer Aeneisének egyik travestálója, volt nála a verbunkosok hadnagyával, kiket ritka írásainak előmutatásával mulattatott.

Szept. 7-én Miller Jakabtól és Kazinczy Ferencztől kapott leveleket.

Okt. 17-én gróf Fekete Ferenczet kérte, nyomatná ki Horatius verseit «ezen ringy-rongy bankó-világban», a mi 2000 frtba kerflne.

«Hír vagyok a városban (Borosjenőben) — írja 1812 elején — hogy Nándori buttyini szolgabíró leszen, Barthos exactor, Veres Miklós actualis esküdt, Török Márton Szabadhelyre megyen. Hát Nagy Lászlónak annyi éjjeli, nappali közdolgaért mikor lesz csak quartélya is?! Mikor lesz igazság olyan, hogy az igaz dolgos bérét nyerje, — hogy egykor boldoguljon? Legyen az Istennek szent neve érette áldott! Ezzel is megelégszem, a mint vagyok, csak eszem, egészségem s becsületem legyen. Amen!»

1812. márcz. 6-án gr. Fekete Ferenczet felköszöntvén egészségének visszanyerése alkalmából, — kiadásra felajánlotta neki Horatius ódáinak magyar fordítását. Június 20-án viszont dr. Rósa által ismételtlen biztatta Ársits Sabbás aradvárosi kapitányt Orodváros ismertetésének kinyomatására.

Szalárdi Jákkó László a 10. számú (Stipsich) huszárezred főhadnagyának felszólítására azt válaszolta június végén, hogy ideje most nem lévén, csak kevés táboriget küldhet; Temesváron át Új-Pécsre mégis 26 versszakot küldött. S mikor július 6-án a borosjenei határt elverte a jég, ő ráadásul lugubris elégiát írván, Mæcenást keresett, ki azt pro memoria

kinyomassa. Aug. 14-én önköltségén akarta kiadni a gr. Almásy Ignác-nak a temesi grófságba való beigtatására írt deák és magyar verseit, melyeket e végből dr. Rósa-hoz küldött Aradra. A kinyomatás költségeit különben maga Almásy fedezte, nagy örömmel olvasván a vers végén a temesi grófok s főispánok névsorát s az Almásyak származását. Az aug. 24-én elhunyt Edelspacher Zsigmond aradi alispán halálára írt s kinyomatott verseit pedig azzal hálálták meg a boldogultnak fiai, Mátyás és Zsigmond, hogy ujdonatújk kék ruhát csináltattak számára.

Okt. 12-én a mokrai hegyen Lakatos Elek jegyzőnél vígan szüretelvéen, találkozott Tessedik Sámuel szarvasi pappal, a híres gazdasági íróval is, kinek azonnal bemutatta az aradmegyei szállófajokról tett jegyzékét, melyben 57-féle szállónak és fűrtnek magyar és latin elnevezését adta; pl. a mokrai hegyről a formin, dinka, hárslevelű stb. elnevezését, melyről azután hosszasabban társalogtak.

Október 30-án ezen verseket írta a Kőszegen elhunyt Rajnis Józsefre:

«Kőszegi Rajnissal, Helikon kalaúza, sisakkal,
Mentegetett írás, gyászba borítani eredt:
Sír magyarul fejtett Virgil majorossa s juhásza;
Sír, de minek? — Földről nemde az égbe jutott?!»

1813-ban márcz. 27-én kapta Helmeozy Mihály, Trattner Mátyás pesti könyvnyomtatós és Kazinczy Ferencz levelét, melyben reabízzák, hűgy Bárótsi Sándor ezredes minden munkáit előfizetések útján terjeszse. A 12 felhívás közül egyet-egyet adott Kováts főszolgabírónak, hogy az aradi méltóságok közt terjeszse, továbbá Atzél, gr. Königsegg, Korneli, Vásárhelyi, Slaughta és Nándory uraknak. Ápril 4-én Győrffy őrnagyhoz is küldött 3 ilyen ívet.

Június közepén Aradra gr. Wenckheimnak, Szent-Annára gr. Fekete Ferencznek írt Báróczy dolgában s elkérte tőlük osaládjuk származásrendét. Gróf Fekete Ferenczhez pedig az atyja, György országbíró képe alá szánt következő verseket írta:

«Itt Fekete Györgyöt lássad, Jánosnak az atyját,
A ki Ferencz grófnak bölcs, jeles ősa vala;
Ezt főispánnak mi-megyénk tisztelte; az ország
Bírájának. Az ő képe mutatja eszt.»

A vármegye múlt századbeli híres főispánja s ujjáalkotója, gr. Grassalkovits Antal képe alá viszont ezeket írta:

«Múlt század közepén élt régi Grasalkovits Antalt,
Mint főispánját, így ecsetezte megyénk.»

Almásy Pál mostani főispán képe alá ezeket szánta:

«Itt főispánunk! Lovagok fő mestere képét
És Almásy nemű Pált ide festve tekintad.»

Július 15-én, midőn Almásy képét valóban elhelyezték a megyeházban, ily «alagyas verssel» toldotta meg előbbi mondókáját:

«Itten ajándékban képét küldötte megénknék
Főispán-nagyurunk, termete külje szerént;
Ámde belül ragyogó hív szívét érdemes, éltét —
Nincs, ki leírja kecsét, nincs, ki leírja becsét!»

Aznap küldte volt fel Pestre a Báróczy munkáira előfizetésűl begyűlt 50 frtot is; gr. Fekete, Hofbauer Ferencz ügyvéd, Kis József ügyvéd, Dezső Zsigmond szolgabíró és Hidas Sándor gyógyszerész voltak a megrendelők. Virág Thaliáját is meghozatta.

Midőn július 27-én Arad vármegye a nemzeti fölkelők törvényes 48 száma mellé még 102-öt ajánlott meg, az insurrectio serkentésére e verseket írta:

Árpád őstünk maradéki,
Fegyverre kelt magyarok!
Szittyavérség ivadéki,
Jeles férfik, védkarok,
Harczra szólít hazánk java —
Ez a király s ország szava.

Puskát, kardot a kezedbe
Nyújtat honi törvényünk;
Dicső híred vedd eszedbe, —
Győzéshez von reményünk,
Isten védi a híveket
És vezérli kész szívöket!

Katona volt régi atyád
Napkeleten, nyugaton;
A hadak közt nevelt anyád,
A míg élt volt Karaton.

Meg nem gátolt, föld, sem tenger,
Általhozott mert Balamber.

Hajdan perzsa Dariusnak
Mégfutamtád táboraat,
China, görög és Czirusnak
Feldúlattad bútorát,
Sok nemzetet Czikladesig
Meghódítál a Gádesig.

A Hunyady, Hollósy név
Török fiát altatta,
Midőn őket belgrádi rév
Közelíttni hallotta.

A Nádasdy és Battyányi
Győzte volt ég adományi!

Rajta tehát hazánk vére!
Ellenségünk megoszlasd — — stb.

Július 31-én Sofronyára, hol Vörös Ignác házában nagy társaság gyűlt össze, Schlachta által, ki maga is buzgón pártolta a magyar iródsálmát, ez epigrammot küldötte:

«Béke szerez harczot, — had után jön béke gyümölcse:
Had békére derül, béke hadakba merül.»

Deczember 11-én, midőn a lipcsei csata örömére Aradmegye Te Deumot tartatott, «de a negédes aradi polgárok nem paradéroztak», Nagy László e verseket küldte Kultsárhoz:

«Szűz vala Europe, míglen Krétába nem úszott,
 A bika megcsalván, hozta veszélyre fejt;
 Terheitől válván, jármát Európa lerázta,
 Elragadása után tartja örökre nevét.
 Így, húsz esztendőt töltvén Európa csatákban,
 Lipcse körül a francz elnyomatatva le lőtt.
 Osztrai ház, az orosz, burkus fejedelmi leverték
 Elleneit, — híres tettök örökre marad!» stb.

Az 1814. év beköszöntéséét szokás szerint versekkel üdvözölte,
 február elején pedig heroicum carment írt, mely így kezdődik :

«Non satis est homines lethali morte peremptos
 Undique naturæ stimulis ad Tartara ferri?

e névtelenül küldte el Kovács alispánnak s több más aradinak.

Február 24-én Kovács János alispán azon tudósítással örvendez-
 tette meg, hogy Orod városa nevezetéről írt könyvét kinyomatja s hogy
 más munkájának kiadásában is eszköz lesz. Művét az aradi tanácsnak
 ajánlva, Orodját a gróf Gyulai Ignácrról írt versekkel együtt Nagy
 László márcz. 24-én küldte el az alispánhoz. «Tudom, ki lesz adattatva!»
 teszi hozzá bizalommal.

Márcz. 25-én «híres tudós Aranka György, erdélyi k. tábla assesso-
 rától» kapott két könyvet. 26-án vette Pattonyi Taddé levelét Napoleon-
 ról. «Most másképpen írt, mint azelőtt róla énekelt.» Deák versekben
 felelt, melyeket felesége vitt be Aradra, az alispánnak szóló levéllel
 együtt. 28-án ő-maga is írt verset Napoleonról s azt is beküldte Aradra.
 Így hangzik :

Viderat Oceano se cingi Corsica magno,
 Atque suum fluctu percutiente latus, —
 Nunc, ait, en fratris si vexas Jupiter undis?!
 Ipsa teram gnato Napoleone solum:
 Aut subiget pelago terras, aut merserit orbem
 Fluctibus — ac in aquas prouet ipse suas —
 Sic quem fata iubent facto periisse nefando,
 Quas aliis fecit, sentiet ille vices» stb.

Lassankint 120 ívre terjedő kötetet írt össze a franczia háború
 hatása alatt keletkezett verseiből s azokat, melyekben az 1812—13. és
 1814. évi háborúkat dicsőítette, Gallias czímen leíratva, elküldte és fel-
 ajánlta Schwarzenberg Károly herczegnek, a haditanács elnökének.
 «Talán kinyomatja» reménykedék július 15-én. Ő magának kellett azon-
 ban kinyomatnia azon deák verseket, melyeket Schwarzenberg herczeg-
 nek a temesmegyei Blumenthalba szept. 12—14. és Metternich herczeg-
 nek a daruvári uradalomba szept. 17—19. történt beigtatására készített.
 Elegiáit Kultsárhoz is elküldte Pestre, Virág Benedeket és Czinke Fe-
 renczet pedig még aug. 13-án magyar versekkel kereste föl.

Október végén személyesen találkozott a híres báró Simonyi huszárezredessel, kit azonnal latin és magyar versekkel üdvözölt.

«Nem közbeszéddel kelletik énekem
Hangját zengenem, mázsai ángyaim,
Midőn magyar hőst, leventét,
Ritka vitézt, — Simonyit dalólok!»

«Ez az úr az — úgymond —, a ki az orosz, burkus fejedelmeket a francia háborúban 1814 elején kiszabadította, a ki hét rendbéli keresztet, czímsert hord, a ki engemet is meglátogatott, a kinél az utolsó háborúban vitézebb katona az egész Európában nem találtatott. 42 esztendő. Éljen!» Tetteiről bőven zenghetett a Galliásban, melyről Bécsből Bogdanovics Dávidtól deczember végén azon érdekes tudósítást kapta, hogy könyvét Schwarzenberg és Metternich hercegek kinyomatták, illetőleg kinyomatására készeknek nyilatkoztak.

Hasonló levéllel örvendeztette meg 1815 januárjában Kovács János másodalispán is, ki azzal biztatta, hogy Arsits Sebő és Póka János a város nevében már közelebb kinyomatják Váradon Orod leírását. 1815. márcz. 19-én csakugyan Aradra érkezett egy Lengyel nevű pap az Orod első kinyomatott ívével, melynek javításával a kiadók megbízták. A munkát Váradon Tichynél 800 példányban 359 frttal nyomatják. Ápril 6-án írt Tichynek, hogy tegye föl könyve végére azon versét, melyet a vármegye új háza *) alapkövének május elsején való letételére írt, s mely így hangzik:

«A mikor írtak ezernyolczszáz tizenötbe, az első
Májuskor, leterült a megyeháza köve.»

Ápril 17-én pedig e verseket javasolta bevésni az alapkőbe:

PRAETORIA COMITATVS
ARAD
LAPIS ANGLARIS
HIC EST.

Magyarúl:

ARAD VÁRMEGYE HÁZÁNAK
ALSÓ ALAPKÖVE
LETERVLT
KÉNCs!

*) E ház építéséhez másfél millió téglá és 11,000 napszám olykép volt előirányozva, hogy félévig minden járásból megfelelő munkaerő dolgozzék benn Aradon.

Azon napokban kapta, az általa hűn szeretett Kovács alispán útján, azon birálatot is, melyet Horvát István Schwandtner statisztikai könyvére írt. Észrevételeit ő is elmondotta.

Május 1-én Aradvármegye dicsérve jegyezte föl jegyzőkönyvébe, hogy P. Nagy László Orod című könyve megjelent; egy példányt a levéltárba tettek belőle, magát a szerzőt pedig megéljenezték. Május 8—10. írásait rendbeszedvén, Pestre, Bécsbe, Váradra és Gyulára 800 példányban nyomott s rézmetszettel ellátott Orodjából 200 példányt küldözött szét barátainak, a többi Arad város hatóságánál, a városházán maradt. «Nekem a sok dicséret, de kevés haszon adatott — úgymond. — Pedig még ilyen kis könyvet sem látott Arad!» Biharból kapta az első üdvözlét. Esküdttársa, Kovács Imre tisztelettel szolt könyveoskéjéről s barátságát ajánlotta. Mikor június 3-án megkapta a megyének 542. számú végzését, önérzettel jegyezte föl naplójába: «Még a ki t. ns. Aradvármegyében eredeti könyvet írt volna, — csak én vagyok. Ez az én 13-ik nyomtatásban kijött könyvem, más száz és több apró versezeteiken kívül. Hála legyen az Istennek!»

A hónap vége azonban panaszszal végződött. Verseket küldvén ugyanis Pestre Almásy Pál főispánnak s a névnapját Borosjenőben Atzél Istvánnál ülő Kőszegi László csanádi püspöknek, kifakad, hogy «elégen dicsérték a verseket, de senki sem ajándékozott érettek semmit is. Én érzem s tudom is, hogy jó, szép versek azok, de soványan fogadtattak ezen éhelhaló, fősvény, nyalka, büszke, hányiveti világban!»

Csakhamar elvesztette egyik jötevőjét, Atzél István v. b. t. tanácsost is, ki Borosjenőben 1815. jul. 2-án elhunyván, temetésére írt verseit 500 példányban osztatták szét fiai. Almásy Pál főispán is megdicsérte a nevenapjára írt versekért. «De ezen ruha — méltatlanokodék a haragos poéta — könnyen vétetik a nagy urak szájából; jobb volna, hallgatna és segítene et faceret amicos ex Mamona iniquitatis! Engemet a pusztá dicséret nem segít, — non gloria tangit inanis!» Pár nap múlva azonban már ismét csak ingyen búslakodott Stanislovits György aradi alispánnak júl. 13-án történt halálán, kinek temetésén latin és magyar verseket osztatott szét. «Nem hamar-lészen ily derék vicispán!» sohajtott fel naplójában.

De ha őt nem pártolták, mint tőle telt, pártolta ő maga az irodalmat. Július 29-én pl. Hübner könyveit tíz példányban rendelte meg Trattnernél, összesen 150 frt. értékben. S augusztus első napjaiban, ha beteg is, verseket írt a francia háborúról Gallias című könyvébe. Aug. 16-án is versekben bucsúzott el aradi barátjától, Pattonyi Taddétól, ki Szegedre ment guardiánnak. Galliását szeptember közepén dr. Rósa által küldötte föl Pestre, Trattnerhez, kinyomatás végett. Szeptember 28-án viszont Vásárhelyi által izent s ezzel egyidőben küldte föl versét

a nádor lakodalmára (október. 2.), melyre Arad vármegye is fényes küldöttséget indított útnak. A magyar vers így szól:

«Mit keresed másutt a feltűnt csillagi fénylést?

Itt van: Hermínánk fénye Budára hatott!

Igy az előbbi torony, Gellért tetejére kiléphetsz,

Mert szép Hermínánk csillaga várta Budán.

Éljenek! A magyarok várnak jót ilyen Abától, —

Nádori ispánnet tiszteli ezzel Arad!»

De magát a szerzőt is megtisztelte Arad. A város ugyanis 1815. nov. 30-án értesítette, hogy Orodjáért 400 frtot szavazott meg neki, a mi nemcsak viszonylag, de valóban is jelentékeny tiszteletdíj volt.

December 12-én Porubszky János agrisi esküdtet arra kérte, magyar és latin verseit vinné Mácsára Csernovics Jánoshoz és kérje fel őt azok kinyomatására.

1816. január 11-én kapta Trattner Tamás János levelét, mely szerint az 1812—1814. évi francia háborúról írt hőskölteményét, a Galliást, ez év márcziusáig kinyomatja s tiszteletdíj fejében neki 100 példányt küld.

Februárban német nyelvre fordította Orodját s most annak kérését kiadót. Farsang végén pedig azon töprengett, ki fogja-e nyomatni hozzá írt ódáját Mácsai Csernovics Pál, kit Schweiger Antal szintén latin ódával köszöntött fel. A megtisztelt kir. tanácsos ki is nyomatta s ápril 1-én el is küldte neki Xenium című verseit, az ajándékról azonban megfeledezett.

Ápril 27-én Aradon már kézhez vette Gallias-a 57 példányát dr. Rósától, ki gyakran megfordult Pesten s eféle megbízatásokban mindig szívesen járt el. «Ez 14. könyvem — írja Nagy László —; tudom, most sem lesz senki, ki azt tudhatná becsülni Kovácson és Rósán kívül.» Méltán örvendhetett tehát, hogy Kovács Jánost, erős küzdelem után, május 13-án csakugyan első alispánná választották az aradiak. A választás többi része azonban, úgy látszik, leplezetlen nyilvánulása volt a nepotismusnak. Gróf Rhédey Lajos, királyi biztos, kit Nagy László május 23. és 24-én Pankotára kísért, utálatos scénának, korosmába való betyárok és zsíványok cselekedetének nevezte azt s fölhívta Perecsenyit, hogy írja le versekben a gyűlés menetelét — s ő az egészet kinyomatja.

Szeptember 8-án Szűz Mária dicsőségére történelmi életrajzokat kezdett írni nevezetes magyar nőkről, e czímen: «Heroineis, azaz a nevezetes fejjérnépek szép neméből magokat tetteikkel különböztető asszony-embereknek élettárja.» Ugyanez nap Mária Radnán, e híres és általa gyakran fölkeresett búcsújáróhelyen ájtatoskodott a buzgón katolikusként író és — mint minden évben többször — az oltári szentséget is magához vette.

Szept. 25-én felezőlították Pestről, hogy «a Magyar Gyűjtemény nevű naplóíráshoz, vagy korbéli — jelenidő — íráshoz» ő is álljon be társnak. 27-én ki is jelentette erre való készségét s azután mindhalálíig buzgón munkálkodott a Tudományos Gyűjteményben.

Október 2-án Kovács alispánhoz Aradra magyar és latin verseket küldött, hogy azokat juttassa Ferdinánd főherczeg főhadparancsnok kezei közé október 8-ára, midőn a karok és rendek őt megköszöntik s tiszteletére Aradon bált adnak. A hasatért könnyű lovasok zászlajára pedig ezen verseket szánta:

«ISTA FERVNT VELITES EXPVLIS NOXIA GALLIS,
ARADIAE IN VALVIS SIGNA REFIXA MEGAE.»

Az 1815. évet jelentő eme chronosticonnak kivarrása Török Mártonnének, vagy Rósánének jutott feladatúl. — Kovács a főherczegnek okt. 8-án az aradi várban, hol 870 frt költséggel fényes ebédet adtak tiszteletére a rendek, csakugyan benyújtotta Lithografonját s deák és magyar verseit. Este gr. Wenckheim József rendezett fényes bált s innen Váradra ment a főherczeg.

Szeptember végén készült el 51 híres magyar nő életrajzával 15 íven, melyet Trattnernél készült kinyomatni. A Magyar (Tudományos) Gyűjteményt is ekkor kereste fel először írásaiival. Hat ívnyi küldeményének tartalma: 1. Turkolji Samu levele; 2. Károlyi levele; 3. Rácz Pero ítéltetése; 4. Az orodi káptalan híres levele 1438-ból; 5. Hóra és Kloska zenebonájának leírása; 6. József Nádor kiáltványa 1809-ből; 7. Ferdinánd főherczegről magyar óda és chronosticon. Minde kéziratokat azonban csak november 3-án, Kosztkleba nevű aradi kereskedő által küldte föl Trattnerhez. November közepén befejezte Heroineisének II. részét is «neve halhatatlanságának, az Isten dicséretére, a maradéknak» szánva s azt nov. 24-én Slachta Gergely megyei számvéví vitte föl Pestre. Deczember 1—5. napjaiban már ismét elkészített egy 11 ívnyi könyvet a hazaazeretetről s értekezést az aradi járásokban levő falvak neveiről, továbbá az oláhokról, s ez írásait dr. Rósa által juttatta el Trattnerhez.

1817. január 3—5-én megírta a magyar politia elveit, mely «egy a maga nemében» s azért azt szintén kiadni készült. Január 29-étől fogva ismét új könyvön dolgozott, mely a vármegye tiszteinek kötelességét foglalja magában; s február 19-én már be is küldte Aradon át Pestre, kinyomatás végett. «Ez már 24-ik könyvem — kiált fel — mégis csak esküdvt vagyok! Itt az új szolgabírák, esküdtek leczkéket olvashatnak, — bár kinyomtatattná valaki!»

*) Cziméül utóbb ezt adta: Jegyzések a t. ns. Vármegyékbeli teljesítő hivatalokról.

Azonban mások példáján is láthatta, mily kevésbé kapósak még nálunk az irodalom termékei. Február elején például a «Magyar Gyűjtemény»-ről szóló 24 jelentést osztott szét a megyében. «De hiába! — úgymond. — Egy szép leányt inkább olvasnak, mint okos könyvet, — kevés nálunk az olvasó!» Ő maga inkább csak értekezésekkel pártolhatta a folyóiratot; s küldött is többet, mint a mennyinek Trattner, illetőleg Thaisz hasznát vehette. Ide küldötte be pl. Lucius után a hazaszeretetről írt 19 ívét, vagy 20 íven az imént befejezett magyar politiat s 18 íven a megyei tisztségekről írt értekezését. Más 17 ívre terjedtek az oláhokról s némely régi levelekről szóló czikkei, ítélete a bírálatról s a magyar cultura védelme, — eposója Solymos, Dézna és Világos várairól, alagyái, hőslevelei (melyeket, ő maga, szép munkáknak tartott), az aradi tudósok életrajzai, az aradvármegyei várak ismertetése, Atelkuzu, gazdasági tapasztalások, örmények, zsidók és cigányok s az oláh nyelvről című dolgozatai és Ferencz király névnapjára készített verse.

Márcz. 4. ment be Aradra dr. Rósához 24-ik munkája (Értekezés az oláh nemzetről), melyet egy urasági legény vitt el Pestre, Trattnerhez.

Csak márcz. 8-án értesült barátjának, Pattonyi Taddé szegedi minorita guardiánnak, élete 63. évében, január 17-én történt haláláról. Ezt írta emlékére:

«Pattonyi Taddénak hittak szerzetbe' nevemről;
Én, ki egész elmém a tudományra vetém,
Éltem Aranykertből*) vévén, folytattam ezüstös
Sorsom habja között; sírba temet le Szeged.»

Június 24-én már ismét arra sürgeti Vásárhelyi Jánost és dr. Rósa Józsefet, hogy nyomassák ki Propempticon című verseit, melyeket magyarul és latinul azon alkalomból írt, hogy József nádor földbirtokos lett Aradmegyében. Úgy dicsőítette bennök Kis-Jenő és Zerind új földesurát, mint kinek ereiben Árpád vére csörgedez. Más verseket is írt báró Forray János születésére s befejezett egy Solymos, Dézna és Világos várakról jambusokban írt eposcát, melyet Katona Péter fuvarossal küldött Pestre, Trattnerhez, kinyomatás végett. Július 20-án már teljesen ki volt szedve Heroineis című munkája s ebből Kovács Juszti 22 példányt le is küldött Aradra. Ő maga újabb cikkeket szedett össze a Tud. Gyűjtemény számára az aradi tudósokról s az Atelkuzuról, vagyis Attila közéről, lesve sikeröket.

Augusztus 8-án Ráczy György volt ügyvéd és nagyszentmiklósi assessor, a Nagy-Kanut s több más könyv szerzője, látogatta őt meg. 16-án Aradon Heroineiséből húsz példányt osztogatott szét barátai közt,

*) A Csallóközből.

egyedül pedig éljenzések közt helyezte el a megyei levéltárba. Ez volt ott immár 21. munkája. «Talán irigységet is tett.» Könyvét aug. 19-én bemutatta gróf Gyulay Ignác horvát bánnak is, ki aznap Zarádon 24 vendéget látott magánál szívesen. A nádor tiszteletére írt verseit is kinyomatták barátai.

Október utolsó napjaiban Pestre 3 ívnyi értekezést küldött az aradi szüretelésről s ehhez csatolta dr. Rósának a Galliásról és Heroineisről írt bírálatát. Trattnerrel kapott négy levelének tartalmát nem említi. November végén pedig már készen állt «Orodi vagyis Öthalmi tor» című comœdiája, nyolcz íven, melynek Himfy modorában készített 200 dalát 6 maga látta el hangjegyekkel.

Az évet előfizetők fogdosásával fejezte be. 12 prænumeránst gyűjtött pro sylloge decretorum s 13-at a Tudományos Gyűjteménynek.

1818. január 23-án egy és ugyanazon napon halt meg Mosóczi Institoris György aradi táblabíró és Holdmézesi Kornéli József; mindkettőről deák verseket nyomtatott ki, febr. 12-én pedig oratiót szerkesztett Ferencz király születésnapjára. Ugyancsak február első napjaiban a végből küldte be Aradra dr. Rósához Tibullus verseinek fordítását, hogy az annak kinyomtatására szükséges 400 frtot Tököly Pétertől igyekezék megszerezni. Hozzá küldte az örményekről, zsidókról és cigányokról írt Apológiáját is, melyet a Tud. Gyűjteményhez kell vala juttatnia.

Ápril első napjaiban a Borosjenő mellett levő Balukánban Érsek-Apáti romjait kutatta, meg lévén győződve egy 1426. évi levél alapján, hogy ott sok kincset kell találnia. Ezt oly biztosra vette, hogy a kincs harmadrészének ügyében a kir. fiscusnak és Platthy kamarai praefectusnak is írt.

Aradon június közepén egy hetet töltvén, megnézte ott a magyar komédiát is. 1818. június 16-án adták Mátyás király választását, majd Hamletet, Batori Máriát, a Tolvajokat (Schillertől) s magától Perecsényitől az Öthalmi tort Orodon, miről Kulcsár lapját is tudósította.

Június végén értesült róla, hogy Rósa csakugyan szerzett Mæcenást Tibullusának, mert Szalbek Jakab aradi szolgabíró vállalkozott, hogy azt Bécsben 400 frt költséggel kinyomassa. Tököly cserbenhagyta őt.

Augusztus 15-én meglátogatta a lippai savanyúvizes kutat, melyet Csupor József szolgabíró fedezett föl s helyezett jó karba. Vizét megízlelvén, oly jónak találta, hogy azután deák és magyar versekben dicsőítette, melyek Temesvárott nyomtatásban is megjelentek. Szeptember 17-én viszont gróf Rhédeynek Sofronyán 19 személyre adott ebédét énekelte meg.

Aug. 21-én Pestre ismét egy tervezetet küldött kinyomtatás végett latin s magyar nyelven a lopás és rablás kiirtása vagy zabolázása módjáról. Faciant meliora potentes.

Október elsején az Almásy Pál főispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen végre megtörtént, mire oly régóta vágyott, hogy t. i. közfelkiáltással szolgabíróvá választották s azonnal föl is eskették. Örömeben mindjárt meg is verselte Putnik József pakrácsi püspököt, az aradi püspökség adminisztrátorát, gr. Fekete Ferenczet és a főispánt, miről ezúttal Rózsa értesítette Kultsár lapját. Vigan folyt a szüret is. Kevés, de igen jó bor termett Arad-hegyalján. Okt. 12—14-én magyar komédia is volt az Ürihegyen, Magyarádon. Kilényi és Láng igazgatása alatt 21 személy játszott. Az előadott darabok közül megemlíti a következőket: Szent István, Bánom, hogy megházasodtam, A szerelem gyermeke. Október 15-én, mikor a megye Gyorokon tartotta partialis gyűlését, ott, a már többször említett Arsits házában tartottak magyar komédiát s Perecsényi dicséri játékokat. A színészek 21-éig maradtak Gyorokon s onnan Szegedre távoztak.

November 15-én kapta meg Tibullusa első 4 ívét; ő-maga 350 példányra számított belőle. Az egész munkát, melyet Szalbek szolgabíró adott ki, december elsején hosta el Pestről barátja, Slachta. Viszon a Helyesírásról szóló kéziratát Csupor József temesi szolgabírónak ajánlotta fel kiadásra. Ügyében itt is dr. Rózsa járt el.

1819 első napján 36 üdvözlő verset küldözött szét, Schirmer János aradi polgárt pedig magyar, német és latin versekben köszöntötte fel azon alkalmából, hogy arany-éremkeresztet kapott. Kissé korán járt vele, mert Kovács alispán Schirmernek csak febr. 14-én adta át a keresztet.

Ez évben ismét több könyvet adott ki. Így Ovidius Amorum Libriét, melynek költségeire pártfogója, Vásárhelyi 150 frtot ajándékozott s melyet ő ugyanannyival pótolta, október végére már ki is nyomatta Trattner. Pár nap múlva jelent meg «Vélekedés a szittya-hunnus-magyar nemzet eredetéről, nyelvéről, szokásairól» ozímű füzete, melynek kiadói Atzél Antal, József és Sándor voltak, — de ő is megtoldta 60 frttal. Ez volt 27. nyomtatott könyve.

December elején Slachta által Pestre a Tud. Gyűjteményhez felküldte Solymosi Lászlónak 1720-ból való protectionalisát s külön értekezésben írta le Atzél József párisi útját.

Verseket nyomtatott ki abból az alkalomból is, hogy decemberben Almásy Pál senioratussá alakította át iratosi és szentpáli birtokait, aradi házát s ménesi szőlőjét. Magyar dalt nyomtatott ki akkor is, mikor Prozits Zakariás táblabíróságot nyert. «Mindezekért — úgymond — egy fillért sem kaptam; pedig a tudományt sem szedik a levegőből. Honorariumot vagy minervált én is méltán érdemelve vártam!»

Utolsó bejegyzései az 1820. év elejéről valók s ezeket egész terjedelmökben közlöm.

„Már ezen könyvemet — úgymond — bezárom. Vegye hasznát és olvassa unokám, László és Nagy Ferencz, Nagy István öcsém. Vajha a könyven kívül és bibliothekámon felül, mely 500 darab könyvekből áll, nekik más hagyhattam volna! De ez is elég egy szegény legénytől. Isten éltesse őket — és nekik hagyván könyvtáramat, kivált 28 darab saját nyomtatott könyvemet, sokáig a senior familiæ, vel magis eruditus, qui fuerit, — fenntartsák. Amen! Hæc est mea ultima voluntas.»

Ezzel, az 1919. számmal végződik a tulajdonképeni napló, melyhez pótlólag még néhány gazdasági jegyzet s egy, az aradvármegyei tisztikarról írt halottas vers járúl. Még életökben megcsinálta epitaphiumaikat. Önmagáról két sort írt.

A „Tudományos Gyűjtemény”, melybe kezdettől fogva oly buzgó munkálkodott, e két sornál csak egygyel szánt többet emlékezetének és szárazon, szeretetlenül jelentette, hogy P. Nagy László életének 56. évében, 1827. június elején elhunyt. De talán a kötelesség egy nemét teljesítette a Philologiai Közlöny, ha, eredeti naplójegyzetek nyomán, szárazon ugyan, de szeretettel szólt erről a férfiről, ki századunk elején egyik leglelkesebb fordítója volt a klasszikusoknak s egyik legbuzgóbb követője a klasszikai mintáknak.

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

RÉSZLET A „WALTÁRIUS-BÓL.”*)

Walter menekülése.

Midőn az ünnepélyre érkezett a nap,
A terem és az udvar, pompában usztanak;
A hős a fény- s a diszszel sohsem volt ily pazar,
Minden utat szőnyeg és sok illatos virág takar.

Bársonnyal volt bevonva minden terem fala,
A bibortól s selyemtől a trón ragyog vala.
Attila most belépett és Helka is vele,
Sok hős vitéz utánna, hamar lett a terem tele.

Ott bent, több száz asztalnál dúsan terítve volt,
A tálak nagy terhétől az asztal meghajolt;
A szolgálak nagy csoportja gyorsan sűrű forog
Hiány italban sincsen, ott álltak jobbnál jobb borok.

*) A középkori német költészetnek e remek alkotását behatóan tárgyalja Heinrich Gusztáv, *Ném. Irod. Tört.* I. 113—123. l.

Fénylett az asztalon a sok szép arany kehely:
Egy szebb pohárt az ivó is vígabbán emel, —
Ívásra csábított itt a bor és a pohár,
Hős Walter is kínált még, nem állt hát ellen senki már.

Lehordták most az asztalt, mindenki jóllakott,
De haj! sok hős torok még keményen szomjazott;
A nők eltávoznak, mint volt az ő szokás,
S ekkor kezdőde még csak, a dáridó s a nagy ivás.

Egy óriás kancsót most hős Walter felveszen,
Dicső csaták valának rávésve ékesen;
Aranyból volt a kancsó, sok bor fért ám bele!
Arany borral tölté azt a hős Walter színig tele:

«Vitéz nagy őseinknél az a szokás honolt,
Ki ezt ki nem űrté, az hitvány gyáva volt;
Tulszárnyalád királyom te dicső ősidet,
Igyál, és gyáva czenk az, ki itt közöttünk nem követ.»

Nevettek mind a hősök. Nem ijedt meg Etel
Az óriás kancsótól, vígan fogadta el
És ajkához emelte, két kézzel fogta bár,
Egyet húzott belőle, s üres lett már is a pohár.

«Kövessétek példámat» — mond, s a hősökre néz:
A kancsó könnyű lett, — a királyi fő nehéz. . . .
Sok hordót csapra ütnek a gyors pohárnokok,
Ott nem maradt ez estén egyetlen egy száraz torok.

Sok hős kidült, ki máskor megállt vészes csatán,
Végig zugott a lárma a fényes palotán,
Ez énekelt, az ugrált, egy bús, másik derült,
Józan kevés volt, sok már édes álomba szenderült.

Igy ittak ott tovább is. Midőn az éj beállt,
Hős Walter az ivók közt józant alig talált,
S azok is addig ittak, a mig mindannyian
A földön leut heverték, álomba dőlve, ittasan.

A nagy terembe már csak magában Walter áll
Ébren, s körültekint a sok gyertya lánginál,
S ha most égő fáklyával a házat gyújtja fel,
A nagy hősök közül nem menekszik onnan egy sem el.

Walter most az udvarban Hildához indula,
S amint azt megbeszélték, minden készen vala,
Az istálóból aztán lovát előhozá,
Rég hű bajtársa volt az, most gyorsan felkantározá.

Nyerítve állt a ló ott, mint harczy mén szokott,
 Fejét büszkén emelte, szájából hányt habot;
 A két nehéz szekrényt is a hős reá raká,
 S lovának kantárszárát a szép Hildának átadá.

Aztán ő is sietve ott felfegyverkezik,
 Hatalmas egy pánczél az, a melybe öltözik,
 Arany vérttel lábszárát szintén körül vevé,
 Piros tollu sisakját még a fejére feltevé.

Két kardot is kötött fel, mint volt az hún szokás:
 Egyik jobb oldalán volt, baloldalán a más;
 Két élű volt a hún kard, s akit talált vele,
 Nem szállt az sikra többet, gyógyíthatlan volt a sebe.

Lándzsát és pajzsot is vett kezébe a lovag,
 És így felfegyverkezve utnak indultanak.
 Kantárszárán vezette szép Hilda jó lovát,
 És a gyűlölt országot így bátor szívvvel elhagyák.

A két halászvesszőt is Hildának adta át,
 Így terhelé meg Walter bájos menyasszonyát:
 Elég volt ám a hősnek nehéz fegyverzete,
 Hunok földjén a harczra készülve kellett lennie.

Sietve léptek, míg csak az éj tartott vala,
 De már amint felvirradt a napnak hajnala,
 Az erdőbe vonultak, elhagyván az utat,
 S oly sürűben pihentek, hová a napsugár se hat.

Szép Hildának keblében nagy volt a félelem,
 A madár röptétől is megijedt hirtelen,
 Ha lépteik alatt a száraz haraszt ropog,
 A legkisebbke zajra, a szíve félve feldobog.

Sok várost és sok falvat így elkerültének,
 Ott jártak hol lakatlan és vad a rengeteg.
 Hol nincsen út, sem ösvény, hegy, völgy és bérozen át,
 Vivé a forró honvágy a hőst és szép menyasszonyát.

VENDE ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Ploetz Károly. Elemi francia nyelvtan. Reál-, kereskedelmi, valamint felső leányiskolák számára. — A szerző kizárólagos engedélyével magyarította *Salamín Leo*. — Második bővített és javított kiadás. Budapest, 1889. Lauffer, 251 l. Ára kötve 1 frt 50 kr.

Az idegen nyelvtanítás miseriáját mi sem világítja meg jobban, mint e fordítás. Csak az eddig megjelent segédkönyvek hasznavehetetlen volta és az újnak szerkesztésével járó temérdek nehézség bírhatta rá a gyakorlat emberét, hogy idegen nyelven, idegen ajkúak és idegen viszonyok számára írt grammatikával segítsen rajtunk. Alig is találhatnánk jobb alkalmat mind ama panasz elmondására, mely az iskoláinkban tanított modern nyelvek sikeres oktatása körül bennünk felmerültek. Elsorolhatnók az akadályokat, melyeket idő- meg helyviszonyok, megcsöknyösödött szokások, meg — tisztelet a kevés kivételnek — pártfogolt tankönyvek a francia tanítás elé gördítenek. Rámutathatnánk a szomorú közönyre és ellenséges indulatra, mely minden újítást csirájában fojt el. De elhallgatjuk mindezt, nehogy könyvismertetésből pädagogiai vezérczikk váljék. Beérjük annak kiemelésével, hogy új francia nyelvtant, mely csak egy arasznyival közelebb visz a javuláshoz, egy szemernyi jóval gyarapítja módszerünket, szívesen fogadunk mindnyájan és keresve keressük benne az okulást. Mindazáltal kétkedéssel vettük kezünkbe a Ploetz magyar fordítását. Kérdések támadtak bennünk már a czím olvasásánál. Lehet-e német nyelven írt francia nyelvtannak magyar iskoláinkban hasznát venni, ha magyarázatait meg német példamondatait egyszerűen lefordítjuk? És ha igen, jó választás volt-e Ploetz nyelvtana? Az utóbbira természetesen könnyebb volt a válasz. A Ploetz nyelvkönyveit régóta ismerik nálunk is. Némelyikét már több évvel ezelőtt fordították le magyarra, másikat néhány iskolánk eredetiben vette tankönyvei közé. Magántanításnál pedig széltiben találjuk gyermekek és felnőttek kezében. Németországban valóságos hatalom a «Ploetzismus» és a ki szomszédaink francia nyelvtanítása iránt csak némi érdeklődéssel viselkedik, el nem kerülheti e hatalom ismeretességét. Mi szerezte Ploetz tankönyveinek e nagy elterjedést és, hogy úgy mondjuk, népszerűséget? Első sorban ne feledjük, hogy az Ahn-Ollendorf módszerek virágzása korában jelentek meg és ezekkel összehasonlítva valóban nagy lépést tesznek előre: megszorítják a nyelvanyagot és így kerülnek az emlékező tehetség egyoldalú megterhelhetettségét; gyakorlataik nem olyan üresek, szellemtelenek s nem adnak tárgyat az élcslapok rajzolónak, sőt nagyrészt tartalmasságra törekednek és a latin nyelvkönyvek módjára a történelem meg földrajz köréből veszik a legtöbb

anyagot; szigorú grammatikai menetben haladnak, különös gonddal az anyanyelvre és a latin studium által nyújtott alapra; takarékosak a grammatizálásban és csak a legfontosabbat választják ki; egyaránt tanítják a köznapi és irodalmi nyelvet, nem hanyagolván el soha az egyiket a másikért; lehetőleg korán összefüggőbb textusokat is adnak és már az első év számára könnyebb olvasmányokat. Hozzá járult az a pædagogiai tapintat, melylyel Plöetz a tanulás minden fokára külön-külön szerkesztette nyelvtanait, sőt külön a gymnasziális és reális intézeteknek; nem állt meg a grammatika befejezésénél, hanem folytatta előbb nehezebb «gyakorló könyveivel», azután a betetőző «fordítási gyakorlatokkal», melyeket legvégül «társalgási kézi könyvével» és «irodalomtörténeti chrestomathiájával» olyan egészszé alkotott, mely már terjedelménél fogva is tiszteletre méltó munka volt és értékében igazán magasan fölötte állott minden elődének. Csak akkor kezdték Plöetzöt komolyan bírálni és fogyatkozásait keresni, midőn a Herbart-Ziller iskola hívei az idegen nyelvek tanításában az olvasmány fontosságát hirdették és a pusztán grammatizáló módszert meg a foszlányos fordításokat francziából és vissza czéltalannak bizonyították. Mostanában tehát azon fordul meg a kérdés, olvasmányból induljunk-e ki vagy a nyelvtani kategóriákból? A két módszer hívei között heves a harcz és talán még el sem érte tetőpontját. Jellemzésül felemlítjük, hogy legujabban mily különös két argumentum hangzik a vitában: az induktív módszer követői *kényelmesnek* nevezik a grammatizálást és ide-oda fordítgatást, a deduktív tanítás hívei pedig *emésztő, testet-lelket kimerítő* munkának híresztelik az olvasmányon való nyelvtanítást. Nem tartozik bírálatunk keretébe e vitában állást foglalni. Ha Salamin a franczia nyelv tanítását jobbnak tartja a grammatikai alapon, elfogadjuk módszerét és megengedjük, hogy ez az út is Rómába vezet. Helyeseljük tehát, hogy Plöetz nyelvtanát választja tankönyvül, mert mi sem igen ismerünk jobbat e nemben. Nem tartjuk ugyan kifogástalannak és több tekintetben szeretünk volna rajta változtatást és javítást, de e nélkül is belenyugodnánk.

Azonban egész mássá lesz a kérdés, mihelyt magyarra való fordításáról van szó. Fentebb kiemeltük, hogy e nyelvtan egyik jó oldala éppen a német nyelvre való folytonos tekintet, nem abban az értelemben, a mint Salamin előszavában rosszalja, hogy mindvégig hasonlíttatja a két nyelvet, hanem inkább a német kezdő tanuló szükségzeit tartva szem előtt, mikép vezeti be az idegen nyelv hang- és alaktani új világába, mikép válogatja meg számára a nyelvtani anyagot, mely sorban adja, mire nyújt több és mire kevesebb gyakorlatot, hogyan könnyíti meg munkáját az alaktanban előlegezett syntaktikus utasításokkal, mikép szerkeszti példáit a fordításra való tekintettel. Valóban a német tanuló csakhamar otthonosan érzi magát az ismeretlen tájékokon, lépten-

nyomon érezheti, hogy olyan ember vezeti, a ki ismeri gondolkodása módját, megsejti minden érzését, előre látja minden szükségét. Plöetznek legnagyobb ellensége sem tagadja meg tőle e kiváló tapintatosságot és az igazi németes szellemet, mely egész könyvén elterjed. Mivé lesz mindez a fordításban? Képzeltető-e, hogy magyar tanulónak megfeleljen éppen az a sorrend, az a magyarázat, az a példa, mely a németnek annyira illett? Nem bukkan-e majd minduntalan értelmetlen vagy legalább is fölöslegesnek látszó dolgokra és nem talál-e majd még többször hiányokat, melyeket csak az ő magyar nyelvtudata érez? Nem lesz-e nehéz számára, a mi németül könnyű volt és viszont? E kérdésekre a következőkben adjuk meg a választ, kimutatva azon hibákat vagy fogyatkozásokat, melyek a magyar fordításban tisztán azért találhatók, mert egyszerű *fordítás* és nem, a mint kellett volna, *átdolgozás*.

Első sorban említjük a grammatikai magyarázatok ferdeségeit, melyek a magyar szempont megfigyelésével elkerülhetők voltak: *Un nom* név, *une main* kéz és úgy következetesen a magyar «egy» nélkül; pedig helyesebb lett volna talán rámutatni amaz esetre, midőn a magyarban nem élünk a határozatlan névelővel. — A 4. lecke magyar példamondataiban a kihagyott «van» állítmány fordítása szintén külön utasításra szorul és több gyakorlatot kíván, mint a német tanulóval szemben. Hasonlókép az *on* határozatlan névmásnál, melyről a német tanár csak a megfelelő német szót tanítja, míg a magyarban négyféle alakot kell említeni s ezek között nem mindig könnyű a választás; magyar-francia nyelvtanban tehát külön, alapos tárgyalás szükséges. — A 7. leckétől fogva már sűrű, fontos eltérésekkel találkozunk a francia és a magyar szórend között, úgy hogy a szórendi szabályt nagyobb nyomatékkal kellene kifejteni, mint Plöetz tette, a ki különben az egész könyvön keresztül lehetőleg kerüli a szórendi nehézségeket és a hol szükséges, jegyzetekkel könnyíti a fordítást. Salamin e pontban túlságos könnyen vette a dolgot és mindent a tanárra bízott. — A 9. leckében, hol először fordulnak elő számnevek, okvetlenül elvártuk volna azt a megjegyzést, hogy a francziában a számnév után is többessel élünk, a németben ez természetesen fölösleges. — A magyar tanítás szempontjából talán legkülönösebb a *participe passé* korai bevezetése. A német tanuló természetesen igen könnyen bánik el vele; mert mihelyt tudja, hogy *j'ai* = ich habe és *lu* = gelesen, már megérti azt is, hogy *j'ai lu* a múlt idő alakja. De mit tegyen a mi növendékünk a *j'ai* = birook, van valamim és *lu* = olvasott (igenév) magyarázatokkal? Mit jelent neki ezek után *j'ai lu*? És Salamin egyetlen szóval sem igazítja útba, ezt is a tanárra bízta. Minek akkor általában nyelvtani fejtegetés? Nem volna elég, tisztán példamondatokat adni? — Hiányosnak találjuk a névragozás tárgyalását is. Plöetz teljesen eleget tesz, ha azt mondja: *de* bezeich-

net den Genitiv, à den Dativ; de a magyarul tanulónak elég világos-e, ha azt mondjuk: «*de* megfelel a Génitifnek e kérdésre honnan? kitől? midőn a magyarban -ből, -től, -ról ragok állanak.» Hogyan fordítja majd ezek után az ilyen mondatot: *la fleur du jardin*? Úgy-e hogy «a virág a kertből»? De hát ha birtokviszony? Hasonló a dativus magyarázata. Még jobban megzavarja a rákövetkező példa: *d'un père* atyáé és *à un père* atyának, hogyan felel meg ez a magyaráztatnak? — Külön tárgyalást igényelt volna minden időalak, melynek a magyarban nincs megfelelője, míg a németben van; ilyen pl. a futur passé, a subjonctif imparfait- és plusqueparfaitja. Még az indicatif imparfaitja és passé définiye is másképp tanítandó magyar iskolában, mint németben. Mert míg a német tanár párhuzamba állíthatja anyanyelvei illető idejével, addig a magyar nem igen hivatkozhatik a mi ú. n. félmultunkra, melyet még az irodalom sem használ rendszeresen. — E helyett elmaradhatott volna a birtokos névmás korai ismertetése, mely a német tanulónak nehézségeket okoz, de a magyarnak nem. — A subjonctif használata az *afin que* és *pour que* kötőszók után világos, mi helyt megtudjuk, hogy ezek «damit» nek felelnek meg, de ha magyarul «azért, hogy»-al fordítjuk, nem igen fog eligazítani; mert míg «damit» mindig célhatározó mondatot kezd, addig «azért, hogy» sok más mondat szerkezetben is előfordul, a mikor nem kell subjonctif utána. — Ha a Pløtzben azt olvassuk: «*De und à* heissen vor dem Infinitiv: zu, *pour*: um zu» akkor nemcsak a francia mondatban értjük meg a prae-positiókat, hanem a francziára való fordításban is útmutatónak használhatjuk; de mit tegyünk Salamin e megjegyzésével: «az infinitif előtt *de, à* és *pour*»? Természetesen nehéz is volt azt a német mondatot magyarra fordítani. — Ép ily homályos az a magyarázat, hogy «ha a participe présent-t *en* előzi meg, akkor cselekvést fejez ki és változatlan marad», pedig az előző mondat szerint «a part. pr. *mindig* cselekvést fejez ki». Pløtznek ide vonatkozó helyét természetesen nehéz lett volna lefordítani, de nem is volt szükséges; egy kis utánjárással sokkal jobb magyarázatot adhatunk a magyar tanulónak ezen ú. n. gerundiumról, ha a határozói igenevünket veszszük segítségül. Ezt meg is kísértette Salamin, de nem a kellő eredménnyel s így megtartotta a Pløtzből, a mit csak lehetett. — Külön gyakorlat szükséges a magyar francia tanításban a tárgyas ragozásra amaz esetben, ha a tárgy nincs kitéve; a francia és a német nyelvben egyaránt a személyes névmás pótolja ilyenkor, míg a magyarban az igealakon magán jelezzük. A tapasztalat minden embere ismeri a nehézséget, melyet az ily mondat fordítása okoz és így alig nélkülözhető külön fejezetét képezi minden magyar francia nyelvtannak. Salamin könyve nem foglalkozik vele, mert a Pløtzében sincs szó róla. Úgy segít néha rajta, hogy kiteszi a személyes névmást,

de ezáltal magyartalanná válik a mondat. — A *car* és *parce que* kötőszók közötti különbséget Plöetz könnyen érteti meg, ha a megfelelő «denn» és «weil» szavakat adja. De beérhetjük-e oly magyarázattal, mely mindkettőről azt mondja: «mert (indok)»?

Az igaz, hogy Salamin több helyen igyekezett Plöetz könyvét javítani, vagy legalább változtatni teljesség vagy helyesség szempontjából. De ilyenkor is gyakran csak rosszabbá lett a dolog. Így tökéletesen tévesnek tartjuk az igeidők megnevezésének új formáit. Nem zavarosabban-e e nevek: Indicatif présent imparfait, prétérít imparfait historique, prétérít imparfait descriptif, futur présent imparfait, prétérít parfait descriptif, prétérít parfait historique stb. mint a régibb, egyszerűbb elnevezések Plöetznél? Hasonló pedantéria van az ilyenekben: «az accusatifnek megfelelő régime direct» és «a nominatifnek megfelelő sujet».

Éppenséggel helytelené vált Salaminnál a számnevek kiejtésére vonatkozó szabály: «Ötötől tízig (5—10) a számok végmássalhangzóit nem mondjuk ki, ha oly szók előtt állanak, melyek mássalhangzóval vagy *h* aspiréval kezdődnek», a mi Plöetznél helyesebben így van: «wenn diese Zahlen vor einem Worte stehen, welches sie multiplizieren.» — Tévesnek tartjuk azon módot, melyen Salamin a futur képzését magyarázza. Eltérve Plöetzről *-rai*, *-ras*, *-ra* stb. ragokat ad, melyek a tőhöz járulnak, a mi teljesen ellenkezik a tudományos tényekkel. Salamin ellenmondásba is jut önmagával, midőn néhány sorral alább azt mondja: «je donnerai tulajdonképen annyi, mint: j'ai à donner». Haszon nélkül való mindama magyarázat, melyet a módok és idők használatára találunk. Ezeknél vagy teljes, kielégítő szabályt, vagy semmit se adjunk, mint Plöetz teszi. Mire szolgál p. ez utasítás: «A subjonctif azt fejezi ki, a mit valóságban még nem tudunk», mikor egyrészt sok a kivétel, másrészt a fordításnál semmire se vezethet? Ilyen még e szabály is: «ha a főmondat igéje mult időt jelöl, vagy benne valamely föltétel fordul elő, akkor a jelen vagy jövő kifejezésére a subjonctif prét. imparfait szolgál». Nem szabatos a comparatif képzésének magyarázata *plus*, *moins* és *aussi*-val, mely utóbbi Plöetznél nincs is említve.

De legtöbb kifogásunk ama változtatások ellen van, melyeket Salamin a *kiejtés* tanításánál tett vagy kényszerűségből, alkalmazkodva a magyar beszédhez s íráshoz, vagy önkényesen, itt is javítva vagy bővítve Plöetzöt; elsoroljuk őket a könyv rendjében, természetesen nem akarva teljes listát adni: 30. l. «Gyengén hangsúlyos (nem néma) az *utolsó szótag*» («Ein schwacher Ton liegt auf der *letzten* volltönenden, *nicht stummen* Silbe); természetesen Plöetznél sem értjük, mit akar a «schwacher Ton» kifejezéssel, mert hol van «erősebb» hangsúly? — 40. l. «*ai* és *ei* mint *é*, pontozott *e*-vel, mely valószínűleg a magyar közép

e-t akarja jelenteni. De *ai* meg *ei* semmiképen sem egyhangzású. Eltekintve attól, hogy mindegyik több árnyalattal bír, az *ai* határozottan nyiltabbnak mondandó az *ei*-nél. Ép így az *o* nem egyhangzású az *au*-vel *r* vagy *re* előtt, amaz nyílt, emez zárt és *cor* egész más *o*-val ejtendő, mint *Maure*; ugyanez áll az *eu* és *œu*-ra. Mindezeknél különbséget kell tenni *a*) hosszú és rövid, *b*) nyílt és zárt hangzás között, a mit Plötz is, Salamin is elmulaszt. Teljesen hamis Salamin jelölése az orrhangok kiejtésére: 41. l. *an, am, en, em* = *än* (lángos, rángat), ez németes, nem francziás; ehhez sorakozik az *a* szabály is: 43. l. «*hamon, ton, son, un* mássalhangzó előtt állunk, az *n* betűt gyengített orrhanggal mondjuk ki», mert nem az *n* az orrhang, hanem az előtte álló magánhangzó, és orrhangot gyengíteni nem igen tudánk. — 44. l. «*monsieur* = *mö-szió*» szintén németes, vagy ha úgy tetszik, dialektikus; a modern hangzásban *möszió*. — 40. l. Plötz után Salamin is csak kétféle *e* hangot különböztet meg: zárt *e* (é) és nyílt *e* (è), pedig azonkívül, hogy a kettő majd hosszú, majd rövid (a mi igen fontos és könyvünkben elhanyagolt különbség) megvan még a közép *e*; így az idézett helyen elsorolt szavak között *tête, fête, fenêtre, parlais, parlerais, es, est, les, mes, tes, ses* közép *e*-vel ejtendők. A közép *e*-t oly lényeges árnyalatnak tartjuk a francia beszédben, hogy semmi áron sem kívánnók iskoláinkban elhanyagolni; ha több nem, de mindenesetre egy csöpp abból, a mi «*savát*» teszi a szép francia kiejtésnek. — 50. l. *cet* = *szöt* hibás és Plötzben nincs meg. — 53. l. *absence* = *áb-szánsz*, a már említett németes kiejtés; még Plötz is latin *a*-val jelöli. — 55. l. «*a h aspirée* szintén néma» nem áll teljességgel, mert a mívelt francia gyenge hehezettel igyekszik kiejteni és francia iskolákban erősen gyakorolják a növendékekkel. — 59. l. főlölegesenek tartjuk különös gyakorlását a *g, j* és *ch* kiejtésének, mely német könyvben nagyon is helyén van. — 78. l. *premier* = *prömié*, *second* = *szógon*, úgy hiszszük teljesen félrevezetik a tanulót, mert a szavak első szótagja távolról sem felel meg a magyar *ö*-nek és *-gon* nem mutat orrhangot. — 79. l. *eil* és *eille* = *éj*, pedig nyílt *e*-vel hangzanak. — 86. l. *et* és *ets* = nyílt *e* p. *billet, filet, intérêt, cabinet*, pedig mindezekben és általában közép *e*-nek kellene tanítani. — 140. l. «*Tous* szóban az *s* nem hangzik, ha a hozzá tartozó *reá* következő szó mássalhangzóval kezdődik»; Plötznél is így szól, pedig egyszerűen azt kell tanítani, hogy a *tous* mint főnév, tehát «*mindnyájan*» jelentésben *sz*-el ejtendő, más különben a nélkül. Igen különösnek találjuk a *liaison* tanítását úgy Plötz-nél mint Salaminnél. A különben néma végmássalhangzókon kívül *liaison*nak veszik azt is, midőn a folyékony olvasás vagy beszéd közben mintegy összeolvastjuk a szavakat p. *ma robe est belle*; *Émile et Édouard*, és mindezeket pontosan megjelölik egész a 60. leczkéig. Felfogásunk szerint

ezzel csak megzavarják a tanulót, a ki nem szokik hozzá különbséget tenni az igazi, francziás liaison és amaz összeolvasás között, mely minden nyelvben megvan. Minek is szükséges megjelölni az utóbbit? — Magában a francziás összeolvasásban szintén túl mennék néha szerzőink a művelt beszéd szabta szokáson. Nem igen ejtik p. *Il est maintenant en Italie* (43. l.); *Alfred est notre ami* (u. o.) a hol inkább *d'* hangzik; *des fleures et des rivières* (49. l.); *j'ai appris le français en France* (50. l.) és *l'anglais en Angleterre* (59. l.); *la paix ou la guerre* (u. o.); *les armées hongroises* (60. l.); pedig határozottan hibás; *dans quel pays est située cette ville* (69. l.); *les places et les jardins* (100. l.).

A fordító átvett Plostatól néhány olyan hibát is, mely a helyes francziáság szempontjából nem válik javára a könyvnek. Ilyen az *oui* használata a *si* helyett egész az 56. leczkéig; *banc* e. h. rang (92. l.); *avez-vous déjà montré le port de la ville à votre cousin* (66. l.), a hol az accusativusnak a dativus előtt kellene állnia; *version* nem «fordítás» általában, hanem «fordítási gyakorlat idegen nyelvre»; «*redingote*» nem felöltő, hanem inkább az ú. n. «szalonkabát» vagy legalább hasonló szabású; *choix* nem csak választás, hanem «választék» meg «válogatás» is; *leçon* nem csak «betéve tanulandó leczke», hanem általában «szóbeli feladat». Fontosabb ezeknél az igeidők helytelen alkalmazása a közönséges beszédből vett példákban: *achetait-il donc beaucoup?* (88. l.); ink. *passé indéfini*; *n'a-t-il pas été dans un pensionnat?* (91. l.) ink. *imparfait*; *bien que vous fussiez si longtemps en France* és a következő leczkében: *quoique tu aies été six mois à Paris* (96. és 97. l.), pedig mindkét mondat ugyanazon jelentésű; *si vous n'eussiez pas eu cette complaisance* (97. l.); ink. *plusqueparfait*; *bien que j'eusse été déjà deux fois à Dresde* (u. o.) ink. *passé du subjonctif*; *Quelle pièce donna-t-on* (101. l.) ink. *passé indéfini* és *jouer* ige; *lorsque notre classe eut été examinée* (118. l.) ink. *passé indéfini* stb.

Alaposabb átdolgozásnál az sem történt volna, hogy sok példamondat más nyelvtani kategóriába, tehát más leczkébe tartozik, természetesen a fordítás által, mint az eredeti német mondat. Ilyenek pl. *Vannak hibák gyakorlataidban* (*Du hast Fehler in deinen Exercitien gemacht*); *megvannak tollaim fiókomban* (*Ich habe meine Federn in meiner Schublade*); még nem irtam meg (a tárgy a kérdésben meg volt nevezve: *nein, ich habe meinen Brief noch nicht geschrieben*); te tetted ezt a hibát? (*Hast du diesen Fehler gemacht?*); ajtónk előtt padok vannak (*wir haben Bänke vor unserer Thür*); ezt a tizenegy levelet ma reggel kapta ön? (*Haben Sie denn diese elf Briefe heute morgen empfangen?*); nincs házatok előtt bükkfa? (*Habt ihr nicht eine Buche vor eurem Hause?*); most jó alkalmam van választani (*wir haben jetzt eine gute Auswahl*); ti a tieteket még meg sem kezdtétek (*ihr habt die*

eurigen *noch nicht angefangen*); nem kellett-e ma reggel francia fordítást készítened? (*Hast du nicht heute morgen eine fr. Übersetzung zu machen gehabt?*); Schiller *egyik* szomorújátékának címe (der Titel eines Trauerspiels von Sch.); neked lesz igazad és nem nekem (du wirst Recht haben und ich werde Unrecht haben); ma délután *éhezni* fogtok ihr werdet heute Nachmittag Hunger haben); legyen oly szíves (*Haben Sie die Güte*); fivérem mesél és mi *hallgatjuk* (Mein Bruder erzählt und wir hören zu); nézz tanítódra, *hallgasd meg* és ne beszélj (höre zu und sprich nicht); *pedig* nincs igazad (du hast Unrecht); ne keressétek barátaitokat, nem fogjátok *őket* megtalálni (Suchet nicht, ihr werdet eure Freunde nicht finden).

A fordítás magyarsága ellen is nem egy kifogásunk van. Nem akarjuk túlságos hosszúra nyújtani ez ismertetést s azért nem szólnak a magyarázatok nyelvéről; csak a példamondatok közül sorolunk fel egynéhányat, mert úgy tartjuk, hogy a gyakorlatokat különös gonddal kellett volna fordítani, illetőleg szerkeszteni. J'aurai eu, nekem leendett, másutt: majd bírtam; j'aurai été leendek; avoir, bírni; on a, bírnak; megvannak tollaim fiókomban (49. l.); igen, uram, a király falaink közt van (51. l.); elutazásom szombat estére van téve (76. l.); vannak már latin leckeóráitok (77. l.); hol vannak eszközeim (e h. szerszám) (81. l.); ma reggel elhozta a szabó önnek a felső kabátját (82. l.); legyenek mindig az ő véleményén (83. l.); mi játszánk és ti dolgozátok (88. l.); hol voltatok vala oly sokáig (91. l.); a királynak nem lett ideje kihallgatást adni (93. l.); Cæsar Pompejus fiaitól a győzelmet elragadá, noha azoknak serege vitéz és nagyszámú vala (96. l.); szerencsések volnánk, ha e nyáron utazásra engedelmet kapnánk (98. l.); sokszor hallottunk magyarul beszélni az utcákon (101. l.); hétfőtől 8 napra ismét megkezdődnek (105. l.); ne hagyjatok bennünket beszélni, hagyjatok cselekedni (105. l. Ploetz a parancsoló mód több. 1. személyére mindig olyan alakot használ: lasst uns nicht reden, lasst uns handeln!); kell, hogy ön a jegyét felmutassa (111. l.) és kell, hogy ön megtörje hallgatását (u. a. az *il faut que . . .* gyakorlására); a gőzgép a vasúton legelőször alkalmaztatott 1806-ban (119. l.) stb.

BARTOS FÜLÖP.*)

*) E könyv első kiadásának bírálatát l. e *Közlönyben* XII, 1888, 392—396. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dr. Johann Heinrich Schwicker, *Geschichte der ungarischen Litteratur.*
Leipzig, Wilhelm Friedrich, 1889. 8-r. VIII és 944 l.

Fischer Petőfi-életrajza után néhány hónap mulva egy szintén igen terjedelmes munka jelent meg Lipcsében, mely egész irodalmunk fejlődéséről akarja tájékoztatni a német közönséget, s mely nemcsak szerzőjénél s a megjelenés időpontjánál, de kiváló figyelmet érdemel azon tendenciosus szellemnél fogva is, mely lapjain száltében nyilatkozik. E mű szerzője mind az apologeta, mind az egyoldaluan ítélő kritikus szerepét elutasítja magától; csakhogy, meg kell vallani, e dicséretes elhatározás érdemét nagyon csökkenti az a körülmény, hogy kivált az utóbbihoz teljesen hiányzik benne a kellő szakismeret, mely nélkül bírálói tisztet vindicálni legalább is vakmerőség. Könnyű volt tehát Schwickernek csupán a jóakaró és részrehajlatlan referens nyúgott szerepét választania, mikor mást, tisztességgel, nem is választhatott; s nem fog talán bennünk is annyi naivságot föltételezni, hogy e kénytelenséget már most erényszámba vegyük. Irodalmunk, különben is, eljutott már az érettség ama fokára, melyen ép úgy ellehet a hizelgők tömjénfüstje nélkül, mint szemébe nézhet a férfias bírálatnak, s legkisebb oka sincs többé koldus-alázkodással és vak hálával fogadni bármely szót, mely a külföldön számára elismerést szerezni iparkodik. Az európai cultura összes munkájában a mi részünk csekély ugyan, de mégsem oly jelentéktelen, hogy annak díjában ma is beérhetnők a dilettansok léha bókjaival vagy a compilerok nevetséges botlásaival.

Régi balítélet, hogy a műfordítás tiszte azokra néz, kik eredetileg nem bírnak producálni, a *fruit sec* néven ismert tévesztett existenciák és szellemi invalidusokra, kik ugyanazon felfogás szerint, állandó újonczási anyagnak szolgálnak a műbírálok epés hadának is. Mai napság e tekintetben kissé megváltoztak a nézetek, és ma nem tartják a műfordítói vagy bírálói hivatás kétségtelen jelének a productív erő hiányát, sőt bizonyosra veszik, hogy két fordító vagy bíráló közül az lesz a jelesebb, a ki — *cæteris paribus* — önálló művészi termelésre is képességgel bír s a gyakorló költészet terén sikerrel működik vagy legalább sikerrel próbálkozott. *Hamlet* fordítása, egyébként bármily nagy tehetségből eredne is, bizonynyal nem volna oly remek, ha nem költő végezte volna, vagy kevésbé nagy költő, mint Arany, s Bajza és Vörösmarty, Kemény Zsigmond és Gyulai Pál bizonyára nem volnának oly kitünők a bírálatban, ha mint költők kevésbé vagy éppen nem volnának jelenyek.

Irodalmunk elismerését a külföldön nagy mértékben akadályozta,

hogy a magyar költészet termékeit a legtöbb esetben nem költők, hanem kontárok vagy, legfőlebb, jóakaró dilettánsok tolmácsolták. Tudjuk, Vörösmartyt mennyire visszadöbentik vala németre fordított művei, s *Zalán* egyik részletének fordítása annyira elijeszté magától, hogy kételkedni kezdett tehetségében. Tretter és Paziazzi, Petz és Majláth után, kik az Aurora-korszak fordítói, a negyvenes évek végén a hirhedt Kertbény tűnt fel, ki Petőfit nevenségesen eltorzítva mutatja be a német közönségnek; s csak a legújabb korban találunk végre oly tolmácsokat, kikben a nyelv- és verselésbeli készséggel, a formai virtuositással, finom költői érzék párosul, melynek hiánya irodalmunk régebbi tolmácsaiban majdnem általános.

A Tretter-Paziazzi-féle fordítások, mint tudjuk, Toldy ösztönzésére készültek az ő *Handbuchja* számára (1828), mely először nyújtott teljes áttekintést a magyar költészetből a német közönségnek. Sokáig ez a kézikönyv volt az egyetlen megbízható kalauz, mely a külföldet egész irodalmunk fejlődéséről tájékozta, s minthogy voltaképp anthológiának készült, a Költészet történetének és a Középkori magyar irodalom történetének későbbi német fordítása nem tette fölöslegessé, ámbár meglehetősen kitüntette hiányait. A magyar költészet újkori föllendülése azonban, organikus összefüggésben és helyes módszerrel, maig sem tárgyaltatott olyanok által, kiket úgy szakképzettségük, mint a külföld előtt szerzett tekintélyük e föladatra kiválóan képesít. A műfordításban Petőfi és Arany újabb fordítói bizonynyal felülmulják az Aurora-kör szerény «németjeit»; de a korszak, mely Aranyt és Petőfit szülte, még nem találta meg Toldyját, ki a külföldön is úttörője volt a magyar irodalomtörténet tudományos ismertetésének.

Néhány évvel ezelőtt kiváló magyar írók, tudósok és publicisták közreműködésével, egy előkelő irodalmi társulat sègise alatt, igen érdekes és tanulságos könyv jelent meg a német könyvpiacra: essayk és vázlatok a modern Magyarországról*), melyek könnyed, vonzó előadásban a magyar culturának majdnem minden ágát felkarolják. Ez a könyv kettős tanulságot tárt föl előttünk. Az első az, hogy német földön immár hozzá szoktak ahhoz a gondolathoz, hogy *van* magyar cultura, *van* magyar irodalom, mely az európai művelt nemzetek concertjéhez nem épen nagy terjedelmű ugyan, de sajátos timbre-vel bñró új hanggal járul; s ez a tény ránk nézve annál örvendetesebb, mivel szellemi életünk minden nyilvánulása majdnem kizárólag a német irodalom közvetése által jut el a nyugati nemzetekhez. A második tanulság az, hogy valamely cultura legfőbb munkásai lévén annak leg-

*) Das moderne Ungarn. Essays und Skizzen von Johann v. Asböth &c., herausgegeben von Dr. Ambros Néményi. Berlin, 1883.

alaposabb ismerői, nem csupán sajátlagos viszonyaink kívánják, hanem a dolog természete is arra utal, hogy azok ismertessék culturális mozgalmainkat a külföld előtt, kik e mozgalmakban vezérszerepet játszanak. Kis nemzetek ritkán vannak oly kedvező helyzetben, hogy nyelvük az ország határán túl, azon intellectuális sphaeráig hatoljon, hol az európai közvélemény készül, s mi természetesebb, mint hogy ez informatio munkáját ép azok kell hogy magukra vállalják, kik valamely kimagasló pontján állva nemzetök culturális mozgalmainak, legjobban ki tudják szemelni és előterjeszteni ama közvélemény helyes alakulására a substratumot.

Ily szempontból tekintve, Schwicker munkája legkevésbé sem elégíthet ki bennünket. A szerző nem tartozik a magyar irodalomtörténet önálló művelői közé, s nagy mértékben hiányzanak benne a tudományos *hittel*, az alaposág és megbízhatóság föltételei. E könyv minden lapja elárulja, hogy itt csak dilettanssal van dolgunk, ki a tudomány alapkérdéseivel behatóan nem foglalkozott, sőt e kérdések iránt általában közönyösséggel viselkedik. Constatálhatjuk, hogy vannak kézikönyvek, specialis tanulmányok, beszédek és újságczikkék, a melyekből Schwicker munkája bizonyos routine szerint — ad legem artis — compiláltatott, s melyeket a szerzőnek, vagy másnak, ki munkája egyes részleteit fordíthatta, úgy a hogy ismernie kellett; de az egész hatvan ívben nem találtunk egyetlen aperçut, mely irodalmi jelenségeink «figyelmes studiumából» fakadt, s melyben a szerző felül tudna emelkedni a közönséges compilátor színvonalán. A mű beosztása is alig tér el az ismert kézikönyvektől, sőt mondhatni, az egész, nagyjában, a Beöthy-féle compendium németre fordított és tartalmi analysisekkel jól-rosszúl összeábdált példákkal s életrajzokkal mesterségesen, fulladásig hizlalt mása, mely, Schwicker procedéje szerint, minden nehézség nélkül megüthette volna a száz ívet is, ép úgy, mint megközelíti a hatvanat. Inkább rendszer és izlés nélkül egymás mellé sorolt anyaghalmoz e hatvan is, mintsem *könyv* a szó igaz értelmében, egységes gondolatból fakadt organismus, melyben a részek vannak az egészért, s nem az egész a részekért.

Maga a tény, hogy irodalmunkat tárgyaló ily rendkívül terjedelmes munka a német könyvpiaczon egyáltalán megjelenhetik, kétségkívül nemzetközi helyzetünk javulásának örvendetes signaturája. Mind a mellett van okunk erősen kételkedni abban, hogy a XIX. század előtti magyar irodalom különösen érdekelhetné azt a mívelt német olvasót, kinek számára ez a könyv íratott. Schwicker tehát, minthogy maga is akkép van meggyőződve, hogy a valódi irodalmi *élet* nálunk alig száz éve indult meg, bátran elhagyhatott volna 15—20 ívet a könyvből, mely így is szerfölött vaskos lett volna még. Tehette volna annál inkább,

mivel nyelvészethez, ethnographiához még kevésbé konyít, mint az irodalomhoz, a régi irodalmat pedig egyáltalán nem ismeri. Mellőzve itt Schwicker merész excursióit a nyelvészet terén, pusztán detail-kérdésekre szorítkozunk az irodalomtörténetben is, nem lévén értelme az elvi discussionnak ott, hol minden gond és kritika nélkül használt segédeszközöktől való teljes függés szemmel látható. Csak futólag említjük, hogy Schwicker a magyar dráma fejlődésének előadásában Toldy elavult nézetét követi, melyet Gyulai Pál régóta megczáfolt már (59, 72, 103), és Bornemissza *Electrájáról* olyanformán emlékezik, mintha az előttünk mai napság nem volna ismeretlen (106—7). Gyöngyösit a *verses népregény* (Volksroman in Versen) alkotójának nevezi, holott ő valójában új genret, plane népregényt, nem alkotott, csak a régi verses krónikát folytatta, előntve bizonyos lyrai hevülettel és megszínelve ovidiusi mythológiával (156). Faludi prózai munkáit, úgy látszik, átdolgozásnak tartja, s némi *önállóságot* fedez föl bennök, melyet a sikerült feldolgozásnak tulajdonít, pedig e művek, talán egyet: a *Szent embert* kivéve, fordítások (200—201). Míg I. Teleki Józseffel, kit egyik helyt a hanyatlás korába, más helyt a francziások közé sorol, *több* elegiát (205), Bessenyeivel *eposokat* (234), Marótival a művekről *két* brochuret irat (208), addig Ráday Gedeonnal, ki szintén a hanyatlás korába jut, az egész Zrinyiaszt hexameterben átdolgoztatja (206), s Baróti Szabót, talán *A komáromi földindulásról* szóló nagyobb elbeszélése alapján, *epopoedák* szerzőjeül tünteti fel (248—9). Ép ily meglepő avatottsággal, *kitűnő* matematikai kézikönyvet lát Dugonics Tudákosságában (257); Kármán Fejvesztességét (németül: *Kopflösigkeit*!) *irányműnek* véli, melyben az író egy középkori történet színe alatt saját korának gyengéit ostorozza (285); Csokonait húsz éves korában megteszi *poetika professorának*, mikor csak *köztanító* volt a poëtica classisban (290), s egyúttal a *népszerű műballada* teremtdőjének (Schöpfer der volksthümlichen Kunstballade, 293) czímével tiszteli meg, oly költemények alapján, melyek nem kisebb távolságra esnek a balladától, mint Makó Jeruzsálemtől (Parasztdal, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Szegény Zsuzsi, A fársáng búcsúszavai).

Gyakori flagrans ellenmondások és inconsequentiak még jobban megerősítik bennünk azt a sejtelmet, hogy az anyag összehordásában, rendezésében és fordításában a szerzőt többen támogatták, s az illetők értelmességétől, egyéni hajlamaitól s képzettségi fokától függ, természetesen, az általuk végzett munka értéke is, mely általában nagyon ingadozó. Így Teleki, váratlan, a francziások közt ismét előkerül, itt már, helyesen, csak *egy* elegiával (245). Így Szenczi Molnár, mint XVII. századbéli vallásos költő, a protestáns Beöthyvel a legnagyobb méltánylatban részesül (130), hogy később, a hanyatlás koránál, kiméletlen agyonsújtassék a régi magyar egyházi dallamok lelkes hívével,

a katolikus Bogisichcsal (207). Igy Bessenyei «szerény röptű» phantasiája, gondolatainak, erkölcsi elmékedéseinek jobbára *hétköznapi* természetű (die meist *hausbackene Natur* seiner Gedanken und moralischen Betrachtungen) fitymálva említették (238), hogy nyomban ugyanott az mondassék el, hogy a költészet általa nyert «szellemi tartalmat», vagy, Toldyval szólva, költészetünket eszmékkel termékenyítette meg. Igy a XVII. század szellemi culturáját hazánkban a *latin nyelv* praeponderantiája jellemzi (116), de, szerencsére, nem sokáig, mert három lappal odább, ugyanebből a fejezetből, megtudjuk, hogy a magyar nemesség szó- és írásbeli érintkezésében egyáltalán a *nemzeti nyelv* az uralkodó (119). Igy Virágnak, a magyar Horatiusnak, a fenséges iránti érzéke menté meg költészetünket a vizenyős laposságtól, mely a lábba kapott *szónoki dagálynál fogva* (!) fenyegette (124), s mégis, tagadhatlanúl, ez a latin befolyás nyitott szélesb utat a szónoki elemnek, a phrasisnak, az üres szóbeszédnek és terjengésnek, melyre a magyarban (im Magyarischen) különben is megvan a hajlandóság (u. o.). Igy sikerül Petőfinek egy népies elbeszélésével, *János vitézzel*, bizonyosságot tenni arról, hogy a *komikus eposra* képességgel bír (636), s így, noha Szász Károly lyrájában csak elvétve akadunk *mélyebb és erősebb érzésekre* (760), mégis, csodálatosképen, az ő költeményei nem csupán tisztult ízlés, hanem az *érzelem mélysége* által is kitűnnek (758).

A felhozott példák valószínűvé teszik, hogy e könyv nem is *egy*, hanem *több* Schwicker műve, s hogy a szerzői pluralitás kiegyenlítését senki még csak meg sem kísértette. A könyv, végre is, megcsinálódott; a magyar örvend, hogy hatvan nagy íven repül szét nem karddal, de tollal szerzett dicsősége; a mi pedig a német kritikát illeti, annak, könnyen érthető okból, nem épen sürgős dolga riadót verni, mikor egy kis nemzet irodalmát ilyenéknép pertractálják. Schwicker tehát nyugodtan alhatik; semmiféle akribia nem fog ujjal mutatni azon incorrect adatok-, valótlan állítások- és nevetséges botlásokra, melyek könyvét teljesen megbizhatlanná teszik s megfosztják színétől is a komolyságnak. Nem fogja kibécézni, hogy Pázmány főművének czíme *Hodegus*, nem *Hodegetus* (126); hogy Zrínyi nem *Tullius*, hanem *Tollius* németalföldi tudóst látta vendégül Csáktornyan (137); hogy Ráday Pál Lelki Hódolása voltaképen imakönyv, melyhez «istenes új énekek» vannak függesztve, s mely, Toldy szerint, 1715-ben, nem 24-ben jelent meg először (202); hogy Pope híres tankölteménye (*Essay on man*), németül, koránsem *Menschenprobe* (237); hogy Baróti Szabó nem Milton Elvesztett Paradicsomát dolgozta át, csak Neumann epitomált Miltonját (*Lapsus protoparentum*) fordította latinból (249), hogy Dugonics nem a Gyapjas vitézek után csinálta a latin Argonautikust, mely amazt jóval megelőzte (259); hogy nem Kölcsey, hanem Kazinczy nevezte a

Himfy-dalokat szerelem epigrammáinak (307); hogy *Dorottya* mellékcíme «a dámák diadala a Farsangon», nem «a farsangban» (im Farsching, 295); hogy Székely Sándor nem *tordai* unitarius püspök volt, lévén az egyetlen unitárius püspöki székhely Kolozsvár (488); hogy *Lear király* nem az egyetlen Shakespeare-fordítás, melyet Vörösmarty reánk hagyott (449), hogy az Arany Trombita népies költemény a forradalomról, de nem épen a forradalmi *dalok* cyklusa (revolutionärer Liedercyclus, 566); hogy *Csillagtalán éjek* című versgyűjtemény Petőfőtől (604), *Szent Miklós* című legenda Aranytól nem létezik (684); végre hogy Szász Károly, a tizenkilencz éves ifjú (der neunzehnjährige Dichterjüngling) csak azért sem vághatta le Tompát, Petőfit és Aranyt *Murány hölgyével*, mert a három nagy költő közül egyik sem pályázott (758).

Emberi gyöngeség, hogy szeretünk oly érdemek látszatával kérkedni, melyekkel voltaképen nem bírunk. Schwicker az évszámok és csekély fontosságú külső adatok felsorolásában oly scrupulositást affectál, mely azonnal elárulja gyöngye oldalát. Valóban, a számok egész legiója hibás, úgy hogy a könyv e tekintetben is csak a legnagyobb óvatossággal használható. Részünkről nem tudjuk belátni, mily különös fontossággal bír az a tény, hogy a Zrinyiász 6272 sorból áll (138); de az igazság kedvéért constatáljuk, hogy a Gyöngyösi-féle Epithalamium (Ének Thököly és Zrinyi Ilona házasságáról), mely *egész* mű, nem töredék, 498 strophára terjed, nem 499-re (159). Az Udvari embert Faludi nem 1750—52-ben, hanem 1750-, 70- és 71-ben adta ki; a Nemes Urfi pedig nem Pozsonyban jött ki először 1770-ben, hanem Nagy-Szombatban 1771-ben (200). Bessenyei nem 1791-ig, csak 1784-ig tartózkodott Bécsben (238); Révay 1752-ben, nem 1749-ben (333), Berzsenyi meg 1780 május 6-án született, nem 1776 május 7-én (369). Czuczor Augsburgi ütközete 1824-ben jelent meg (488), nem 22-ben (e hibát a következő lap rectificálja); Dugonics nem 1790-ben, hanem 96-ban adta ki Gyöngyösi költeményeit (506); Orczy versei 1787- és 89-ben, nem 81-ben láttak világot (239); Rájnis Kalauza pedig Pozsonyban, nem Győrben jött ki (251). Végre, Toldi estéjének évszáma 1854, nem 56 (651, rectificálva a 658. lapon), s Buda halálával 1864-ben, nem 61-ben nyert Arany Nádasyjutalmat (677). Ez utóbbi eset mutatja egyszersmind, hogy Beöthyből a sajtó- és tollhibák is belé kerülnek Schwicker könyvébe (l. Beöthy, Irodalomtörténet, II. 95).

Schwicker, mint a dilettánsok általában, nem képes megítélni valamely adat fontosságát és helyességét, s minthogy az írók műveit általában csak névleg ismeri, természetes, hogy nem egyszer kaczagást indít a címek fordításával. A szerzőnek, különben, mániája mindent lefordítani, s helyneveink németesítésével, úgy látszik, Kiepert babér-

jaira áhítózik. A Vértes hegység ő nála *Schildberg* (63), a Kenyérmező *Brotfeld* nevet ölt (72); az országbíró Landesrichterré (119), a főkirálybíró *Oberkönigerrichterré* változik (219), s Liliomfiról, roppant komolysággal, a német olvasó közönség tájékozása végett, az mondatik, hogy ő voltaképp «Sohn der Lilie» (714). Épen így, Dalos Pista leszen *Pista der Sanger* (u. o.), s Vajdafi, a ki «hitlenül eladta» Kontot és társait, nem az erdélyi vajdának *fia* ugyan, mint várnók, de legalább *erdelyi vajda* (siebenburgischer Wojwode, 496). Így lesz továbbá Dugonics Arany pereceiből *Goldene Minuten* (259), a Szerecsenekből *Die Sarazenen* (u. o.); Kazinczy Werther-fajta regénye hol *Briefe aus der Bácska* (289). hol *Bacsers gesammelte Briefe* czím alatt szerepel (246), s a Jósika-féle Regény és regényítészet *Roman und Romanstil* metamorphosisban áll elénk (535). Ki gondolná, hogy a *Frauenhaar* czím Tompa egyik regéjét, az Arvalányhajt rejti (592); hogy *Der Krahen sind drei* bizonynyal nem lehet más, mint ugyancsak Tompa költeménye: Három a daru (u. o.), s hogy *An die Söhne des Vogels* ékes czím alatt voltaképp ismét Tompa híres szózatával találkozzunk: A madár fiaihoz (595)?

Nem fárasztjuk az olvasót a stíl és orthographia kulbonzo remekeivel (Aegyde 217, Byzanz 491, Gyganten 505, Romanzier 891, *charakterisch* 620, 623, *malerische Gedichte* 621, ohne *Sym- und Antipathie* 905), melyek nagyon kétes színben tüntetik fel Schwicker alteregoinak képzettségét. Még csak néhány passust legyen szabad megrostalnunk, hogy magát a dolgozás módját, a léha gyárszerű munkát szemléltessük. Kunits *Sedeciasanak* vizsgálatából Bayer azt a consequentiát vonja, hogy «a jezsuita-dráma iranymunek látszik ezen példában, mely csak másodsorban tett szolgálatot a magyar dráma érdekeinek.*) Ezt a passust a jezsuita-dráma *atalanos jellemzesebe* Schwicker oly meglepő virtuozitással tudja beiktatni, hogy csak nehezen ismerünk rá a Bayer-féle mondatra: «Das *Beispiel* war also bei diesen Tendenz-Schauspielen die Hauptsache; das *dramatische Interesse* kam erst in zweiter oder dritter Linie» (210). — Toldy ezt írja Barotiról: «er ist durchaus romisch» (Blumenlese, p. L.); Schwicker így czifrázza ki: «Baróti ist durchwegs *romanistischer Epigone*» (249). Ugyancsak Toldy szerint Kazinczy 1793-ban kiadta Herder Paramythionjait s *Sokrates Mainomenos*, azaz a Sinopei Diogenes dialogusait, Wielandbol (Költészet kezikönyve. III. 75); a mit Schwicker kovetkezikekep javit: «Kazinczy übersetzte damals Herders Paramythien, *Wielands Dialoge und des Sokrates Mainomenos*» (347). Határozott nyereség ez a «Mainomenos», mert Sokratesnek eddig semmiféle munkáját nem ismertük.

Nem kevésbbé meglepő és eddig ismeretlen adat, hogy Petőfi a

*) A magyar játékszín története. I. 38.

ssini pályán, többek közt *szláv accentusa* miatt nem tudott boldogulni (604), és ez adatra Fischer Petőfi-életrajzában, melyet Schwicker kivonatolt, csupán annyi támaszpontot lelünk, hogy Petőfi anyjának kiejtésén a szláv accentus erősen érzett későbbi éveiben is (Fischer, Petőfi's Leben und Werke. p. 80). Ugyancsak Petőfiről, továbbad, azt olvassuk, hogy 1849 július folyamán *Moldvában* találkozott ismét Bem tábornokkal, és újra követte őt Erdélybe (612). Valójában pedig úgy van a dolog, — a mint ezt Fischer könyve is erősíti, — hogy Petőfi, midőn útjában meghallotta, hogy Bem seregével Moldvába vonult, *el volt határozva őt oda is követni*; de időközben értesülvén, hogy a tábornok már visszajött Moldvából, elébe sietett Egressy Gáborral, és Bereczkén találkozott vele (Fischer i. m. p., 572. V. ö. Halasi, Petőfi-reliquiák, p. 87). Petőfi tehát sohasem járt Moldvában, és erre nézve Fischer könyve is elég határozott és világos tanúság, legalább azok előtt, a kik tudják, hogy Bereczk nem Moldvában, hanem Háromszékben esik.

Schwicker æsthetikai és irodalomtörténeti felfogása a legnagyobb mértékben függ azon írókétől, kiket ő és segédei *történetesen* consultáltak. Míg a misteriumok kérdésében, mint láttuk, Toldy elavult nézetét követi, addig Kármán *Fannijára* vonatkozólag Székely Józseffel tart, ki Fannit, helytelenül, Markovich grófné eszményített alakjának képzelettel (286). Néhol czitálja ugyan Toldyt, Beöthyt vagy Gyulai Pált, de a legtöbbször minden hivatkozás nélkül, zavartalan lelki nyugalommal használja a pluralis maiestatist ítéleteiben. Vagy úgy, hogy Toldy és Beöthy között tanács nélkül vacillál, vagy Toldy nézetét fogadja el, mikor Beöthyé határozottan helyesebb. Így lesznek Kuthy és Nagy Ignác *Jósika utánzóivá* (538), csak azért, mert Toldyban «A kor többi elbeszélőiről» szóló fejezet (Irodalomtörténet, p. 388) azzal kezdődik, hogy «Jósika után, s nagy részt az ő nyomában, szokatlan elevenség lett a novella- és regényköltészetben észrevehető». Beöthy tehát, ki helyesen, azt írja Jósikáról, «hogy iskolát nem igen alkotott», kisebbségben marad (Beöthy, Irodalomtörténet. II. 62). Szintígy Vachott Sándor, Császár, Kerényi és Sárosy a *classikus lyra epigonjai* címen szerepelnek Toldy után (563), pedig rajtuk, mint Beöthy mondja, Kisfaludy Károly, s főleg Vörösmarty és Czuczor hatása mutatkozik.

Látni való, hogy Schwicker általában nem is mond véleményeket, csak visszhangja mások véleményeinek. Æsthetikai elvei, meggyőződései nincsenek; ezért ő abban a kedvező helyzetben van, hogy kivált élő írókról, nem kénytelen kárhóztató ítéletet mondani, s változatlanul acceptálja felőlük a pajtáskodó journalistika dicsérő phrasisait. Annak daczára, hogy valóban elijesztő képet rajzol legújabb költészetünk nyers naturalismusáról, pessimistikus, világpolgárius jellegéről, mégis egész sorát lépteti el szemünk előtt a koszorúsoknak, úgy hogy a vigasztalan

helyzetünkön való kétségbeesést egyszerre örömteli megnyugvás válthatja fel. Látjuk, hogy Zichy Géza, az ismert zongora-virtuóz, egyszerűsmind a *legadományosabb* magyar költők egyike a jelenkorban («*einer der begabtesten Dichter aus Ungarns Gegenwart*», 792); hogy Endrődy *jelentékeny* költői tehetség (796); hogy Bartók Lajos a *legjelentékenyebb* modern lyrikusok közé tartozik (797); hogy Reviczky legújabb verskötete szintén *jelentékeny* talentumra vall (799); végre, hogy Kiss József a *legjelentékenyebb* dal- és balladaköltők egyike a jelenkori Magyarországon (799). A «*jelentékenység*» mellett aztán egész sereg «*figyelemre méltó*», «*mély költői lélek*», kiváló, rendkívüli, fényes talentum, az ifjú és legifjabb óriások egész legiója bontakozik ki előttünk, olcsó superlativusok és hirlapi phrasisok csalánszövegébe takarva, jeles, elismert, kedvelt, olvasott és ünnepeelt valamennyi, valóságos aranykor ez irodalmunkban, melyről Boileauval elmondhatnók:

Et jusqu' à d'Assoucy tout trouva des lecteurs.

Schwicker valóban senki se vádolhatja, hogy, élő írókkal szemben, fukarkodik a dicsérettel; mégis, sajtáságos, hogy azok vannak leginkább agyba-főbe dicsérve, kik valamely folyóirat, heti vagy napi lap szerkesztői vagy munkatársai. Sőt buzgalmában annyira megy, hogy külön fejezetben tárgyalja a periodikus irodalmat, s itt pontificalis komolysággal fölfedezi Nagy-Németország előtt azt a misteriumot, hogy a Pesti Napló szerkesztőségében a «*legjobb tollnak*» (die «*beste Feder*») Kaas Ivor bárót tartják, s hogy a Nemzet szerkesztésének gondoljai voltakép Visi Imre vállain nyngszanak (891).

Míg az élő írókkal, kivált a szerkesztőkkel szemben Schwicker igen circumspectusnak mutatkozik, s a legnagyobb óvatossággal kerül minden éles megjegyzést, addig a holtakkal szemben sokkal kevésbé tartja szem előtt a mindenkit megillető méltányosságot és objectivitást is. Gregussal, például, húsz-huszonöt sorban végez; de nem mulasztja el, minden a propos és magyarázat nélkül oda vetni azt az együgyű és malitiosus mende-mondát, hogy «*Greguss Petőfinek ellensége volt, s már 1844-ben röpiratot tett közzé Petőfi ellen, melyben minden tehetőséget megtagad tőle és azt tanácsolja neki, mondjon búcsút a költészetnek*» (919). Ez a Gregussról szóló rövid passusnak mintegy csattanója, mely úgy látszik, arra van számítva, hogy hatást keltsen azok közt, a kik szeretik az értelmetlen anekdotákat. Valószínű, hogy léha compilátorok és szellemi kiskorúak sokáig ismételni fogják ezt a gyanúsítást; de a józan kisebbség előtt nem kell hosszasan mentegetni azt a jeles férfit, ki elveit és meggyőződéseit nem az időleges divatok szerint változtatta, s ki «*az okszerű meggyőződésnek mindenkor nyitva állott*». Jól mondja Bánóczy, hogy e tényt nem szükséges menteni, sem védeni,

csak megérteni. «Gregusst az ízlés fejlődésének története igazolja. Nem természetes-e, hogy a régebbi iskola hatása alatt megállapodott ízlés az újban csak ennek bontó hatását látja, csak a változás nyugtalanságát érzi, és tulzónak, szabálytalannak tartja, a mi az újnak lényegére tartozik? — De Greguss fejlődött: nemcsak megérte az új irány uralmát, hanem meg is értette és magába olvasztotta örökbecsű eredményeit.»¹⁾

Greguss után ugyancsak kijut Toldynak is, ki, szerencsétlenségére ítéleteit, meggyőződéseit szintén maga érlelte, alkotta meg, nem követvén Schwicker kényelmesebb utját, melyen az ember készen és kellő formában kapja az ideákat. Igaz, hogy Toldy elein a magyar költészet aranykorát abban a félszázadban látta, mely Kazinczyéktól az ifjabb Kisfaludyn át Vörösmartyig terjed, s e korszak költőit, minden különböztetés nélkül, «új iskola», «classikai költészet» névvel foglalta együvé. De később, bár személyes és æsthetikai rokonszenvei még mindig erős kapcsolatok fűzik Kazinczyhoz s az Aurora-körhöz, mindinkább enged abból a merevségből, mely Vörösmartynál mintegy csomót köt a fejlődés fonalán, s azon túl csak hanyatló ivadékokat, csak epigonokat lát. A magyar költészet kézikönyve új kiadásban már megkülönbözteti Kisfaludy Károly iskoláját, a *nemzeties műköltészetét*, mely Kazinczy iskoláját folytatta és ennek tartalomában és formájában új irányokat adott, s bár a fejlődés újabb stadiumát Vörösmartyban nem tünteti föl világosan és kellő szabadsággal, azt tartalék nélkül, a meggyőződés egész erejével hirdeti már, hogy Petőfi és Arany, az «új népies iskola» két legnagyobb képviselője — tehát nem a classicismus epigonjai többé — új lendületet adnak a nemzeti műköltészetnek.²⁾

Nem szólunk arról a kegyetlen sommás eljárásról, melylyel szerzőnk Pázmándi Horvát Endre, a «rímkovács falusi pap» fölött (der verseschmiedende Dorfpfarrer) napirendre tér (488—9); de nem hagyhatjuk szó nélkül irodalmi és általában culturalis törekvéseink tendentious tárgyalását, mely, többé-kevésbé prononcirozva, e könyvben több helyütt előkerül. Schwicker nem tudja méltányolni Vörösmarty ama hervadhatlan érzelmét, hogy «lerázva a német költészet jármát, nemcsak nemzetiebbé tette költészetünket, hanem egyszersmind megnyitotta azt az összes európai irodalmak behatásainak.»³⁾ «Kevésbé látszik, úgy mond, dicséretesnek, ámbár a korviszonyokból megfejthető, Vörösmarty idegenkedése a német irodalomtól, melynek túlnyomó befolyása ellen,

¹⁾ Emlékbeszéd Greguss Ágost felett. Budapest, 1889. p. 9.

²⁾ Toldy, A magy. költészet kézikönyve, II. kiadás, III. p. 4—5. — V. ö. Gyulai, Emlékbeszéd, p. 98—99.

³⁾ Gyulai, Emlékbeszéd, p. 115.

természetesen, hiába igyekezett megóvni nemzetét. Hogy e törekvés nem sikerült, az csak üdvére vált a magyar szellemi életnek; mert Vörösmarty hatalmas befolyása annak idején nagy mértékben hozzá járult a *legszélső nationalismus* ébresztéséhez és fentartásához életben és irodalomban. (487.)

Ezen idézetből, melyekhez hasonlót könnyű volna többet is kijegyeznünk, első olvasásra megítélhetjük Schwicker velleitásait, ki irodalmunk üdvét egyedül a német irodalom túlnyomó és kizárólagos befogadásában látja, s a magyar culturának, hallgatólagosan, azt tűzi czélul, hogy a németnek mentül tökéletesb mása, mentül hívebb követője, mintegy expositurája legyen. Valóban, e czél sokkal magasztosabb, sem-hogy korlátolt «nationalismusunk» követni bírná, s teljes *elimeréssel adózva* Schwicker jóindulatának e nemzet iránt, mégis csak Vörösmarty nyomain igyekszünk tovább haladni, óvakodunk azon cultura járma alá vetni magunkat, mely, földrajzi és politikai helyzetünknel s történelmi fejlődésünknel fogva, nemzeti sajátosságainkat, faji jellegünket, egész psychikus existentiánkat századokon át megsemmisítéssel fenyegette. A magyar irodalom sokáig idegen iskolákat járt, utánzott, másolt, mielőtt tudatára ébredt volna geniusának; de most, hogy e genius szárnyára kelt és hangja oly hatalmasan kicsattant Petőfi és Arany költészetében; most, hogy büszkén rá mutathatunk egy igazán nemzeti költészetre, mely a világirodalomban is számot tesz, most órülség volna ott folytatni tovább, hol a nemzeti újjászületés első éveiben kezdettük volt: a német irodalom utánzásán. Nem szükség a világirodalom számos példájára utalnunk: saját irodalmunk fejlődéséből nyilván kitetszik, hogy a költészet legnagyobb remekei akkor állnak elő, midőn a költők saját nemzetük érzületéből, esze-járásából és szíveveréséből, abból a szűkebb világból merítenek inspiratiót, melynek képe ott lebeg álmaikban, s mely minden idegszálukkal, minden csepp vérükkel válthatlanul összeforrt. Ez a nemzeti sajátosság, ez az egyéni határozottság és faji bélyeg döntik el a költői művek létjogát és becseit a világirodalom ítélőszéke előtt, s világirodalmi szempontból minden költői mű annál becsesebb, mennél nagyobb mértékben tudja felölelni és mennél magasabb fokon tudja kifejezésre juttatni a sajátos nemzeti és faji eszmekört, a nemzet világnézetét.*)

Nem áltatjuk magunkat azzal, hogy Schwickert és elvtársait valaha meggyőzhetnők arról, hogy az a «feltörekvő magyar chauvinismus» koránsem oly erőszakos, mint oda kinn hirdetni szeretik, s hogy e nélkül a nemzeti újjászületés nagy műve ma is csak néhány rajongó agyá-

*) V. ö. Salamon tanulmányai, II, p. 98. sqq.

ban élne még: üres ábránd, hiú álomkép lenne, mely nem valósulhat soha. De ha oly erőszakos volna is ez a «chauvinismus», vajjon mért épen minket szükséges tartózkodásra, bölcs mérsékletre inteni, a nemzeti gondolat érvényesítésében? mért épen mi reánk férne több ildomosság, tapintat és méltányosság az idegen nemzetiségű állampolgárok iránt, «kikben a nemzetiségi eszme szintén gyökeret vert és valósulásra tör» (734)? Vajjon volt-e valaha nemzet, mely annyi generositással melengette volna keblén az ellenséges nemzetiségek kígyóit, mint a magyar? Volt-e csak egy is valaha, mely nálunk csekélyebb energiával követelte volna jogait, melyeket consolidálni és elismertetni nem a nemzeti hiúság, hanem a nemzeti önfentartás kötelessége és magasabb állami érdek parancsolt? Vajjon mi alkottunk-e kényszertörvényeket, melyek a poseni lengyel lakosságot beolvadásra vagy kivándorlásra kényszerítették? mi állítottuk-e német lábra Elsass iskoláit? s mi zártuk-e el hármas korlással határainkat a francziák elől? Valóban, ha elgondoljuk, hogy nálunk minden nemzetiség háborítlanul használja nyelvét egyházi és községi életben, iskolában és társadalomban egyaránt; hogy nálunk a nemzetiségi sajtó oly kiváltságokkal bír, minőket a világon sehol, s hogy vannak államtisztviselőink, kikről tudva van, hogy a magyar állameszmének ellenségei: ha ezt elgondoljuk, akkor, olvasván a mi jó németjeink időszakos jajeszékléseit a «Reich» lapjaiban az erőszakos «magyar chauvinismus» miatt, szeretnők egyszer már részesíteni őket a másik rendszer áldásaiban, melyeket bizonyára a poseni lengyelektől s az elsassi francziáktól irigyelnek.

E többé-kevésbé nyílt izgatás a magyar állameszme ellen, ez insinuatiók és hangulatkeltések az elnyomott fajrokonok javára, magában Németországban sem fognak sokáig visszhangra találni; itt a hazában pedig csak arra szolgálnak, hogy a velünk állami közösségben élő német nemzetiséget oly aspiratiókkal töltsék el, melyek soha sem valósulhatnak, és melyeket táplálva, könnyelműen kockára vetnék a létező előnyöket reménybeli, de elérhetlen utopiáért. Mert, ha nem csalódunk, a Schwicker-féle irányzat, bármily óvatos reservatiókkal és restrictiókkal él a szerző, in ultima analysi, a közelmúlt absolutismusának kormányelvére, a nemzetiségek egyenjogusítására vezetne vissza: oly végzetes elv, melynek érvényre jutását csak azok kívánhatják, kik a magyar állameszmének nem őszinte barátjai.

HÁHN ADOLF.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

17. Chateaubriand és művei. Írta *Gärtner Henrik*. (Nagyváradai állami főreáliskola.) — Az idegen, nevezetesen az angol, francia, sőt még a német irodalom kiválóbb műveiről és íróiról is nagyon kevés könyv, tanulmány, cikk és fejtegetés van aránylag irodalmunkban. A mi e részben történik, jóformán alig több valamivel azon tárczaszerű ismertetéseknel, melyeket egy-egy nagyobb zajt csapó könyvről vagy írójáról a napisajtó egyik-másik munkása valamely külföldi szemle-cikk vagy hirlapi tárcza nyomán futólagosan laptöltelékül időről-időre papirostra vet. Ez nem egészséges állapot, mert irodalmunk egyetemes jelleművé s tárházává mindazon eszméknek és gondolatoknak, melyek a művelt nyugat irodalmait foglalkoztatják, csak úgy lehet, ha ezeket irodalmi tanulmány tárgyává téve saját irodalmunkba, saját gondolkodásunkba beoltani el nem mulasztjuk.

E bajon egy iskolai *Értesítő*ben megjelent cikk épen nem segíthet. De ha nem segíthet is, annyit bizonyára nyilvánvalóvá tehet: vajon írójától jövőre nézve várhatunk-e oly munkásságot, mely legalább részben alkalmas lesz segíteni a bajon?

Mikor ez értekezést kezembe vettem, legelőször is ezt a kérdést vetettem fel. Örömmel vallom meg, hogy a felelet nem volt tagadó. Ez értekezés kezdő író műve. Inkább iskolai dolgozat, mint cikk vagy tanulmány; de tehetséges kezdő műve, értelmes és világos eszű tanuló dolgozata. A tollat ügyesen forgatja, gondolatait szabatosan és könnyen fejezi ki már is. Előadása élénk, stílusa ha nem is valami kiváló magyarságú, de legalább mentes nagyobb hibáktól. Tárgyával is tisztában van; forrásait ismeri és tudja: melyikből mit merítsen a nélkül, hogy egyéniségét feláldozza. Van benne némi önállóság; igaz, nem több a kezdő önállóságánál, de ebből is megítélhetjük képességét arra vonatkozóan: vajon tanulmányai szélesedésével, tehetsége éréssel fog-e a maga fejével gondolkozni és meg fog-e a maga lábán állani?

Azt hiszem, hogy ez értekezés mind e kérdések kedvező megoldására biztató jelnek tekinthető. Megvallom azonban, ítéletem megalkotásában a bizonytalanság némi szorongását érzem, már csak azért is, hogy mint a cím is mondja, («a budapesti m. kir. tud. egyetem bölcsészeti kara által jutalmazott *pályamunkából*»), egy teljes egészet képező munkálat töredékével, vagy talán nagyobb részével állok szemközt. Meglehet, hogy egyben-másban ítéletem másképp esnék ki, ha nem a töredék, hanem az egész mű állana előttem. Mikor tehát kritikai észrevételeimet megteszem, igyekezni fogok azokat némi feltételelességgel csu-

pán csak az előttem levő töredékre való tekintettel tenni meg, nem zárván ki lehetőségét, hogy az egész művet látva, a töredékre tett észrevételeim egyikét, másikat némi módosítás alá vetném.

Legelőször is hibának tartom a hosszú eredeti francia idézeteket, melyek hozzávetőleges számítás szerint egy ötödét veszik igénybe az értekezésnek. Különbösen is Chateaubriandról írva Chateaubriand prózáját magyarrá fordítani sokkal szebb ambíciója lehet az írónak, mint idézni eredetiben. Az írás művészetének egyik titka, hogy az olvasó írásunkban ne érezze az iskola szagát, a szoba-tudósság ama porát, mely vonzás helyett eltaszít. Mit szólna az értekezés írója, ha kezébe venné De Vogüé *«Le roman russe»* című művét s abban egész lapokat találna idézve orosz nyelven valamelyik orosz regényíró művéből?

Ez értekezésnek egyik s talán épen a legnagyobb hibája, hogy Chateaubriand-t korától, kora eszme-áramlataitól egészen elvontan tünteti fel. Hiányzik benne a háttér, pedig e háttér kellő megfestése nélkül Chateaubriand igazi képét nem lehet megrajzolni. Egy-két vonást ugyan hűz ecsete az arczkép kidolgozása közben a háttérben is, de keveset ahhoz, a mi csak tűrhetőleg is elegendő lenne arra, hogy megadja a szükséges háttér, a kellő keretet. Az író pedig jól látszik tudni, hogy Chateaubriand hozzá tartozik korához, hogy gondolatait, érzelmeit nemcsak saját, hanem kora lelki állapotaiból is merítette. Nagysága nem művei abszolút költői vagy művészi értékében gyökeredzik, hanem ama kölcsönhatásban, melyet e művek egyénisége és kora lelki állapota között létesítettek. Nagy hatása volt a század első felének irodalmára, nem annyira tehetségénél, mint inkább azon körülménynél fogva, hogy ő adott először határozott és megragadó kifejezést amaz egyetemes hangulatnak, mely a műveltek kedélyén a század első részében erőt vett.

René nemcsak folytatása Werthernek, hanem inspirálója is egy egész korszak költészetének, kifejezője egy egyetemes betegségnek, melynek symptomái Manfrédben, Jacopo Ortisban, a Karthausi-ban és Musset *«La confession d'un enfant du siècle»*-jében találunk megrázó kifejezést. Ő tudott hangot adni annak a *«vague des passions»*-nak, melyet annak tudata szült, hogy semmi sem maradt meg abból, a mi volt és még semmi sincs meg abból, a minek meg kellene lenni. Habozó, kételkedő, következetlen lelke, művészi érzékisége, erkölcsi elveinek gyengesége, misticus hajlamai, ingadozó hite mind közös vonások korával s előkészítői amaz egyházas reakciónak, mely a restauratio korszakát jellemzi.

A XVIII. század a kételkedés és a hitetlenség százada volt. A forradalom, a század bölcsészetének ez édes gyermeke pedig ki akarta tépni az emberek szívéből a vallást. A forradalom bukása után az irányát vesztett társadalom fenszóval követelte vissza a hitet, a vallást. Új val-

lásos irodalom jött létre. A kritika Feletz abbé és Saint-Victor vezetése alatt gyűlölettel fordult el a múlt század rationalis és hitetlen irodalmától. Az emberek vallásosak és hívők akartak lenni minden áron. A hit, a vallás látszott ama mentő horgonynak, mely egyetlen szilárd ponttúl kínálkozott a zavaros és előre nem látható végű nagy küzdelemben. Chateaubriand művei azért voltak olyan nagy hatással, mert az elvesztett hit visszahozói gyanánt tüntek fel a minden áron hinni akaró emberek előtt. Pedig e művek csak annak ékesen szóló tanúi, hogy a ki hitét egyszer elvesztette akár csalódásai, akár kételkedése, akár tudása következtében, azt nem találja meg sehol. Hasztalan keresi az ősvadonban, a góthikus székesegyházak csarnokainak derengő szürkületében, a középkor költői és művészi alkotásaiban, a nagy egyházírók műveiben, nem fogja többé megtalálni sehol. Chateaubriand se találta meg, de azok sem, kik műveiben keresték. A «Génie du Christianisme» a hit megváltó ereje után vágyakozó lélek kiömlése, de nem az igazi hit őszinte, kételkedést nem ismerő vallomása.

Chateaubriand kételkedő maradt mindvégig, kinek hite inkább csak affectált hangulat volt, mint őszinte érzés. Mikor azt mondja, hogy haladókla anyjának és nővérének szavai hatották meg annyira, hogy keresztényé lett, hogy e sírból jövő két hang hallatára *sírt és hitt*, tulajdonképpen csak önmagát ámfította. Még élete felé is azt hitte, hogy *credó*-jában vigaszt talál. Meglehet igaza volt, de hogy ez a credo nem volt az általa annyira magasztalt kath. kereszténység credója, körülbelül bizonyos. Ezt nemcsak az a voltaireanus tudta, ki egy társaságban ezzel a kérdéssel hozta zavarba: mondja csak, Chateaubriand úr, mikor és kinek szokott gyónni? hanem Laménnais maga is. Chateaubriand a kath. kereszténység apológétája ugyan, de hogy maga az apológéta is mily gyöngye a hitben, azt csak az ítélni meg, ki Pascallal, a XVII. század e nagy apológétájával összehasonlítja. Maga az is, hogy a kath. kereszténységet a művészet szempontjából védelmezi és dicséri, bizonyos fokig eretnekesség s teljesen összevágó azok felfogásával, kik a vallást az emberi lélek nagy és bájoló önkéntelenségének, az æsthetikai érzés egy fájának mondják és hirdetik, hogy nincs messze az idő, mikor az emberi lélek egész tudalmatlan mélységét kifejező művészet és költészet lesz a művelt emberiség egyetemes vallása.

Ez értekezés írója ismerteti Chateaubriand nézeteit a hit és vallás kérdéseiben, de nem látszik érteni magát a korszak vallásos hangulatát eredetében és következményeiben. E miatt aztán Chateaubriand írói egyéniségének sem kultur-történeti alapját, sem kultur-történeti hatását nem igyekezik vázolni. Hatalmas, évtizedekre kiható áramlat volt ez, lényeges vonása a jelen század civilizatorius törekvéseinek. E hiányt konstatálom nem azért, mintha mentségét nem bírnám megtalálni;

hanem azért, hogy az írók szélesebb körű és mélyebbre ható tanulmányára figyelmeztessenem.

Hibája ez értekezésnek az is, hogy írója egészen mellőzni látszik az összehasonlító eljárást tanulmánya közben. Chateaubriand egyik iratában szemére veti Byronnak, hogy sehol egy szóval sem említette, mit köszönhet Childe Harold Renének? Egy másik helyén meg Bonaparte egyiptomi hadjáratáról beszélve ezeket mondja: «Könyvei között, melyeket magával vitt, ott voltak Ossian, Werther, az Ó-Testamentum, La nouvelle Héloïse, jeléül ama chaosnak, mely fejében volt. Positiv eszméket, romantikus érzéseket, rendszereket, álomhüvelyezéseket, komoly tanulmányt, képzelődést, bölcseséget, bolondságot mindent összevegyített és a század e különféle produktumaiból alakította ki a császárságot.» Lehet, hogy igaza van. De sokkal bizonyosabb, hogy ha mindez ingredienciákat elvonnék Atalá-ból, René-ből, a Génie du Christianisme-ből, kevés maradna, mi kizárólag csak az övé. Madame Staël Németországról írott könyvében azt mondja, hogy Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre és Chateaubriand *«németek a nélkül, hogy tudnák»*. Mindezek az ujjmutatások, mily világos útmutatói az irodalmi összehasonlításnak!

Meglehet, sokat követelek egy kezdő írótól mikor ilyes dolgokért szemrehányásokat teszek, mikor azt kívánom, hogy merüljön bele tanulmányába annak a nagy irodalmi áramlatnak, mely Franciaországból kiindulva bejárta minden művelt nép irodalmát. Lehet, de azt hiszem, hogy ez értekezés írójától szabad est kívánnom; gáncsolva eljárását lehet buzdítanom szebb és tökéletesebb munkára. Mikor Ch. Fontanes-nak a Génie du Christianisme kéziratit íveit megmutatta, ez elragadtatásában így kiáltott fel: «Travaillez, travaillez, mon ami, devenez illustre; vous le pouvez; l'avenir est à vous!» E szavakkal végzem én is gáncsoló kritikámat: travaillez mon ami, vous le pouvez!

Dr. JANCsó BENEDEK.

18. Gretcs József, Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése. (Fehértemplomi áll. főgymnasium.) 3—23. l. — Jó források alapján készült érdekes és tanulságos dolgozat. «A tétel Uhland 'Tell's Tod' cz. balladájához fűződik. Az ebből nyert gondolatkört a tanulók a következő német nyelvű themában foglalják össze: Minden embernek kötelessége, hogy embertársán még élete feláldozása árán is segítsen.» E téma előkészítésére a szerző behatóan tárgyalja 1. a svájci szövetség kritikai történetét, 2. e szövetség létrejöttéről alakult hagyományt, a Tell-mondát, 3. a költemény alakját és tartalmát, 4. a Tell tettének ethikai alapjait. Első pillanatra is világos, hogy az 1. és 2. pont alatt összefoglalt igen alapos, de egyúttal igen terjedelmes fejtegetések nem tartoznak voltaképen a tárgyhoz. Uhland kérdéses költeményének megértésére teljesen elegendő a Gessler megölésére és a

kis fiú megmentésére vonatkozó hagyományoknak rövid elmesélése, legfeljebb azzal a rövid megjegyzéssel, hogy Tell szerepléséről nem tud a történet, tehát egyénisége és tettei a monda alkotásai. Történeti tényeken alapulnak-e Tell alakja és tettei és ill. mennyiben térnek el a hagyományos elbeszélések a történetnek való tényeitől, ezen kérdéseknek alapos és beható tárgyalása az alapúl vett költemény megértésére és a fölvetett téma kidolgozására egészen szükségtelen, és helyesebben (mint a szerző maga is megjegyzi) más olvasmány kapcsán, legjobban Schiller drámájának olvasásánál tárgyalandó. Az anyag, melyet a szerző ez értekezés szerint Uhland költeményének magyarázatához földolgoz, több hetet vesz igénybe, a mi ép oly aránytalan mint czélszerűtlen munka. E magyarázat egészen elnyomja a tárgyalandó költeményt; ettől kell pedig költemények magyarázatánál legjobban tartózkodni. Ellenben a 3. és 4. alatt összefoglaltak helyesek s nagy gonddal vannak egybeállítva, ha (főleg az V. osztályban) túlságosan elvontak is.

Tévedést nem sokat találtam. A svájci krónikás, kit szerző többször említ, nem Tschudi, mint G. mindig írja a nevet, hanem Tschudi; Uhlandnak 'Tell's Platte' cz. költeménye nem sonett, hanem öt distichon, és több ily apróság. Nagyobb baj, hogy a szerző sokszor igen homályosan fejezi ki magát. Így pl. a 13. lapon azt mondja, hogy a monda «előre megbeszélése által . . . ráirányoztuk a figyelmet ama kérdésre is, mely harcot támaszt a történeti igazság és szívünk sugallata, a való és ideál közt». És alább azt állítja, hogy a mondai és történeti anyag megkülönböztetésénél «fejlesztjük a történet iránt való érzéket, gondolkozásra serkentünk, különösen a tekintetben, hogy a tanuló a mondának és történetnek a költészet viszonya felől elmélkedjék». Magyarság tekintetében is igen kifogásos a dolgozat, mely különben egész irányánál és a feldolgozott anyag gazdagságánál s értékénél fogva becsületére válik szerzőjének és figyelmet érdemel.

HEINRICH G.

NYILTTÉR.*)

Válasz Weiss Rezső úrnak Iias-jegyzeteimről szóló birálatára.

Sokat haboztam, feleljek-e erre a «birálat»-ra, mert, hogy az ily hangos szó és magas ítélet a mélységes hallgatást jobban megérdemli, mint a feleletet, az kétségtelen. Hogy mégis válaszolok, teszem azt egyrészt az igazság érdekében, másrészt azok kedvéért, kiknek nincs módjukban utána nézni, mennyire állhatják meg helyöket Weiss úr enunciatiói; — végre — hogy Weiss úr büszkeséggel ne vádolhasson.

A mit általában mond működésemről, arra nem felelek. Ismeretes dolog, hogy fiatal óriások többnyire mások ledorongolásával kezdik pályafutásukat. Weiss úr *ítélete* engem nem aggaszt, legfeljebb *állításai* tarthat-

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

nak számot érdeklődésekre. Lássuk tehát azokat. A mit a szerinte túlságos sok magyar paralelelből mond, az azt bizonyítja, hogy nem tudja, mire valók azok? Ő nem látja, hogy azok nem esetlegességből, «magyar irodalom-beli jártasságom fitogtatása» végett vannak idézve, hanem mindentitt a nyelvi vagy költői kifejezés alaposabb megértetése czéljából. Vannak ugyanis nekünk, magyaroknak, néminémű *Utasításaink* is, melyeknek ismerését egy egyetemi hallgatótól természetesen nem várhatván, hadd idézzem, mit mondanak Homeros olvasásáról. «Homeros olvasása ez osztályban a poétikai tanítással hozható kapcsolatba. A tanár a szükséges nyelvi magyarázatokon kívül, főleg a *költői előadás módjának megvilágítását tartasa szem előtt.*» — Nem arra való tehát az iskolában az idézetek emlegetése, hogy a tanuló megtudja, mit mond Arany, Petőfi vagy Vörösmarty ehhez hasonló, hanem az antik és modern költői nyelv sajátosságainak szembe állítása tudatosá fogja tenni előtte az olvasottak sajátosságát. Midőn pl. azt mondja «οἷx ἔξε nem tartá fogva az üdítő álom, mert «csak könnyedén fedte» (Arany M. O. III.)» — akkor ebben nem «bizonyos fitogtatás nyilvánul», hanem egyrészt az idézettel megmagyarázza a kifejezést, másrészt urát adva a modern költői szólásnak, jelentősebbé teszi. Ismeretes, hogy e hely kifogásra is adott okot Homerosnál, mert az első ének végén az van mondva Zeusról, hogy aludt s itt a második ének elején, hogy «nem tartá fogva az álom». Az Aranyból vett kifejezés mintegy bizonyítja, hogy itt nincs ellenmondás. De Weiss úrnak kevésbé számba menő magyar idézet az, ha pl. az éhség csillapítására, a sírásnak a patakhoz, forráshoz, a seregeknek a felleghez, a halálnak a ködhez, felleghez való hasonlítására magyar költői példákat idéztünk. Sajátságos, hogy Weiss épen a költői szempontból nevezetesebb példákat kifogásolja; de mivel ő is tud egyet, előáll vele s a *ἰδρῶ ἰθρῶσα*-hoz idézi Aranyból ezt: «homlokomat nem verte veriték». Jól van, én szívesen veszem ezt a segítséget, de örülök, hogy nem én idéztem, mert akkor Weiss úgy förmedt volna rám: «hogy lehet figura etymologica oly példát idézni, melyben nem a tárgy meg az állítmány, hanem az alany és állítmány valók egy töből? ezért inkább megfelelt volna a belső tárgy-as kifejezés: «megizzadtam vaspályáját (Berzsenyi).» — De nem terjeszkedhetem ki minden kifogásolt idézet védelmére. Ha Weiss úr kíváncsi reá, sziveskedjék fölkeresni, készségesen adok felvilágosítást mindenikről. Csak azt említem meg, hogy IV, 125 és *Verg. Aen. XI, 758* közt helyesen nem talált rokonságot, mert «758» sajtóhiba 858 helyett.

Egyes kifejezések fordításán is több kifogást tesz. Szerinte I, 180 *Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσει* nem = «uralkodjál a myrmidonok közt», hanem = «parancsolj a myrmidonoknak». Egyebeket mellőzve, csak az *Abel*-féle *Ilias*-kommentárra utalom Weissot, hol e helyhez ez a jegyzet: «*Μυρμιδόνεσσιν a myrmidonok közt, Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσειν a myrmidonok fölött uralkodni.*» — I, 280-hoz meg van nálam jegyezve *δέ* = és, de ott két *δέ* van. Weiss azt hiszi, hogy ez a második *δέ*-re vonatkozik, de az *hát* vagy *hiszen*-nel fordítandó szerinte. Először is nem lehet kétség, hogy jegyzetem a második *δέ*-re vonatkozik, mert az e sorban az első *δέ* után álló *ἄρα* van előbb magyarázva; másodsor az igenis nem *hát*-tal, hzem *és*-sel fordítandó, mint ugyancsak *Abel* jegyzete is tartja. — *μεθῆμων* Weiss szerint = *engedelkeny*; szerintem: *renyhe*. Weiss nézze meg ismét *Abelt*, kivel itt is szerencsés vagyok megegyezni. (Ameis: «schlaff.») — *σείττα* Weiss szerint nem = «azt mutatja, szándékozik», — hanem «előáll». Miért? *Abel* «akar, készül». Ameis: «macht Miene». — V, 187-nél maga a hely és Ameis nagyobb tekintély előttem, mint a Weiss okoskodása. Nem is lehet máskép, mert Pandaros tudja, hogy ott sebesítette meg Diomedest, a hol akarta volt. — Weiss nem tudja, hogy *ἀλλά*-nak *ámbr* jelentése is lehet. Sajnálom, de nem tehetek róla. Tudni való, hogy a magyar *ámbr* mellrendelő kötöszó is és = *mindenesetre*. Egyébiránt lásd Ameisot e helyhez («wengleich») és *Simonyi*: Magyar Kötöszók I, 221–3. Más egyáltalában nem bizonyított csak odavetett e nemű állításaira nem vesztegetem a szót.

mikor pl. *ἐν ὀφθαλμοῖσιν* szerinte nem «szemtől-szemben», hanem «szemeim előtt». *ἄρα* = *tehát* és nem *persze* stb.

Fő fogyatkozás Weiss szerint, hogy a *Strier* kiadását, melyet pedig ő ismertetett, a *Rzach* és *Christ* Ilias-kiadásait, *Buchholtzot*, *Ludwich* *Aristarch's* *Hom. Textkritik-ját* és *G. Meyer* Görög grammatikáját nem használtam fel. Hát hogy ezek közül *Stiert*, *Rzachot*, *Meyert* és *Ludwichot* csakugyan nem használtam, az igaz, de *Buchholtzot* és *Christet* igen, bár bevezetésem referációjában nem említettem. Egyébiránt sok szerzót lehetne még említeni a homerosi irodalomból, a kiket nem használtam, mert nem akartam a sok fától eltéveszteni az erdőt. Én nem a philologus-candidatusoknak írtam jegyzeteimet, hanem az iskolának s nevétséges hányjavitéség egyik-másik német munka fel nem használását vétkül róni fel s pl. angol philologiai munkákról tudomást se venni. Nem csak Németországon keresztül juthatunk el a philologia elysiumába.

Hogy a grammatikai magyarázatokat nem nagyon bőven mértem, annak oka 1. Homeros olvasásának fő czélja; 2. a magyarázatos kötet tulajdonságos terjedelmének elkerülése; 3. az, hogy az Utasítások kétféleképp szabják ki a görög tanítás menetét: Homerossal vagy az attikai nyelvel kezdve. Én az előbbi mellett vagyok s azért nem tartom szükségesnek, hogy a homerosi alakokat az attikaiakkal magyarázzam. Homeros grammatikája pedig magába véve igenis nem nehéz, mert egyszerűbb minden más írónál s teljesebb alakjai csak könnyítik a görög tanulást.

A dialectusról szóló szakasz az iskola szükséglete szerint elég. Hogy az articulusunak Homerosnál még mutató névmási jelentése van, azt fenntartom. Az a pár hely, a hol, a nevelőhöz közelít, csak a mi nyelvérzékünk szerint látszik kivételnek. Nevetséges volna azt mondani, hogy Homeros két nagy költeményében csak 10- vagy 20-szor használt nevelőt; biztosabb azt mondani, hogy sehol se használt, mert még nem volt.

A grammatikai összefoglalásban röviden azt mondom: «optativusban -*vo* helyett mindig -*ato* áll». De I, 334-ben mégis *μαχίοντο* van — ellenveti Weiss. Nézte volna meg, mit mondok az I, 344-hez (mert 334 ő nála sajtóhiba): «Az opt. végzete H.-nál máshol mindenütt -*ouato*. Némely kiadó itt is úgy írja.» — Ilyen kivételes helyet csak nem fogok egy grammatikai vázlatba felvenni? — Én azt mondom, hogy «a reduplicatio a befejezett cselekvésekben soha semvész el». Erre Weiss: «Meyer szerint *ἀνωγα*, *ἀμφιαχῦα*, *ἰέρωντο* alakoknál elveszett.» Tudvalevő, s ha talán egy kissé homályosan fejeztem is ki magamat, Weiss csak megérthetett volna, mit akarok mondani, t. i. hogy az augmentummal szemben, mely meg is marad, el is maradhat, a reduplicatióról azt akartam mondani, hogy avval ellenkezőleg mindig megmarad (persze, ha megvan), nem olyan, hogy egyszer megvolna, máskor ugyanazon igénél elmaradna. — *θειω*, *κίχτω*, *τραπέουεν* egybeállításánál azt kérde Weiss: *τέρω* csak nem megy úgy, mint *τίθηναι*? De igenis megy *τίθηναι* szerint is, mert idézett alakja az indicati-
vusból ép úgy athematicus (*ἐτέρωην*, *ἐτίθην*). — Hogy *ἀργειφόνητης* etymológiája nálam Weiss szerint *furcsa*, arról nem tehetek. Nézzem utána más kommentátoroknál. Viszont, hogy *μογοστόχοι*-t olyan jól tudja (*μόγος* + *τίκτω*), nem irigylem, szerintem inkább: *μόγος* + *τίκτω*. Hogy kicsoda bővebb magyarázatot igényelt volna az iskolában *πίσους* vagy *γέντο* — nem tudom. Weiss tagadja, hogy a XXIV. énekben is humoros színezetű volna az istenek közti jelenet. Hát nem a humor magas foka az istenek amaz ötlete, hogy Hermessel el akarják lopatni Hektor holttestét?

Weiss szerint *νήϊον*-hoz hozzá értendő *δορυ*. Én nem mondtam, hogy nem kell érteni. Minden szótárban megtalálja a tanuló. Én csak a *νήϊον*-t helyesen *hajógerendának* fordítottam. Vagy nem az?

Helbigbe W. szerint csak futólagos pillantást vetettem. Tagadom. Helbig igenis kimutatta, nem 1874-ben a görög női viseletről írt művében (melyre talán W. gondolt), hanem 1884-ben írt «Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert» cz. művében, hogy a görög ruha feszesen test-

hez álló volt. 131. l. «Von diesen Mustern aber könnten zum mindesten die letzteren nur dann gehörig zur Geltung kommen, wenn die Gewänder, auf denen sie sich ausbreiteten, den Körper glatt und faltenlos umgaben». 132. l. «*τανύπελος* = mit schraff gespanntem Peplos» stb.

A kritikai adnotatiókra való megjegyzései, hogy ezt vagy azt a sort nem Aristarchos, hanem Aristonikus vetette el (Ludwich kimutatása szerint), ha mind megállnák is helyüket, csak arról győznek meg, hogy e félek nem valók iskolai könyvbe. De itt is van ráfogás és félreértés. En a XI, 543-ra nem mondtam, hogy *csak* Aristoteles idézetéből ismerjük, hanem többek helyett Aristotelest említettem, mint ismeretes tekintélyt. Hogy XV, 610—613-ban 614-et kell olvasni, arról meggyőződhetett volna, ha szövegemet megnézi, hol 610—614 van zárójelben. Maga is mindjárt hibázik, mert a XVII, 645—6-ot említi 545—6 helyett. Hogy Zenodotos csak az elsőt vetette el, az *Ludwich* szerint sem biztos, mert ő valószínűbbnek tartja, hogy Aristarchos vetette el.

Egy pár sajtóhiba felfedezését köszönettel fogadom. De furcsa, hogy azt is sajtóhibának nézi, ha *δειδγμα* a *δειννυ* praes. perfectumának van mondva szerinte praes. perf. helyett. Nézzen csak utána Curtius-Ábelben.

Valóságos hibát egyet fedezett fel, hogy t. i. a *πίπτωσι* coni. aor.-nak (nem coni. aor., mert coni. de nem aor.) van mondva. E lapsust elismerem s köszönöm a figyelmeztetést.

S ezzel búcsút véve Weiss úr bírálatától, rá bízom, hogy az egész dologból a tanulságot levonja. Dr. CSENGERI JÁNOS.

Viszonzásúl Dr. Csengeri János úrnak!

«Az igazság érdekében» jónak látta dr. Csengeri úr észrevételeimre, «állításaimra» reflektálni. — Előre el voltam készülve rá, már akkor, midőn bírálatom megírásához fogva észrevételeim jogosultságáról egy a magam csekély személyénél hasonlíthatatlanul avatottabb kritikust voltam szerencsés meggyőzni. Állításaimat tehát mindvégig fentartom*), még azon pontokra nézve is, hol *Ameis* vagy *Abel* kiadásaira hivatkozok, mi természetesen Csengeri úrnak, ki oly készségesen fordult mindig az egyik vagy másik magyarázóhoz felvilágosításért, hallatlan vakmerőségnek fog tetszeni. Fentartom állításaimat, még ha azon gyanúnak teszem is ki magamat, hogy Csengeri úr replikáját részleteiben megingatni nem tudom.

Egyébként két tekintetben igen szerencsés embernek tartom Csengeri urat. Először, hogy oly bírálóra akadt, kinek sem kora, sem állása nem engedte meg a tollat megnyomni ott, hol igazság szerint megnyomni kellett volna. Másodszor, mert Magyarországon élünk, hol a legfelületesebb munka szerzője is égbekiáltó igazságtalanságról panaszkodhatik, ha művét nem magasztaljuk, — hol még minden eltérő véleményt személyes támadásnak, s a tanuló-bírálatot irigység-szülte rugkapálás nyilatkozatának szoktak venni. Vigasztalja magát Csengeri úr, van még elég ember, ki azt nézi, tanuló vagy tanár írta-e a kritikát, e szerint alkotja magának meggyőződését, s a maga részéről is közreműködik egy oly irodalmi állapot teremtésén, mely minden elfogultlan kritikát lehetetlenné törekszik tenni.

Dr. WEISS REZSÓ.

*) Egy helyt igaza van, a praes. állítólagos sajtóhibára nézve. Jegyzete ugyanis ekként hangzik: «*δειδγμα* (*δειδγμα* *δειννυ* praes. prefectuma [sic!]) üdvözölték egymást, ittak egymásra». Margómon ott lévén a sajtóhibát jelző felkiáltójel, később a corrigendák lajstromába vételekor, midőn csak a *δειδγμα* alak lebegett szemem előtt, s a praes. s betűjét is aláhúzvattam, történt a félreértés. Ebben a tekintetben a legszívesebben rehabilitálom.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régibb évfolyamai megrendelhetők a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

1889. évi február hó 29-től 1889. évi május hó 28-ig teljesített fizetésekről.

Rendes tagdíj 1883-ra: Gódor Gyula. — **1884-re:** Háhn Adolf pótlásul 1 frt. — Dr. Margalits Ede. — Moravcsik Géza. — Reitmann Ferencz pótlásul 3 frtot. — **1885-re:** Háhn Adolf. — Dr. Margalits Ede. — Moravcsik Géza. — Reitmann Ferencz 1 frtot. — **1886-ra:** Császár Árpád. — Háhn Adolf. — Dr. Mandola József 1 frtot. — Moravcsik Géza. — **1887-re:** Császár Árpád. — Háhn Adolf 2 frtot. — Dr. Herrmann Antal. — Latkóczy Mihály. — Malatinszky János. — Dr. Varga Bálint. — **1888-ra:** Dr. Bélay Jenő. — Császár Árpád. — Cserhalmi Samu. — Dr. Erőli Béla. — Dr. Erdélyi Károly. — Fekf. Ferencz. — Dr. Hatala Péter. — Dr. Halász Ignác. — Haslinger Ferencz. — Dr. Herrmann Antal. — Himpfner Béla. — Horváth György. — Dr. Kassai Gusztáv. — Dr. Kis Sándor. — Dr. Kiss Endre. — Dr. Kovalik János. — Dr. Kirez Jakab, pótlásul 3 frtot. — Krasznayúszky Károly. — Latkóczy Mihály. — Lenkei F. Henrik 4 frtot. — Matskásy József. — Moravcsik Géza. — Dr. Schnabel Róbert. — Szilasi Mórész. — Dr. Székely István. — Dr. Szombathy István. — Tucsányi Dezső. — Tiber Ágost. — Dr. Varga Bálint. — **1889-re:** Gr. Apponyi Sándor. — Dr. Balassa József 2 frtot. — Baráth Ferencz. — *Breznyik János. — Dr. Csengeri János pótlásul 2 frtot. — Cserhalmi Samu. — Cserei József. — Dávid István. — Dergács Sándor. — *Hajnal Imre. — *Haslinger Ferencz. — *Dr. Hegedűs István. — Hellebrand Árpád. — Dr. Herrmann Antal. — *Dr. Hittrich Ödön. — Holeczinger Imre. — Janda Gy. Bernardin. — Dr. Maywald József. — *Mérei Kálmán. — *Moravcsik Géza. — Munkácsy Elek. — Dr. Németh Reginald. — Dr. Pozder Károly kiegészítésül 1 frtot. — Rózsa Vital. — *Dr. Szamosi János. — Szalay Gyula 3 frtot. — Dr. Uhlárik János. — Várkonyi Endre. — *Várkonyi Odiló. — Wieder Gyula 4 frt 48 krt. — Zanathy Bódog. — Dr. Ziehen Gyula 4 frt. — Zlinszky Aladár 3 frtot.

Rendkívüli tagdíj 1888-ra: Borecs Mihály, II. félévre. — Griesbach Ágost. — Kuzsinszky Bálint. — Negovetich Arthur. — Dr. Schmied Márton — Simon Géza. — **1889-re:** Faragó János, I. félévre. — Györi Gyula 2 frtot. —

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

*Kovács S. János 1 frtot. — *Sebestyén Gyula. — *Senger János. — Soly-
mossy Sándor. — Wessely Ödon.

Oklevélért: Dr. Hítrich Ödon. — Wieder Gyula.

Előfizetés 1888-ra: Zombori áll. főgymn. — **1889-re:** Budapesti
ág. hitv. főgymn. — Budapesti polg. isk. tanítónő-képezde. — *Budapesti kegy.
r. főgymn. — Esztergomi reálskola kiegészítésül 1 frtot. — Holdházy János. —
Koczányi és Vitéz. — *Kolozsvári középisk. tanárképző. — Komáromi szt.
ben. rendi székház. — Lőcsei kir. főgymn. — Marmaroszigeti kath. gymn. —
Nagyszalontai gymn. — Szegedi Somogyi könyvtár. — Szolnoki áll. főgymn.

Pótkötetekért: Dr. Burány Gergely. — Besztercebányai ág. hitv.
gymn. — Concilia Emil. — Dévai áll. főreálskola. — Debreczen város fő-
reáltanodája. — Egeri kath. főgymn. — Eperjesi kir. kath. főgymnásium. —
Dr. Heinrich Gusztáv. — Kapsztorfer Gyula. — Káposztássy Jusztinián. —
Mórocz Emilián. — Mezőturi ref. gymn. — Magyaróvári kath. gymn. —
Pannonhalmi könyvtár. — Pfeiffer Antal. — Dr. Petz Gebeon. — Székely-
udvarhelyi r. kath. főgymn. — Tatai k. r. főgymn. — Dr. Wertner Mór. —
Dr. Zimányi József.

Kelt Budapesten, 1889. május hó 28-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., Verbőczy-utca 17. sz.

Figyelmeztetnek azok a tisztelt tagtársak, a kik mult évi
hátralékaikat még május hóban sem fizették le, hogy e hó végén
póstai megbízás útján a nyugta másodszor is be fog nekik mu-
tattatni, ha ez ellen nem teszik meg jó előre a szükséges óvintéz-
kedéseket.

A pénztárnok.